

8

КИЇВ - 1978

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Скарбниця ленінського стилю роботи (До виходу книг Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Бродження»)
- Поступове зближення країн соціалізму — об'єктивна закономірність їх розвитку
- Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією
- З досвіду культурного співробітництва слов'янських народів на сучасному етапі
- Діяльність низової ланки органів народно-го контролю

НОВІ КНИГИ

- Візит Леоніда Ілліча Брежнєва у Федеративну Республіку Німеччини 4—7 травня 1978 р. Промови, документи, матеріали.** К., Політвидав України, 1978. 79 с.
- Матеріали березневого (1978 року) Пленуму Центрального Комітету Компартії України.** К., Політвидав України, 1978. 30 с.
- ЩЕРБИЦЬКИЙ В. В. — Оволодівати ленінським стилем роботи.** К., Політвидав України, 1978. 282 с.
- СОЛОМЕНЦЕВ М. С. — Ленінізм — наука революційної боротьби і комуністичного творення. Довідь на урочист. засіданні у Москві, присвяч. 108-й річниці з дня народження В. І. Леніна.** К., Політвидав України, 1978. 31 с.
- БЕЛЯВЕЦ В. Ф. — Донецькі мстители. Записки партизана.** К., Політвидав України, 1978. 223 с.
- БРАТЧЕНКО І. — Огонь ведут «катуши». Записки солдата.** Днепропетровск, «Промінь», 1978. 200 с.
- ВАСЮТА І. К. — Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання [1918—1939].** Львів, «Вища школа», Вид-во при Львів. ун-ті, 1978. 191 с.
- ДУБРОВ Б. — Повесть о первой МТС.** Одесса, «Маяк», 1978, 174 с.
- ЕСИПЧУК Н. М. — Историческая реальность как предмет познания.** К., «Наукова думка», 1978. 143 с.
- Засідання Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Шоста сесія [20—21 грудня 1977 р.].** Стеногр. звіт. К., Політвидав України, 1978. 213 с.
- Золотые звезды Полесья. Очерки о Героях Советского Союза.** Изд. 2-е, испр. и доп. К., Политиздат Украины, 1978. 438 с.
- КОТ О. — З рейдів повертались на світанку.** Дніпропетровськ, «Промінь», 1978. 231 с.
- ЛАУРОНИН Е. — Ленинская политика мира и дальнейшее укрепление обороноспособности СССР.** К., Политиздат Украины, 1978. 71 с.
- ЛУЦЕНКО А. І. — Ленінські принципи членства партії.** К., 1978. 47 с. (Т-во «Знання» УРСР).
- МАНАГОРОВ І. М. — В сражении за Харьков.** Изд. 2-е, испр. и доп. Харьков, «Прапор», 1978. 256 с.
- МІНГАЗУТДІНОВ А. Ф. — КПРС — ядро політичної системи радянського суспільства.** К., «Вища школа», Головне вид-во, 1978. 53 с.
- МУРАШИН Г. О. — Дальше розширення і поглиблення соціалістичної демократії.** К., Політвидав України, 1978. 56 с.
- Немеркнувший свет Октября. Материалы и документы о праздновании в УССР 60-летия Велик. Окт. соц. революции.** К., Политиздат Украины, 1978. 151 с.
- Полпреды дружбы. Рассказы сов. специалистов о работе в соц. и развивающихся странах.** Сост. Л. М. Пославская. Донецк, «Донбас», 1978. 79 с.
- СЛЮСАРЕНКО А. І. — КПСС и прогресс науки в развитии социалистическом обществе. Из опыта работы парт. орг. Украины по развитию науки и внедрению ее достижений в производство.** К., «Вища школа», Изд-во при Киев. ун-те, 1978. 199 с.
- СМОЛЯКОВ Л. Я. — Молодь у соціальній структурі радянського суспільства.** К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).
- ТИМОЩУК Б. О. — Твердия на Пруті. З історії виникнення Чернівців.** Нарис. Ужгород, «Карпати», 1978. 87 с.
- Україна. Шляхом Жовтня. Матеріали святкування 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні і утворення УРСР.** К., Політвидав України, 1978. 100 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 8 (209)

СЕРПЕНЬ

1978

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

• КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

- Клюженко А. С. (*Запоріжжя*). Скарбниця ленінського стилю роботи (До виходу книг Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження») 5

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Дзюбко І. С., Василевський М. Д. Поступове зближення країн соціалізму — об'єктивна закономірність їх розвитку 14

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

- Сергієнко Г. Я. Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією 25

До VIII Міжнародного з'їзду славистів

- Мельникова І. М., Кулинич І. М., Калениченко П. М. З досвіду культурного співробітництва слов'янських народів на сучасному етапі 37

* * *

- Супрун Д. М. Діяльність низової ланки органів народного контролю 52

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Прохорова І. А. Діяльність КПРС у галузі дальшого збільшення виробництва товарів народного споживання 62

- Оснач М. В. З історії боротьби СРСР за заборону хімічної і бактеріологічної зброї (1922—1978 рр.) 71

- Брега Г. С. Участь учених РРФСР і УРСР у становленні та розвитку радянської науки в Молдавії (1924—1940 рр.) 78

- Нерод В. О. Виступи пролетаріату Польщі на захист СРСР (1929—1933 рр.) 86

- Кучеров М. К. (*Івано-Франківськ*). Керівництво перших комуністичних організацій революційною боротьбою на Прикарпатті 94

- Завадська Є. М. Твори В. І. Леніна в нелегальних бібліотеках київських соціал-демократів (1894—1904 рр.) 103

ЗАМІТКИ

- Козлова Н. М. (*Сімферополь*). Удосконалення викладання суспільних наук у вузах республіки (1966—1970 рр.) 111

- Дорохова А. П. (*Луцьк*). Селянський рух на Україні в роки першої світової війни 117

- Флоря Б. М. (*Москва*). З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду (80-і—90-і роки XVI ст.) 124

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Більшовицьке підпілля на Україні в 1918 р. (*Продовження*). Підготували Пиріг Р. Я., Шилецев Ю. В. 130

СПОГАДИ

- Мельник М. І. Страйк залізничників на станції Коростень влітку 1918 року 138

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Корольов Б. І. В. Ю. Мельниченко. Бойовий загін єдиної ленінської партії 141
Шевченко Л. А., Барановська Н. П. Культурная жизнь в СССР. 1941—1950. Хроника 142
Нем'ятин В. М. А. Н. Асмолов. Фронт в тылу вермахта 144
Якупов Н. М. (*Одеса*). П. А. Голуб. Большевики и армия в трех революциях 146
Позняков К. І. (*Дніпропетровськ*), Шелест Д. С. (*Дніпропетровськ*). А. И. Прийменко. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма (1895 г.—февраль 1917 г.) 148
Шевченко Ф. П. Е. С. Шаблювский. Чернышевский и Украина 150

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Наукова конференція та збори, присвячені книгам Л. І. Брежнева «Мала земля» і «Відродження»*
Булкіна В. П. Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Вища партійна школа при ЦК Компартії України 153
Пінчук Ю. А., Кодак М. П. Секція суспільних наук АН УРСР 155

* * *

- Аппатов С. Й. (*Одеса*), Урсу Д. П. (*Одеса*). Всесоюзна наукова конференція в Одесі 157
Іваненко М. І. Конференція, присвячена 60-річчю радянської архівної справи 158
Страшко В. В. Науково-теоретичний семінар з допоміжних історичних дисциплін 159
Круц В. О. Захист докторської дисертації І. І. Артеменком 160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгну

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4, VI поверх, кімн. 252.
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Ключенко А. С. (*Запорожье*). Сокровищница ленинского стиля работы
(К выходу книг Л. И. Брежнева «Малая земля» и «Возрождение») 5

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

- Дзюбко И. С., Василевский Н. Д. Постепенное сближение стран социализма — объективная закономерность их развития 14

Навстречу 325-летию воссоединения Украины с Россией

- Сергиенко Г. Я. Освободительная война 1648—1654 гг. и воссоединение Украины с Россией 25

К VIII Международному съезду славистов

- Мельникова И. Н., Кулинич И. М., Калениченко П. М. Из опыта культурного сотрудничества славянских народов на современном этапе 37

*
*

- Супрун Д. М. Деятельность низового звена органов народного контроля 52

СООБЩЕНИЯ

- Прохорова И. А. Деятельность КПСС в области дальнейшего увеличения производства товаров народного потребления 62

- Оснач Н. В. Из истории борьбы СССР за запрещение химического и бактериологического оружия (1922—1978 гг.) 71

- Брега Г. С. Участие ученых РСФСР и УССР в становлении и развитии советской науки в Молдавии (1924—1940 гг.) 78

- Нерод В. А. Выступление пролетариата Польши в защиту СССР (1929—1933 гг.) 86

- Кучеров Н. К. (*Ивано-Франковск*). Руководство первых коммунистических организаций революционной борьбой на Прикарпатье 94

- Завадская Е. Н. Произведения В. И. Ленина в нелегальных библиотеках киевских социал-демократов (1894—1904 гг.) 103

ЗАМЕТКИ

- Козлова Н. Н. (*Симферополь*). Совершенствование преподавания общественных наук в вузах республики (1966—1970 гг.) 111

- Дорохова А. Ф. (*Луцк*). Крестьянское движение на Украине в годы первой мировой войны 117

- Флоря Б. Н. (*Москва*). Из истории взаимоотношений украинского казачества и российского правительства (80-е—90-е годы XVI в.) 125

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

- Большевистское подполье на Украине в 1918 г. (*Продолжение*). Подготовили Пирог Р. Я., Шиловцев Ю. В. 130

ВОСПОМИНАНИЯ

- Мельник Н. И. Забастовка железнодорожников на станции Коростень летом 1918 года 138

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- Королев Б. И. В. Ю. Мельниченко. Бойовий загиб єдиної лєнінської партії Шевченко Л. А., Барановская Н. П. Культурная жизнь в СССР. 1941—1950. Хроника 141

- Немятый В. Н. А. Н. Асмолов. Фронт в тылу вермахта 142

- Якупов Н. Н. (*Одесса*). П. А. Голуб. Большевики и армия в трех революциях 144

Позняков К. И. (Днепропетровск), Шелест Д. С. (Днепропетровск). А. И. Прийменко. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма (1895 г.—февраль 1917 г.)	148
Шевченко Ф. П. Е. С. Шаблиовский. Чернышевский и Украина	150

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

<i>Научная конференция и собрание, посвященные книгам Л. И. Брежнева «Малая земля» и «Возрождение»</i>	
Булкина В. П. Институт истории партии при ЦК Компартии Украины — филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС и Высшая партийная школа при ЦК Компартии Украины	153
Пинчук Ю. А., Кодак Н. Ф. Секция общественных наук АН УССР	155

* * *

Аппатов С. И. (Одесса), Урсу Д. П. (Одесса). Всесоюзная научная кон- ференция в Одессе	157
Иваненко Н. И. Конференция, посвященная 60-летию советского архив- ного дела	158
Страшко В. В. Научно-теоретический семинар по вспомогательным исто- рическим дисциплинам	159
Круц В. А. Защита докторской диссертации И. И. Артеменко	160

Статті

А. С. КЛЮНЕНКО (Запоріжжя)

СКАРБНИЦЯ ЛЕНІНСЬКОГО СТИЛЮ РОБОТИ

(До виходу книг Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження»)

В ідейно-політичній діяльності нашої партії, в усьому громадському житті країни сталася знаменна подія — видано книги Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля» та «Відродження». Вони з величезним інтересом зустрінуті комуністами, всіма трудящими України. Ці твори вивчає партійний актив, на читацьких і науково-практичних конференціях їх активно обговорюють ветерани партії, Великої Вітчизняної війни, робітники, колгоспники, діячі науки і культури, студентська молодь. Спогади товариша Л. І. Брежнєва викликали значний інтерес світової прогресивної громадськості і вже перекладені на багато мов.

Книги товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження», як і всі інші його твори,— це глибоке філософське осмислення сучасності, вагома політична оцінка діяльності партійних органів у напружених бойових і трудових обставинах, мудрі поради практичним працівникам. Ці твори мають величезне, неминуще громадсько-політичне значення. Це повчальна розповідь про минуле, яка допомагає партії і народу правильно оцінювати події сьогодення, впевнено дивитись у майбутнє, жити й працювати по-ленінськи, бути вірними величним ідеалам комунізму.

У доповіді на зборах партійного активу республіки член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський високо оцінив книги «Мала земля» і «Відродження». «Це правдива і хвилююча розповідь про героїчні сторінки історії нашої Батьківщини, — говорив він, — про найбільш круті її повороти, коли з винятковою силою проявилися велич дуку радянських людей, їх полум'яний патріотизм та інтернаціоналізм, коли з особливою силою проявилися переваги соціалістичного ладу, нашого, радянського способу життя. Книги Леоніда Ілліча — це яскрава, пристрасна розповідь комуніста про комуністів, їх залізну волю, постійну готовність до подвигу і самопожертви, їх організуючу силу, вміння перекривати труднощі, в будь-яких умовах добиватися намічених цілей»¹.

Цінність книг «Мала земля» і «Відродження», величезний інтерес до них зумовлюються тим, що вони написані безпосереднім учасником подій, людиною, яка пройшла крізь пекло війни і труднощі відбудови, пройшла славний життєвий шлях — від робітника, інженера, комісара до керівника партії і держави, видатного політичного і державного діяча сучасності.

¹ «Радянська Україна», 13 травня 1978 р.

Червоною ниткою через книги Л. І. Брежнева проходить думка про необхідність всебічно враховувати історичний досвід, робити правильні висновки, чітко визначати, спираючись на колективний розум партії і народу, завдання на майбутнє, бачити шляхи їх розв'язання. Усі положення книг мають велике значення для послідовного здійснення лєнінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва. У цих видатних партійних документах закладена колосальна мобілізуюча сила, яка дає новий імпульс творчій енергії мас.

Мені — ветерану 18-ї армії — і в грізні періоди війни, і у важкі роки відродження народного господарства Запоріжжя та області пощастило працювати під безпосереднім керівництвом товариша Л. І. Брежнева. У даній статті я прагнув прослідкувати на прикладах бойового шляху 18-ї армії та епопеї відродження Запорізького промислового комплексу, як ці положення визрівали, формувалися і виконувалися в процесі діяльності Леоніда Ілліча спочатку на посаді керівника політвідділу 18-ї армії, згодом — першого секретаря Запорізького обкому Компартії України й наступних відповідальних постах.

Як відомо, з перших днів Великої Вітчизняної війни Л. І. Брежнев перебував у діючій армії. В рядах 18-ї десантної армії він воював на Кавказі в той момент, коли там вирішувалася доля Батьківщини, на Україні, долав карпатські хребти, брав участь у визволенні Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини. Саме з цією армією Леонід Ілліч був і на Малій землі, роль якої у визволенні Новоросійська і всього Таманського півострова значна. Десант на Малу землю було висаджено в ніч з 3 на 4 лютого 1943 р., але особливо кровопролитні бої там точилися в другій половині квітня. Якраз у цей час Л. І. Брежнев призначили начальником політвідділу 18-ї армії.

Згадуючи про ті винятково напружені дні, коли гітлерівці кинули всі сили проти мужніх захисників цього клаптика радянської території, розпочавши операцію «Нептун», у книзі «Мала земля» Леонід Ілліч пише: «Коли тепер, через третину століття, згадуєш про те, що випало на долю бійців, командирів, політпрацівників нашої армії, навіть не віриться часом, що це все було, що це можна було витримати. Проте витримали. Все витримали, через усе пройшли і перемогли, розгромили фашистів»². Той, хто бував у Новоросійську, бачив металеву основу вантажного вагону, на якому немає жодного непошкодженого сантиметра. Це своєрідний пам'ятник героїзму «малоземельців», яким довелося витримати шалений штурм ворога. Адже лише під час квітневого бомбардування Малої землі фашистська авіація скинула на неї більше 17 тис. авіабомб, артилерія і танки випустили десятки тисяч снарядів і мін. І це на плацдарм площею 24 кілометри! «Підрховано, — пише товариш Л. І. Брежнев, — що цього смертоносного металу на кожного захисника Малої землі припадало по 1250 кілограмів. На плацдармі воювали майже дві третини 18-ї десантної армії, і більшу частину свого часу я проводив на Малій землі. Так що і мені з тих кілограмів смертоносного металу теж дещо призначалося»³.

Враховуючи надзвичайно складні обставини боротьби з чисельно переважаючими силами ворога на невеликій ділянці суші, політвідділ армії провів величезну підготовчу роботу. Так, до штурмових груп включали тільки добровольців, які досконало володіли всіма видами зброї, у тому числі трофейною, вміли наступати у повній темряві, заряджати автоматні або кулеметні диски із зав'язаними очима, знали

² Леонід Ілліч Брежнев. Мала земля, К., 1978, стор. 16.

³ Там же, стор. 10.

умовні сигнали тощо. При цьому дуже важливо, щоб бійці відчули, зрозуміли необхідність висадки десанту, відвоювання у ворога плацдарму, з якого згодом стало можливим ведення бойових дій і в Новоросійську.

Надихаючою й цементуючою силою і під час висадки, і в боях на Малій землі, і в ході штурму міста були комуністи. «Тут, — зазначає товариш Л. І. Брежнев, — доречно буде згадати, що на фронтах Великої Вітчизняної війни загинули смертю хоробрих три мільйони комуністів. І п'ять мільйонів радянських патріотів поповнили ряди партії в роки війни. «Хочу йти в бій комуністом!» — ці слова, які стали легендарними, я чув мало не перед кожною битвою, і тим частіше, чим важчими були бої. Які вигоди могла мати людина, які права могла надати їй партія напередодні смертельного бою? Тільки один привілей, тільки одне право, тільки один обов'язок — першим піднятися в атаку, першим рвонутися назустріч вогню»⁴. Героїзм і самопожертва комуністів запалювали інших воїнів і тим самим забезпечували успіх атаки, десанту чи штурму. Безумовно, першими піднімаючи бійців в атаку або висаджуючись на захоплений фашистами берег, комуністи часто віддавали своє життя за світле майбутнє рідної Батьківщини. У книзі «Мала земля» наведено дані з рапорту старшого лейтенанта В. А. Ботилєва, загін якого висаджувався тієї самої ночі, що й загін Ц. Л. Кунікова. У бою загинув 1 чол., поранено — 7. З них: убито 1 кандидата в члени ВКП(б), поранено — 4 кандидати в члени партії, 2 комсомольці, 1 безпартійний. Там же, на плацдармі, в перші дні боїв загинув командир першого загону десантників комуніст Ц. Л. Куніков.

Характерною рисою поведінки начальника політвідділу 18-ї армії полковника Л. І. Брежнева в бойових умовах було чуйне ставлення до солдатів і офіцерів. Він особливо дбав про те, щоб і за тих неймовірно тяжких обставин людина відчувала піклування про себе і могла ще хоробріше битися з ворогом. У квітні 1943 р. гітлерівці вирішили остаточно знищити десантні війська. З цією метою вони розпочали інтенсивні атаки з повітря, а 17 квітня перейшли в наступ. По нашому передньому краю, який займали 8-ма гвардійська, 51-ша і 107-ма бригади, за якусь годину було випущено понад 2 тис. снарядів і мін. Разом з першими пострілами артилерії над Малою землею з'явилися фашистські бомбардувальники. Це були важкі, до краю напружені дні. Горіла земля, димилося каміння, плавився метал, руйнувався бетон. Але люди не залишали своїх бойових постів. Їх треба було підтримати всіма силами. І тоді Л. І. Брежнев запропонував звернутися до захисників Малої землі з відозвою Військової ради 18-ї армії. У відозві, яку написав Леонід Ілліч, наводилися приклади масового героїзму солдатів і офіцерів, оголошувалася подяка «малоземельцям» за мужність і стійкість, висловлювалася впевненість у тому, що невдовзі Мала земля стане могилою для фашистських загарбників. У ніч на 18 квітня відозва була надрукована, того ж дня доставлена на Малу землю і вручена її захисникам. Політпрацівники читали її бійцям, проводили бесіди і все це зміцнювало віру воїнів у неминучість розгрому фашистських загарбників.

Слід підкреслити, що сила більшовицького слова, його вплив на людей були винятково великими, адже політпрацівники завжди першими піднімалися в атаку на ворога, не лише словом, але й власним прикладом запалюючи бійців на подвиги. «Справжній політпрацівник в армії, — пише товариш Л. І. Брежнев, — це та людина, навколо якої

⁴ Там же, стор. 11.

грубуються люди, він достеменно знає їх настрої, потреби, надії, мрії, він веде їх на самопожертву, на подвиг. І коли врахувати, що бойовий дух військ завжди визнавався найважливішим фактором стійкості військ, то саме політпрацівникові було довірено найгострішу зброю в роки війни. Душі і серця воїнів загартовував він, без чого ні танки, ні гармати, ні літаки перемоги нам би не принесли»⁵.

Політпрацівник за духом і складом свого характеру, Л. І. Брежнев учив працівників політапарату, парторгів, комсоргів бути ближче до бійців і офіцерів, краще розуміти їх потреби та інтереси, завойовувати їх довір'я, ставати їх побратимами по зброї. І нині, незважаючи на величезну завантаженість, не забуває він своїх товаришів, завжди поздоровляє однополчан з Днем Перемоги, часто приходиться на зустрічі з ветеранами у Центральний Будинок Радянської Армії.

Саме почуттям солдатської вірності слід пояснити ту гіркоту і смуток, які Леонід Ілліч відчував у разі загибелі того чи іншого працівника політвідділу армії, частин та з'єднань. Під час штурму Новоросійська загинула майже половина політпрацівників, що пішли в десант. Імена загиблих завдяки ініціативі Леоніда Ілліча нині присвоєно вулицям, школам, палацам культури міста.

У книзі «Мала земля» Л. І. Брежнев наводить прізвища багатьох солдатів, матросів, командирів і політпрацівників, які відзначилися в боях, розповідає про їх подвиги, а також говорить про письменників і художників, артистів-професіоналів і учасників художньої самодіяльності, які безпосередньо в окопах давали концерти, малювали портрети героїв і влучні карикатури на фашистів, читали лекції і писали нариси про бойові справи «малоземельців».

5 розділ своєї книги автор «Малої землі» починає так: «Треба гадати, читач чекає від мене розповіді про партійно-політичну роботу, але, по суті, саме про неї я давно вже веду мову»⁶. І продовжує: «Бо стійкість воїнів Малої землі була підсумком цієї роботи. Бо налагоджений побут плацдарму, піклування про збереження сил і здоров'я бійців, прислані вчасно авіакорпуси, і веселі жарти в момент затишшя, і безмежна хоробрість в атаках, і те, що люди до кінця лишались людьми, — все це було наслідком партійно-політичної роботи»⁷. Показуючи величезну роль партійно-політичної роботи в армії, особливо в бойовій обстановці, Леонід Ілліч наголошує, що вона завжди має бути цілеспрямованою. Кожен борець повинен знати справжню обстановку, в якій йому доводиться воювати, тверезо оцінювати її і вірити в остаточну перемогу. Тільки в такому разі можна бути впевненим у неминучості розгрому загарбників.

Глибоко символічно, що книга товариша Л. І. Брежнева «Мала земля» закінчується такими словами: «Щасливий політик, щасливий державний діяч, коли може завжди говорити те, що він справді думає, робити те, що він справді вважає за необхідне, добиватися того, у що він справді вірить. Коли ми висували Програму миру, виступали на багатьох міжнародних зустрічах з ініціативами, спрямованими на усунення загрози війни, то я робив те, добивався того, говорив про те, у що як комуніст глибоко і до кінця вірю. Це, мабуть, і є головний висновок, який виніс я з досвіду великої війни»⁸. Отже, схвилювана розповідь Леоніда Ілліча про ратний подвиг воїнів Малої землі відтво-

⁵ Там же, стор. 24.

⁶ Там же, стор. 23.

⁷ Там же.

⁸ Там же, стор. 48.

рює одну з найяскравіших сторінок героїчного епосу про Велику Вітчизняну війну, кличе до ще активнішої боротьби за мир на нашій планеті.

Логічним продовженням «Малої землі» є книга «Відродження», присвячена післявоєнній відбудові народного господарства країни. У доповіді на зборах партійного активу республіки товариш В. В. Щербицький яскраво розкрив видатну роль товариша Л. І. Брежнєва у післявоєнному відродженні Придніпров'я, всебічно показав величезне політичне і практичне значення його книги «Відродження». Розповідь про перші повоєнні роки в ній органічно поєднується з постановкою важливих проблем дальшого вдосконалення стилю і методів організаторсько-політичної роботи. Узагальнення та рекомендації, зроблені Л. І. Брежнєвим, допомагають партійним, радянським, господарським працівникам більш предметніше, зі знанням справи керувати господарською діяльністю, бачити перспективи розвитку нашого суспільства.

Книги товариша Л. І. Брежнєва вчать оволодівати наукою і мистецтвом керівництва. Зокрема, у книзі «Відродження» велика увага приділяється таким важливим аспектам ленінського стилю керівництва, як уміння тверезо оцінювати обстановку, завжди знаходити вирішальну ланку, доводити почату справу до кінця, обов'язково виконувати прийняті постанови. «Якби наші господарські керівники,— пише товариш Л. І. Брежнєв,— повністю виконували всі ними ж прийняті рішення, то про багато які недоліки давно не було б і мови»⁹.

Як зазначав на зборах партійного активу республіки товариш В. В. Щербицький, книга «Відродження» містить багату поживу для роздумів, для практичної роботи кожного керівника, цінні думки про його роль, політичний, діловий і моральний авторитет. «Від керівника, його особистого прикладу, від уміння згуртувати колектив,— говорив товариш В. В. Щербицький,— величезною мірою залежить ділова наснага людей, злагодженість у роботі, обстановка оптимізму, справжньої товарищескості, доброзичливості й вимогливості»¹⁰.

Загальновідомо, що політику партії виробляють і здійснюють люди, партійний, державний і господарський апарат. Тому одним з найголовніших аспектів роботи партійного керівника є добір, виховання і розстановка кадрів. Працюючи з людьми, довіряючи їм відповідальні ділянки виробництва, товариш Л. І. Брежнєв добре знав їх по спільній роботі, вмінню долати будь-які труднощі, добиватися поставленої мети. Він неухильно виконував і виконує ленінську вказівку про те, що партійний керівник повинен завжди бути зв'язаний з масами, знати їх настрої і потреби. Ці якості Л. І. Брежнєв прищеплював всім, хто працював разом з ним або під його керівництвом, коли він був обраний першим секретарем Запорізького, а згодом Дніпропетровського обкому партії. Саме завдяки чуйному ставленню до людей Леонід Ілліч зумів в умовах розрухи і неймовірних труднощів вселити в серця сотень тисяч людей — рядових робітників і спеціалістів — упевненість у тому, що своєю самовідданою працею вони зможуть подолати труднощі, відродити промисловість, сільське господарство і міста Придніпров'я.

Вміння правильно підійти до людини, переконати її в необхідності напружити всі сили для виконання накресленого завдання, запалити її трудовим ентузіазмом не на годину чи день, а на багато місяців

⁹ Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, К., 1978, стор. 22.

¹⁰ «Радянська Україна», 13 травня 1978 р.

і навіть років — ці чудові риси ленінського стилю роботи, властиві Леоніду Іллічу, давали важливі результати.

У зв'язку з цим доречно навести цінне міркування товариша Л. І. Брежнева. У книзі «Відродження» він пише: «В дні, коли відставали будівники «Запоріжсталі», коли великі труднощі переживав Дніпробуд, я весь час чув: дайте цемент, і справа піде на лад. Багатьом здавалося, що все упирається в нестачу матеріалів. Нестачі, звичайно, були, але було водночас ясно: про власні прорахунки люди думати розучилися. За біганиною, суперечками, щоденними турботами змішувалась перспектива, втрачалось головне. Перегортаючи нині стенограми пленумів, конференцій, активів, бачу, як часто тоді доводилось мені говорити саме про це.

— Цемент, безперечно, потрібен. Без нього бетону не замісиш. Але набагато важливіше, щоб людина, яка кладе бетон у греблю, розуміла, чому цей бетон треба вкладати і трамбувати при двадцятиградусному морозі на сорокаметровій висоті. У гітлерівців було багато техніки і всього, що потрібне для бою. І все-таки ми перемогли, тому що і ми, і солдати, яких ми вели в бій, глибоко розуміли, в ім'я чого ми йдемо на штурм ворожих укріплень, що вивергали вогонь і смерть. Ось чому партійні організації в основу своєї діяльності повиннікласти завдання виховання людини. Тоді, до речі мовити, і цемент, і все інше з'являтиметься, безперечно, швидше, і справи у нас підуть набагато краще»¹¹.

Ось взірць точності формулювання і образності переконання. Кожний, хто прочитає це місце в книзі, наочно бачить, як важливо не лише дбати про техніку та матеріали, потрібні для виробництва, а, насамперед, про те, щоб робітник чи колгоспник знав, в ім'я чого він повинен напружувати сили, тоді він, до речі, і сам працюватиме по-ударному, і товаришів запалить своїм прикладом, і проти недоліків виступатиме рішучіше.

Саме такий підхід Леоніда Ілліча до людей забезпечив йому успіх у керівництві Запорізькою та Дніпропетровською обласними партійними організаціями.

Книги «Мала земля» і «Відродження» густо «населені» людьми. Причому це не просто перелік імен і посад, а влучні спостереження, детальна розповідь про справи і характери, вдумливі висновки про бойові і трудові подвиги багатьох товаришів. Усі події бойового шляху 18-ї армії, епопеї відродження Придніпров'я Леонід Ілліч бачить у спільній діяльності людей. Життя і доля кожної людини, кожного колективу близькі і дорогі товаришеві Л. І. Брежневу, пам'ять про тих, з ким доводилося ділити і радість, і горе, імена і діяльність цих людей викарбувані в його серці, тому він так широко і тепло говорить про них. Саме це і є зразком того, як слід ставитися до людей, своїх товаришів по партії, по колективу, по спільній праці.

Зокрема, у книзі «Відродження» він розповідає про керівника бригади бетонувальниць Аню Лошкарьову. Занесена до Книги пошани республіки, її бригада працювала справді по-ударному, самовіддано. «Під час святкування тридцятиріччя Жовтня, — пише Леонід Ілліч, — побачив їх серед демонстрантів, крикнув у мікрофон: «Привіт бригаді Ані Лошкарьової!». Оглянувшись, почали усміхатися...

А незабаром мені стало відомо, що Аня тяжко хвора. Далось знаки голодне воєнне дитинство — у неї відкрився туберкульоз. Звичайно, ми зробили все, щоб Аня одужала, запропонували їй іншу ро-

¹¹ Леонід Ілліч Брежнев. Відродження, стор. 15—16.

боту, але вона навідріз відмовилась: «Не можу без будови і без дівчат»¹².

За відбудову Дніпрогесу Ганна Лошкарьова була нагороджена орденом Леніна. Через кілька років товариш Л. І. Брежнев знову зустрівся з Г. Лошкарьовою. В Молдавії вона з чоловіком будувала Дубоссарську ГЕС.

З величезною теплою Л. І. Брежнев пише про директора заводу «Запоріжсталь» А. М. Кузьміна, керуючого трестом «Запоріжбуд» В. Е. Димшиця, начальника управління «Стальконструкція» М. М. Чудана і головного інженера цього ж управління А. В. Шегала, начальника управління «Стальмонтаж» М. І. Недужка і багатьох інших спеціалістів.

Кожний керівник будь-якого колективу повинен завжди пам'ятати думку, висловлену Леонідом Іллічем у книзі «Мала земля»: «Мені глибоко огидна звичка, яка хай не поширена, але ще у декого збереглась, підвищувати голос на людей. Ні господарський, ні партійний керівник не повинен забувати, що його підлеглі — це підлеглі тільки по службі, що служать вони не директорові чи завідуючому, а справі партії та держави. І в цьому відношенні всі рівні»¹³. Лише так ставлячись до людей, Леонід Ілліч міг добитися швидкого відродження заводу «Запоріжсталь». Це було надзвичайно важливе і термінове завдання: за короткий строк налагодити випуск сталевих листів, необхідного для виробництва тракторів та автомашин, який нам перестали продавати американські капіталісти. «І що ж, — зазначає Леонід Ілліч, — загинули ми? Відступили? Припинили свій рух? Ні! Прорахувались у своїй політиці заморські мудреці, про що корисно сьогодні нагадати, оскільки це і повчально, і актуально»¹⁴.

Але для того, щоб плани поборників «холодної війни» зазнали краху, потрібно було нечуване напруження сил трудящих усієї країни. У цю справу внесли посильний вклад і комуністи Запоріжжя. Першочерговим завданням обкому партії тоді була якнайшвидша відбудова Дніпрогесу, щоб забезпечити електроенергією промислові підприємства, а також введення в дію доменної печі. Щоб здійснити намічене в строк, товариш Л. І. Брежнев наполегливо добивався розробки чітких планів і графіків введення в дію пускових об'єктів. Водночас він всіляко підтримував цінні починання робітників і спеціалістів. Так, у ході відбудови «Запоріжсталі» вперше було застосовано метод великоблочного монтажу, розроблений бригадиром трубомонтажників І. Румянцевим. А майстер такелажних робіт О. М. Чепіга запропонував переміщувати важкі деталі з допомогою звичайного такелажного пристосування. Саме в Запоріжжі вперше почали застосовувати метод поточного будівництва житла.

Досвід показав, що курс обкому партії на розвиток ініціативи робітників і спеціалістів був правильний. Уже в березні 1947 р. Дніпрогес дав струм, а в червні — липні почали випускати продукцію 5 цехів заводу «Запоріжсталь». 28 вересня того ж року ешелон із запорізьким сталевим листом був відправлений у Москву.

Чудові традиції і цінні починання, що виникли в роки відродження Придніпров'я, набули дальшого розвитку в наші дні. Концентрація сил на вирішальних ділянках виробництва, створення там тимчасових партійних груп, які очолюють розвиток соціалістичного змагання, контро-

¹² Там же, стор. 18—19.

¹³ Леонід Ілліч Брежнев. Мала земля, стор. 25—26.

¹⁴ Леонід Ілліч Брежнев. Відродження, стор. 8.

люють хід виконання планів та пускових графіків, виникнення нових, дійових форм змагання — прийняття особистих творчих планів, шефство над відстаючими колективами, змагання хліборобів за присвоєння Знака якості кожному полю і тваринників за присвоєння атестата відмінної ферми тощо — все це повинно сприяти успішному розв'язанню завдань створення матеріально-технічної бази комунізму. Зростають на Запоріжжі масштаби руху під девізом «Ручну працю — на плечі машин».

Добрі результати дає змагання тваринників і працівників харчової промисловості, що прагнуть випускати молоко і виготовлену з нього продукцію лише відмінної якості. Їх почин підтримали будівельники, швейники, взуттєвники. Динамічною формою трудового суперництва хліборобів і тваринників стала боротьба за вимпели, які побували в космосі під час 96-добового польоту космонавтів Ю. В. Романенка і Г. М. Гречка.

Таким чином, сьогодні соціалістичне змагання збагатилося новими формами і змістом, є дійовим засобом мобілізації трудящих на розв'язання завдань, поставлених Комуністичною партією.

У книзі «Відродження» товариш Л. І. Брежнев гостро ставить питання про критику і самокритику. Якщо ми хочемо добитися найвищої організованості, хочемо зміцнити трудову, технологічну і планову дисципліну, — зауважує він, — нам потрібен пильний, заінтересований, критичний погляд на стан справ. «Відвернути від керівника критику — значить його погубити, — пише Леонід Ілліч. — Той, хто перестав сприймати критику, втрачений для справи»¹⁵. Він наводить цікавий діалог з секретарем парторганізації заводу ім. Кірова А. М. Жалилом. Леонід Ілліч сказав тоді А. М. Жалилу: «Наскільки я зрозумів, найвужче місце на вашому заводі — це критика. Боятися її нема чого, бо вона передбачає і повагу до людини!»¹⁶. ЦК КПРС постійно звертає увагу на необхідність вироблення у кожного комуніста, зокрема керівника, здатності самокритично аналізувати й оцінювати стан справ, наполегливо боротися з будь-якими проявами байдужості і розхлябаності. «У кожного комуніста, — зазначав товариш В. В. Щербицький, — критичні зауваження повинні викликати внутрішній неспокій, нову енергію в роботі, прагнення якнайшвидше виправити упущення. Той, хто перестав сприймати критику, — втрачений для справи»¹⁷.

Книги «Мала земля» та «Відродження» містять багатющий матеріал з питань ідейно-політичного і патріотичного виховання трудящих. Товариш Л. І. Брежнев наголошує, що «сучасний керівник повинен органічно поєднувати в собі партійність з глибокою компетентністю, дисциплінованість з ініціативою і творчим підходом до справи. Разом з тим на будь-якій ділянці керівник зобов'язаний враховувати і соціально-політичні, виховні аспекти, бути чуйним до людей, до їх потреб і запитів, бути прикладом у роботі і в побуті»¹⁸. У постанові зборів партійного активу відзначалося, що необхідно всемірно використовувати ідейне багатство книг товариша Л. І. Брежнева для підвищення дієвості всієї ідейно-виховної роботи, виховання у трудящих радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, класового під-

¹⁵ Там же, стор. 56.

¹⁶ Там же, стор. 57.

¹⁷ «Радянська Україна», 13 травня 1978 р.

¹⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 78—79.

ходу до оцінки явищ і подій, непримиренності до антиподів комуністичної моралі¹⁹.

Книги «Мала земля» і «Відродження» є документами величезної мобілізуючої сили, які активно впливають на всю роботу, спрямовану на дальше поліпшення комуністичного виховання трудящих. У них неодноразово наголошується на необхідності постійно враховувати історичний досвід, робити з нього правильні висновки. На зборах партійного активу республіки товариш В. В. Щербицький накреслив основні напрями діяльності партійних, радянських, господарських органів, що впливають з праць Л. І. Брежнєва. Це — поліпшення організаторської та ідейно-політичної роботи, неухильне додержання ленінських принципів роботи з кадрами, створення обстановки чіткості, партійної вимогливості та принциповості, необхідність об'єктивного, самокритичного аналізу досягнень і недоліків. «...Головне полягає в тому, — підкреслив товариш В. В. Щербицький, — щоб кожен з нас, в першу чергу партійний актив, керівні кадри, всі комуністи, зробили з книги практичні висновки, досконало оволодівали ленінським стилем роботи»²⁰.

Основні положення книг товариша Л. І. Брежнєва мають велике значення для послідовного здійснення ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва, дальшого вдосконалення організаторської і політичної роботи, для виховання кадрів. Саме тому ці книги стали підручниками, вірними супутниками і порадиниками комуністів, усього партійного, радянського, господарського активу. Вони, — вказував товариш В. В. Щербицький, — є могутньою бойовою зброєю, «що служить великій справі утвердження всеперемагаючих ідей марксизму-ленінізму, благородних ідеалів комунізму»²¹.

Комуністи назвали книги товариша Л. І. Брежнєва скарбницею ленінського стилю роботи. З цієї скарбниці слід постійно черпати мудрі поради, корисні ідеї й цінні рекомендації. Наш обов'язок — неухильно керуватися ними, послідовно втілювати їх у життя. Книги товариша Л. І. Брежнєва стали могутнім засобом, який допоможе радянському народу успішно розв'язувати завдання, поставлені XXV з'їздом КПРС, грудневим (1977 р.) і липневим (1978 р.) Пленумами ЦК КПРС, сприятимуть досягненню нових успіхів у комуністичному будівництві.

¹⁹ «Радянська Україна», 13 травня 1978 р.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

І. С. ДЗЮБКО (Київ), М. Д. ВАСИЛЕВСЬКИЙ (Київ)

ПОСТУПОВЕ ЗБЛИЖЕННЯ КРАЇН СОЦІАЛІЗМУ — ОБ'ЄКТИВНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЇХ РОЗВИТКУ

У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» зазначається, що «історичний досвід світового соціалізму збагатив скарбницю марксизму-ленізму новими висновками і положеннями, розсунув горизонти революційної теорії і практики»¹. На міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії, яка дає змогу правильно оцінювати історичну перспективу, допомагає визначити напрям соціального і політичного розвитку на тривалий період, орієнтуватися в міжнародних подіях, уникати помилок та суб'єктивістських рішень, КПРС будує всю свою революційно-перетворюючу діяльність.

У партійних документах розкриваються об'єктивні закономірності суспільного розвитку в епоху переходу людства від класового періоду історії до безкласового, знайшов відображення той факт, що суспільство вже перейшло від стихійного руху до свідомої перебудови всього укладу свого життя. Як відомо, «...суспільне буття *незалежне* від *суспільної свідомості* людей»², але кожний закон суспільного розвитку є специфічною формою прояву взаємозв'язку суспільного буття і суспільної свідомості. Оскільки місце суспільної свідомості в структурі об'єктивних законів і механізм їх дії визначаються природою суспільного буття, КПРС надає величезного значення пізнанню цих законів і способам їх використання. При цьому партія особливу увагу приділяє розкриттю закономірностей розвитку світової системи соціалізму.

Загальні закономірності будівництва соціалізму були відкриті основоположниками марксизму-ленізму і в узагальненому вигляді зафіксовані в «Декларації Наради представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн», яка відбулася в Москві у 1957 р.³, та в ряді документів КПРС. Зокрема, у рішеннях XXIV з'їзду КПРС дано марксистсько-ленінський аналіз будівництва соціалізму в окремих країнах, а також містяться фундаментальні висновки щодо суті і характеру об'єктивних законів соціалізму як суспільного ладу. «Успіхи

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 16.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 18, стор. 319.

³ Декларація Наради представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн, К., 1957, стор. 13.

в справі будівництва соціалізму, — зазначалося в Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, — багато в чому залежать від правильного поєднання спільного і національно-особливого в суспільному розвитку. Тепер ми знаємо не тільки теоретично, але переконалися й практично, що шлях до соціалізму, його головні риси визначаються загальними закономірностями, які властиві розвитку всіх соціалістичних країн. Знаємо ми також і те, що діяння загальних закономірностей виявляється в різних формах, які відповідають конкретним історичним умовам, національним особливостям. Не базуючись на загальних закономірностях, не враховуючи конкретно-історичної специфіки кожної країни, неможливо будувати соціалізм»⁴.

У матеріалах XXV з'їзду КПРС показано характер дії і взаємодії закономірностей розвитку світової системи соціалізму. Так, у Звітній доповіді ЦК КПРС дано глибокий аналіз найновіших процесів, що проходять у країнах соціалістичної співдружності, і зроблено надзвичайно важливий висновок про те, що одночасно з розквітом кожної соціалістичної нації, зміцненням суверенітету соціалістичних держав дедалі тіснішими стають їх взаємозв'язки, виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається поступове вирівнювання рівнів їх розвитку. Процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність⁵. Ці положення Звітної доповіді є не тільки найважливішим стимулом для дальшого поглиблення досліджень загальних закономірностей світової системи соціалізму, а й дають змогу усвідомити глибинну сутність і механізм дії закономірності поступового всебічного зближення та вирівнювання рівнів економічного, політичного і духовного розвитку країн соціалізму, що має велике значення для розробки та здійснення політики правлячих комуністичних партій братніх соціалістичних держав на тривалу перспективу.

Що ж являє собою закономірність поступового всебічного зближення країн соціалізму за змістом і характером, які її сфера і механізм дії, якими є форми і методи її використання, яке місце належить цій закономірності в системі законів світового соціалізму? Звичайно, дати вичерпну відповідь на всі ці питання неможливо. По-перше, ще недостатньо вивчені загальні закономірності розвитку і функціонування світової системи соціалізму. По-друге, світ соціалізму, як підкреслювалося на XXIV з'їзді КПРС, це молодий організм, він увесь у русі і деякі його закони на історично-початкових етапах виступають лише як тенденції. По-третє, закони світової системи соціалізму відображають не просто зв'язки, а зв'язки, що забезпечують її цілісність при відсутності єдиного виробництва і єдиного розподілу матеріальних благ. Все це свідчить про складність світового соціалізму як динамічної соціально-економічної системи. Але з виникненням світової системи соціалізму тенденція поступового зближення народів соціалістичних країн виступає вже як закономірний процес.

Аналіз становлення і розвитку братерських відносин між країнами соціалізму, що набули нині глибокого змісту і широкого розмаху, дає підстави визначити закономірність поступового їх зближення як надзвичайно складний, багатоплановий комплекс взаємозв'язаних процесів співробітництва і взаємного спілкування, спрямованих на забезпечення фактичної рівності всіх націй, їх всебічний розквіт, на зміцнення їх єдності і згуртованості.

⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 6.

⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 6.

Матеріали XXV з'їзду КПРС і останніх з'їздів БКП, КПЧ, СЄПН, УСРП містять велику кількість прикладів саме таких дедалі зростаючих взаємозв'язків у галузі економіки, політики, суспільного життя братніх країн соціалістичної співдружності. Надзвичайно швидкий динамізм соціально-економічного зростання, всебічне співробітництво, прогресивний процес вирівнювання рівнів розвитку — все це зумовлює посилення рис схожості і спільності політичного та економічного життя соціалістичних держав.

Висновок XXV з'їзду КПРС про поступове зближення країн соціалізму відбиває в специфічній формі всесвітню тенденцію до інтернаціоналізації матеріального та духовного життя суспільства, відкрити і обґрунтовану класиками марксизму-ленізму. Як підкреслював В. І. Ленін, інтернаціоналізація виробництва, господарства, науки і техніки — об'єктивна тенденція «...до створення єдиного, за загальним планом регульованого пролетаріатом усіх націй, всесвітнього господарства як цілого...»⁶.

Умови для розвитку націй і національних держав, що виникли ще за капіталізму, основоположники наукового комунізму вбачали в дії економічних факторів: прогресі продуктивних сил, всебічному усупільненні праці і виробництва. Соціалізм створює умови для справжнього розквіту націй і поступового їх зближення. Закономірний характер всебічного усупільнення праці і виробництва, залучення на цій основі всіх народів до сфери світового ринку К. Маркс обґрунтував тенденціями еволюції капіталізму під впливом промислового перевороту. Матеріальною основою виникнення і розвитку цього процесу є велика машинна індустрія, яка, за висловом В. І. Леніна, виступає об'єднуючим і усупільнюючим елементом⁷. Розвиток великої машинної індустрії в середині XIX ст. і породжений нею новий засіб зв'язків — міжнародний поділ праці зумовили виникнення світової капіталістичної системи господарства з властивими їй закономірностями і непримиренними суперечностями.

Процеси усупільнення праці і виробництва, взяті незалежно від соціальної форми останнього, як підкреслюють радянські дослідники Б. Ладигін і Ю. Пекшев, знаходять свій вияв у сфері міжнародних відносин в тенденції до інтернаціоналізації виробництва, яка, в свою чергу, є серцевиною, вирішальним напрямком загального процесу інтернаціоналізації матеріального і духовного життя⁸. «Національна відособленість і протилежності народів, — вказували К. Маркс і Ф. Енгельс, — все більше й більше зникають уже з розвитком буржуазії, з свободою торгівлі, світовим ринком, з одноманітністю промислового виробництва і відповідних йому умов життя. Панування пролетаріату ще більше прискорить їх зникнення»⁹.

Розвиваючи це положення, В. І. Ленін зазначав, що «...все господарське, політичне і духовне життя людства чимраз більше інтернаціоналізується вже при капіталізмі. Соціалізм цілком інтернаціоналізує його»¹⁰. Історична обмеженість капіталізму з самого початку зумовила його перехідний характер як суспільного ладу і як світової господарської системи, що, безумовно, позначилося на тенденції до інтернаціоналізації. Слід також підкреслити, що виникнення і посилення

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 156.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 226.

⁸ Б. Ладигін, Ю. Пекшев. Закономерность постепенного сближения социалистических стран. — «Коммунист», 1977, № 5, стор. 21.

⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 428.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 303.

цієї тенденції основоположники наукового комунізму зв'язували не тільки з прогресом продуктивних сил, які поступово переростають національно-державні межі, а й з розвитком класової структури суспільства і розглядали національне питання крізь призму класової боротьби робітничого класу. Поза класовою боротьбою, за марксистським ученням, неможливо усвідомити ні сутності тенденції до інтернаціоналізації, ні її конкретних форм, ні її історичного місця.

Наголошуючи на класовій природі інтернаціоналізму, Ф. Енгельс значав: «...Тільки пролетаріат, що пробуджується, може встановити братерство між різними націями»¹¹. По-перше, він виступає головним суб'єктом і провідником усунілення праці та виробництва в межах окремих країн і в міжнародному масштабі; по-друге, національні та інтернаціональні інтереси робітничого класу взаємозумовлені; по-третє, будучи носієм справжнього патріотизму, робітничий клас кожної країни, як частина міжнародного пролетаріату, є виразником докорінних прагнень усього людства, тільки він спроможний знищити експлуатацію і створити безкласове комуністичне суспільство в світовому масштабі.

Отже, інтереси робітничого класу не суперечать перспективам розвитку суспільства і збігаються з корінними інтересами трудящих усіх націй. Історичний досвід боротьби народів багатьох країн за національне визволення і нові суспільні відносини переконливо довів, що робітничий клас є носієм і виразником національних інтересів, справжнього патріотизму, органічно зв'язаного з інтернаціоналізмом. Очолувані робітничим класом соціалістичні революції — необхідна умова розвитку окремих націй і посилення тенденції до інтернаціоналізації соціально-економічного і духовного життя народів.

Досліджуючи матеріальні і соціальні основи інтернаціоналізації суспільного життя, класики марксизму-ленізму вказували також на існування об'єктивної суперечності між неможливою, детермінованою всім об'єктивним розвитком сучасних продуктивних сил тенденцією до інтернаціоналізації господарства і національними кордонами держав, які стають занадто вузькими для такого розвитку. Цю суперечність не слід розуміти так, ніби вже сьогодні національні кордони, національні форми розвитку продуктивних сил вичерпали себе і їх треба ліквідувати. Взагалі не може бути й мови про штучне їх «знищення». Це досить тривалий процес, який проходить поступово і не може прискорюватися свавільними заходами. «...Ми стали б на небезпечний шлях, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — коли б почали штучно форсувати цей об'єктивний процес зближення націй. Від цього наполегливо застерігав В. І. Ленін, і від його заповітів ми не відступимо»¹².

У чому ж конкретно знаходить вияв суперечливість процесу інтернаціоналізації? З одного боку, національно-державні відмінності існують й існуватимуть ще довго, з другого боку, вже тепер внаслідок гігантського усунілення виробництва на базі міжнародного поділу праці відбувається процес об'єктивного зближення економік різних країн, виникають міжнародні економічні об'єднання дедалі більшого масштабу, всебічно посилюються економічні зв'язки між народами і

¹¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 565.

¹² Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення. Доповідь і виступи на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 4 і 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 12.

країнами. Сучасний розвиток суспільства ставить такі завдання, розв'язання яких не під силу окремим державам, для їх вирішення необхідно об'єднати зусилля всіх або багатьох держав. Це, наприклад, охорона природи, дослідження космічного простору, створення міжнародних енергетичних систем, виявлення і використання багатств світового океану тощо.

За умов класово-антагоністичного процесу суспільного розвитку інтернаціоналізація не може бути остаточно завершена. У світовому капіталістичному господарстві загальний зв'язок і загальна залежність виробництва і споживання, за словами К. Маркса, зростають разом з незалежністю і байдужістю споживачів і виробників одного щодо другого¹³. Приватновласницькі відносини неминуче перетворюють буржуазний світ у гостроконфліктне суспільство, якому внутрішньо притаманні національний егоїзм і конкуренція, панування і підкорення, диктат і експлуатація. І на міжнародній арені також капіталістичні форми привласнення суперечать суспільному характеру виробництва. Тому, поряд з тенденцією до інтернаціоналізації матеріального і духовного життя суспільства, постійно існує тенденція до відособлення, замкнутості, виникнення міждержавних конфліктів, міжнаціональної ворожнечі. Різні економічні інтереси імперіалістичних країн перешкоджають і в принципі не можуть не перешкоджати гармонійному поєднанню інтернаціонального і національного. Саме з цієї та інших причин процес створення єдиного світового господарства, який розпочався і досяг високого рівня у капіталістичному суспільстві, може завершитися лише при комунізмі.

Цілоком закономірно, що ця історична місія належить новому суспільному ладу, який утверджує відносини рівності, товариської взаємодопомоги, дружби і братерства. З виникненням світової соціалістичної системи на основі нового, соціалістичного, колективістського способу виробництва сформувався вищий тип інтернаціоналізації, зовсім новий за своєю матеріальною основою, соціально-політичним змістом, формою, методами і кінцевими цілями. У міру зростання в соціалістичних країнах зрілості нового суспільного ладу стає комплексним і процес інтернаціоналізації соціально-економічного та духовного життя суспільства.

У зв'язку з цим важливо дати визначення історичного місця і ступенів розвитку процесу інтернаціоналізації, що допоможе зрозуміти його сутність і з'ясувати його особливості на сучасному етапі співробітництва і зближення країн соціалістичної співдружності.

У розвитку світового соціалізму можна виділити рубежі і фактори, які, на наш погляд, є визначальними для формування нового типу інтернаціоналізації суспільного життя, розгортання процесу зближення країн соціалізму. На відміну від капіталізму соціалізм створює зовсім інші об'єктивні умови для інтернаціоналізації суспільного життя. Незалежно від ступеня зрілості соціалізму в різних країнах усі вони мають однотипну економічну основу — суспільну власність на засоби виробництва (до того ж, їх народне господарство розвивається планово, в інтересах трудящих), однотипний державний лад — владу народу на чолі з робітничим класом при керівній ролі комуністичних і робітничих партій, єдину ідеологію — марксизм-ленінізм; у них спільні позиції щодо захисту революційних завоювань від посягань імперіалістів і, нарешті, єдина велика мета — побудова комунізму. Ці риси й ознаки характеризують генетичну спорідненість країн соціалізму, їх на-

¹³ Див.: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 46, ч. 1, стор. 104.

лежність до комуністичної формації. Будівництву соціалізму в них притаманні ті самі загальні закономірності, що діють на базі нового способу виробництва і властивої йому політичної системи.

Об'єктивні фактори є могутньою основою розвитку нового типу інтернаціоналізації суспільства; вони зумовлюють поступове зближення країн соціалізму, розкривають зміст цього процесу, показують, який клас визначає його необхідність і сутність. Як відомо, тільки соціалізм поклав кінець класовому антагонізму, тільки соціалізм веде до повної ліквідації національного антагонізму і створює нові, «...вищі форми людського співжиття, коли законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас *всякої* національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності...»¹⁴, і «при соціалізмі трудящі маси самі не згодяться ніде на замкнутість з чисто економічних... мотивів...»¹⁵

Саме на цій матеріальній основі сформувалися міжнародні відносини соціалістичних країн, які не мають нічого спільного з антагоністичними відносинами, властивими світу капіталізму. За короткий час у країнах соціалістичної співдружності було подолано тяжку спадщину, залишену після багатоговікового панування експлуататорських класів: національну замкнутість, розбрат, ворожнечу і недовіря, прискореними темпами ліквідуються успадковані від капіталізму відмінності в рівнях їх економічного і соціального розвитку, класовій структурі, культурних традиціях.

За короткий історичний період повністю розкрилися творчі можливості нового типу міжнародних відносин, властивого соціалізму. Економічні закони соціалізму в сфері міжнародних відносин діють специфічно, що об'єктивно зумовлюється політичним і економічним суверенітетом братніх країн. Як власники засобів виробництва, соціалістичні країни самі забезпечують планомірне використання своїх продуктивних сил в інтересах народу, визначають міру праці і міру споживання, обсяг і напрямок зовнішньоекономічних зв'язків. Суспільна власність виникає спочатку в межах окремих націй, а надалі веде до «гармонійної національної та інтернаціональної координації суспільних форм виробництва»¹⁶. Дедалі зростаючий процес інтернаціоналізації відбувається в межах суверенітету братніх країн і не розвиває національно-державної форми суспільної власності на засоби виробництва.

Після виникнення світової системи соціалізму відносини між країнами, що входять до неї, будуються і розвиваються на основі добровільної координації, на принципах соціалістичного інтернаціоналізму, поважання державного суверенітету, незалежності і національних інтересів, невтручання у внутрішні справи, повної рівноправності, взаємної вигоди і товариської взаємодопомоги.

Результатом послідовного і наполегливого втілення в життя цих принципів стало створення соціалістичної співдружності. Характеризуючи суть цього політичного поняття, товариш Л. І. Брежнев на урочистому засіданні сейму Польської Народної Республіки 21 липня 1974 р. зазначав: «...Після другої світової війни народилася не тільки ціла група соціалістичних держав. Зародилось і те, що ми називаємо соціалістичною співдружністю. Це зовсім нове, небачене в минулому явище. Мова йшла не про звичайний союз держав, а про союз соціалістичний, що ґрунтується на спільності ідеології і цілей, на міжнарод-

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 34.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 35.

¹⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 535.

ній солідарності трудящих, про союз, провідною силою якого вперше виступили робітничий клас і його випробуваний авангард — комуністичні і робітничі партії»¹⁷.

Співдружність — закономірна форма економічної, соціальної і політичної спільності соціалістичних країн, новий, безприкладний в історії союз держав, об'єктивно зумовлений характером соціалізму як ладу, що відкидає експлуатацію і утверджує відносини рівноправ'я. Найхарактернішими рисами співдружності стали справжня дружба народів, взаємне довір'я, інтернаціональна солідарність, взаємодопомога, що є водночас найважливішими факторами процесу згуртування і зближення соціалістичних країн в економіці, політиці, ідеології і культурі.

На сучасному етапі суспільного розвитку особливо зростає необхідність згуртування і найтіснішого співробітництва братніх країн соціалізму. Спільні дії, співробітництво, єдність, підкреслювалося на XXV з'їзді КПРС, потрібні тепер, насамперед, для того, щоб швидше й ефективніше розв'язувати завдання розвитку соціалістичного суспільства і будівництва комунізму, щоб успішніше відстоювати і зміцнювати мир, давати рішучу і дійову відсіч агресивним підступам імперіалістів.

Отже, аналіз головних факторів формування і розвитку світової системи соціалізму свідчить про те, що на основі соціалістичного способу виробництва сформувався новий, соціалістичний тип інтернаціоналізації суспільного життя, що тенденція до інтернаціоналізації на своєму довгому шляху проходить певні історичні етапи. У нових соціально-економічних умовах, створених завдяки функціонуванню світової соціалістичної системи, тенденція до інтернаціоналізації вільно розвивається і всебічно збагачується, набираючи форми добровільного поступового зближення соціалістичних країн.

Сучасний процес зближення країн соціалізму за своїм змістом і характером — це властивий соціалістичному ладові спосіб поєднання інтернаціоналізації економіки і співробітництва у сфері політики та ідеології, а також вирівнювання їх економічних, соціально-політичних і культурних рівнів розвитку. Зближення країн соціалізму, як об'єктивне зумовлена тенденція, відбувається з часу виникнення світової системи соціалізму, а далі докорінні революційні перетворення ще більше сприяють її посиленню. Але ця тенденція проявляється як закономірність вже у процесі переходу країн соціалізму від порівняно простих форм спільності і взаємодії до більш складних і глибоких, у міру зростання подібності завдань, що розв'язуються ними. Тільки на сучасному етапі, коли соціалізм як суспільний лад і як світова система досяг високого рівня зрілості, в умовах, коли велика група соціалістичних держав успішно будує розвинуте соціалістичне суспільство, склався і діє механізм різноманітного співробітництва між ними, поступове зближення соціалістичних країн є вже фундаментальною закономірністю функціонування нового суспільства.

Які ж фактори дають можливість виявити дію закономірності поступового зближення країн соціалістичної співдружності на сучасному етапі їх розвитку?

Зближення країн соціалізму найвиразніше проявилось в появі елементів дедалі зростаючої спільності, схожості соціальних, економічних і політичних завдань, які ними розв'язуються, у сформуванні якісно нових форм відносин як в економіці, так і в інших галузях суспільного життя.

¹⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 109.

Спочатку розглянемо питання про схожість економічних завдань, що розв'язуються комуністичними партіями соціалістичних країн. У період зрілого соціалізму, коли він розвивається вже на власній основі, все повніше розкриваються творчі сили нового ладу. Використовуючи переваги нового способу виробництва, зокрема міжнародний соціалістичний поділ праці, країни РЕВ досягли великих успіхів у розвитку економіки. Промислове виробництво, наприклад, Болгарії збільшилося за 1951—1975 рр. у 18 разів, Румунії — в 21, а в середньому в країнах соціалістичної співдружності воно зросло у 10 разів¹⁸⁻¹⁹.

Важливим показником зростання спільності країн соціалістичної співдружності є вирівнювання рівнів їх економічного розвитку. Досягнення в цьому напрямку визнають навіть найлютіші вороги соціалізму. Як відомо, до світової соціалістичної системи ввійшли країни з різними рівнями розвитку економіки і різними суспільними умовами. Деякі з них — СРСР, НДР, ЧССР — ще до її виникнення мали високорозвинуту економіку, інші — Польща і Угорщина — були відсталіми, аграрно-індустріальними країнами, Болгарія, Куба, Румунія лише постачали сировину і сільськогосподарські продукти для розвинутих капіталістичних держав, у Монголії ще залишалися пережитки напівфеодальних відносин, а у В'єтнамі і КНДР взагалі не існувало промисловості²⁰.

Країни, що стали на шлях будівництва соціалізму, не тільки проголосили юридичну рівноправність націй і народностей, а й добивалися ліквідації фактичної економічної нерівності між ними. Таке завдання було успішно розв'язане в СРСР та інших соціалістичних державах. Виникнення системи світового соціалізму надало цьому процесові міжнародного характеру — поступово долаються істотні відмінності між рівнями розвитку окремих країн внаслідок створення передумов для підтягування раніше економічно відсталих до рівня передових. Суть вирівнювання полягає в єдності взаємозв'язаних процесів — у створенні і вдосконаленні національних економічних комплексів, як найважливіших елементів світового соціалістичного господарства, і в оптимізації економік окремих національних господарств, що є умовою прогресу світової системи соціалізму в цілому.

Соціалізм забезпечив швидкі темпи економічного зростання, водночас відбувався процес підтягування відсталих країн до рівня розвинутих. Так, національний доход держав-членів РЕВ у 1976 р. зріс порівняно з 1970 р.: СРСР — на 39%, НРБ — 56%, УНР — 39%, НДР — 35%, ПНР — 70%, СРР — 89%, ЧССР — 37%²¹.

Ці дані переконливо свідчать, що країни з нижчим економічним рівнем мають відносно вищі темпи розвитку. Сьогодні ще рано говорити про однаковий рівень індустріального розвитку всіх країн, тим більше, що не ставиться завдання підганяти народногосподарські комплекси під якийсь загальний стандарт. Але завдяки безкорисливій допомозі розвинутих держав аграрні у минулому країни поступово перетворюються на індустріальні або індустріально-аграрні. Наприклад, питома вага промисловості у національному доході збільшилася в Болгарії з 36,8% в 1950 р. до 41% в 1975 р., а в Румунії, відповідно, з 43,4% до 57,1%²². Нині фактично в усіх європейських соціалістичних країнах промислове виробництво переважає над сільськогосподарським. Європейські країни — члени РЕВ, в яких приблизно однорідна структура економіки, перейшли до використання головним чином ін-

¹⁸⁻¹⁹ «Коммунист», 1977, № 5, стор. 25.

²⁰ «Вопросы экономики», 1976, № 4, стор. 51.

²¹ Мир социализма в цифрах и фактах, 1976, М., 1977, стор. 66.

²² Статистический ежегодник стран — членов СЭВ, М., 1976, стор. 43.

тенсивних факторів господарського зростання. Вони поглиблюють і вдосконалюють планові основи управління економікою, повніше реалізують головну мету соціалістичного виробництва — підвищення добробуту народу. У країнах соціалістичної співдружності сформувався новий спосіб життя.

Економічні успіхи країн соціалізму свідчать про значний розвиток у них процесу усупільнення виробництва, що посилює спільність їх докорінних економічних інтересів, потребу в поглибленні господарської взаємодії. Стійка тенденція до вирівнювання рівнів економічного розвитку є результатом процесу інтернаціоналізації господарського життя.

Вирівнювання рівнів економічного розвитку країн соціалізму супроводжується зближенням рівнів їх соціального і політичного розвитку. Вдосконалюється політична система, поглиблюється соціалістична демократія, відбувається процес переростання держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу. Прийнято нові Конституції Болгарії, Куби, НДР, КНДР, Югославії. Конституційні зміни внесені в Основні Закони ЧССР, УНР і СРР. VII сесія Верховної Ради СРСР 7 жовтня 1977 р. затвердила нову Конституцію першої в світі країни розвинутого соціалістичного суспільства.

У соціалістичних країнах створюється однотипна соціально-класова структура. Зростає чисельність робітничого класу, інтелігенції і службовців, одночасно зменшується кількість сільського населення. Ці процеси особливо характерні для менш економічно розвинутих країн. Робітники і службовці становлять нині у Болгарії 84%, Угорщині — 78%, Польщі — 72%, Румунії — 57% самодіяльного населення²³. Істотно зростає вплив робітничого класу як провідної суспільної і політичної сили народу. Прискореними темпами ліквідовуються істотні відмінності між містом і селом, між розумовою і фізичною працею.

Особливо важливим є процес зміцнення керівної ролі комуністичних і робітничих партій, поліпшення їх якісного складу, розширення зв'язків з робітничим класом, широкими народними масами. Комуністична партія, зазначається в новій Конституції СРСР, «існує для народу і служить народові»²⁴. Виступаючи гарантом соціалістичного розвитку суспільства, комуністичні і робітничі партії країн соціалізму вдосконалюють форми і методи політичного, організаційного та ідейного керівництва державними і громадськими організаціями.

Надзвичайно інтенсивно проходить процес розширення взаємовідносин між соціалістичними країнами, які за історично короткий строк відкрили, перевірили і широко використовують властиві лише соціалізму ефективні форми і методи міжнародного поділу праці. Йдеться не про окремі конкретні форми господарських зв'язків, а про співробітництво як цілісний процес, що істотно впливає на економічне зближення. Розробка, схвалення і здійснення Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції — це найвища на сучасному історичному етапі форма інтернаціоналізації господарського життя. Форми і методи співробітництва, які нині використовуються країнами РЕВ, спрямовані на створення якісно нової спільності — інтегрованого світового соціалістичного господарства.

Оцінюючи соціалістичну економічну інтеграцію як матеріальну основу реалізації закономірності зближення країн соціалістичної співд-

²³ Там же.

²⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 7.

ружності, слід усвідомити її сутність і практичні результати. 1971—1975 рр., коли почала втілюватися в життя Комплексна програма, були ознаменовані не тільки невпинним піднесенням суспільного виробництва, зростанням матеріального і культурного рівнів населення країн соціалізму, а й послідовним об'єднанням їх зусиль в інтересах колективного розв'язання спільних соціально-економічних завдань. Поєднання цих двох взаємозв'язаних тенденцій у розвитку соціалістичної співдружності сприяло зростанню ролі країн РЕВ у світовій економіці.

Успішне здійснення схвалених на останніх з'їздах братніх партій країн соціалістичної співдружності нових п'ятирічних планів є новим кроком у справі реалізації Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції. Підсумки розвитку народного господарства братніх країн, зазначалося на XXXII сесії РЕВ, знову підтвердили, що соціалістична співдружність є найдинамічнішою економічною силою в світі. Про це переконливо свідчить той факт, що обсяг промислового виробництва в розвинутих капіталістичних країнах у 1977 р. зріс порівняно з 1973 р. на 7%, а в країнах — членах РЕВ за той же час — на 32%²⁵.

Спеціалізація і кооперування виробництва є ключовою формою інтеграційного зближення країн РЕВ. Останніми роками країни РЕВ підписали більше 90 угод з питань спеціалізації і кооперування виробництва. Продовжують активно розвиватися двостороння спеціалізація та кооперування виробництва. На цій основі невпинно збільшується взаємний товарооборот. У минулому році він зріс порівняно з 1975 р. на 24%²⁶. Швидко зростає обсяг будівництва великих господарських об'єктів, споруджуваних спільними зусиллями багатьох країн РЕВ.

Рішення про розробку довгострокових цільових програм, що стосуються ряду ключових сфер матеріального виробництва, схвалені XXX—XXXII сесіями РЕВ, мають величезне значення для розвитку країн соціалістичної співдружності. Протягом 1976—1990 рр. країни РЕВ мають збільшити у 2 рази свої матеріальні і фінансові ресурси, що забезпечить їх провідне становище в світі.

Розвиток соціалістичної економічної інтеграції — справа мільйонів трудящих. Усвідомлення високої політичної й економічної ефективності співробітництва братніх країн, необхідності їх всебічного зближення породжує нові форми соціалістичного змагання, значення яких переростає національні кордони. Так, оцінюючи соціалістичне змагання в братніх країнах соціалістичної співдружності на честь 60-річчя Великого Жовтня, ініціатором якого виступив колектив «Червоного Чепеля», товариш Л. І. Брежнев говорив, що це якісно нове явище — інтернаціональний рух мільйонів будівників нового світу, об'єднаних єдиною метою, це почин величезного значення, за ним велике майбутнє²⁷.

У цілому, як підкреслювалося на XXXI сесії РЕВ, у здійсненні Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції «все повніше знаходять вияв закономірний процес поглиблення взаємодії національних господарств братніх країн, поступове вирівнювання рівнів їх економічного розвитку»²⁸. Не менш інтенсивне зближення країн соціалістичної співдружності проходить і в політичній сфері.

²⁵ «Известия», 1 липня 1978 р.

²⁶ Там же.

²⁷ Л. І. Брежнев. Радянські профспілки — впливова сила нашого суспільства, К., 1977, стор. 21.

²⁸ «Правда», 25 червня 1977 р.

В результаті зміни співвідношення сил на користь соціалізму і завдяки активній зовнішній політиці соціалістичних країн відбулися певні позитивні зрушення в розрядці міжнародної напруженості. Успішне завершення Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, визнання суверенітету НДР, підтвердження в міжнародному масштабі непорушності кордонів ЧССР, ПНР, НДР, перемога в'єтнамського народу над американським імперіалізмом і утворення єдиної Соціалістичної Республіки В'єтнам є значними досягненнями соціалістичних країн у галузі зовнішньої політики. Це стало можливим завдяки дедалі зростаючому політичному згуртуванню братніх країн, координації їхньої зовнішньополітичної діяльності в справі боротьби за зміцнення миру на планеті, за створення найсприятливіших зовнішніх умов для успішного будівництва соціалізму і комунізму. Тісна взаємодія соціалістичних країн при розв'язанні міжнародних питань відповідає корінним інтересам трудящих усього світу.

У сучасних умовах, коли створюється нова система міжнародних зв'язків і визначаються нові напрями співробітництва між державами, XXV з'їзд КПРС висунув Програму дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів. Хід реалізації цієї програми багато в чому залежить від політики братніх соціалістичних країн, від їх погоджених дій, від їхньої єдності. Тому важливе місце в процесі зближення соціалістичних країн займає їх співробітництво в ідеологічній роботі. Воно спрямоване на дальше згуртування держав соціалістичної співдружності, зміцнення непорушної дружби між їх народами, виховання трудящих у дусі соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, на відстоювання і поширення ідей соціалізму та миру. Ідеологічне співробітництво братніх країн, їх правлячих марксистсько-ленінських партій сприяє розвитку різнобічних зв'язків у сфері науки, культури, освіти. «Ці зв'язки дають цінний обмін досвідом. Вони допомагають впевненіше йти вперед, примножують наші загальні сили»²⁹.

Розширення всебічного співробітництва країн соціалістичної співдружності в ідеологічній сфері диктується протиборством двох соціальних систем — соціалізму і капіталізму. Саме вірність ідеалам марксистсько-ленінізму, рішучий захист його від посягань апологетів антикомунізму сприяють зміцненню єдності країн соціалістичної співдружності, їх поступальному руху до комунізму. У міру поглиблення процесу інтернаціоналізації господарського і духовного життя братніх країн всебічно зміцнюються об'єктивні взаємозв'язки між ними в економічній, соціально-політичній і духовній сферах. Це, безперечно, прискорює прогрес як кожної з цих держав, так і всієї соціалістичної співдружності, посилює могутність і вплив соціалізму на весь хід світових подій.

І. С. Дзюбко, Н. Д. Василевський

ПОСТЕПЕННОЕ СБЛИЖЕНИЕ СТРАН СОЦИАЛИЗМА — ОБЪЕКТИВНАЯ ЗАКОНОМЕРНОСТЬ ИХ РАЗВИТИЯ

Резюме

В данной статье авторы осветили в теоретико-постановочном плане проблемы сближения стран социалистического содружества, сделали попытку на конкретных примерах проследить развитие этой объективной закономерности на современном этапе, показать ее роль в укреплении позиций мирового социализма.

²⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 8.

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

Г. Я. СЕРГІЄНКО (Київ)

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА 1648—1654 рр. І ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ

Російський, український і білоруський народи з давніх часів зближала і єднала спільність походження від єдиного кореня — дrevньоруської народності, що створила велику середньовічну державу — Київську Русь, яка ввійшла в історію як колыска трьох братніх народів. У період феодальної роздробленості ослабленням сил Русі скористалися іноземні загарбники й захопили українські і білоруські землі. Народи цих земель зберегли й пронесли крізь віки лихоліть і незгод свідомість спільності своєї долі, разом боролися проти агресії татаро-монголів, німецьких рицарів, шведських, турецьких, польських та інших феодалів. Осередком притягання й опорою українського і білоруського народів у визвольному русі була Російська держава з центром у Москві.

Свого часу В. І. Ленін вказував на той знаменний факт, що, зокрема, російський і український народи були близькими «...і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»¹. Тому вони прагнули до братерської єдності, і це прагнення втілювалося у політичних, економічних і культурних зв'язках, які весь час посилювалися й розширялися. Ведучи тривалу визвольну боротьбу проти іноземних поневолювачів, український народ створив своєрідні збройні сили в особі козацтва з центром-фортецею в пониззі Дніпра — Запорізькою Січчю. Вона відіграла прогресивну роль в історії України. Селянсько-козацькі повстання кінця XVI—першої половини XVII ст. під проводом К. Косинського, С. Наливайка, М. Жмайла, І. Сулими, Т. Федоровича (Трясила), П. Бута (Павлюка), Я. Острянина та інших ватажків підготували ґрунт для великої визвольної війни українського народу проти гніту Речі Посполитої, за возз'єднання України з Росією.

Важливі питання досліджуваної теми в радянській історіографії дістали своє висвітлення на основі методології марксизму-ленінізму, положень, викладених у партійному документі — «Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.)», — схваленому ЦК КПРС. Бібліографія праць, присвячених цим питанням, досить значна. Серед них слід назвати фундаментальні збірники документів «Воссоєдинение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах» (тт. 1—3, М., 1954) і «Документи Богдана Хмельницького (1648—

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

1657)» (К., 1961), а також ряд монографій². Наявність літератури з даної теми свідчить про її неминушу актуальність. Основним аспектом цієї статті є підтвердження закономірності возз'єднання України з Росією і здійснення його в результаті неухильного розвитку історичних зв'язків російського і українського народів.

Панування шляхетської Польщі на Україні було величезним гальмом її політичного, економічного і культурного розвитку. Народні маси зазнавали тяжких утисків, визиску і сваволі з боку магнатів і шляхти. Селяни лишалися безправною робочою силою панів. Весь час обмежувалися права козаків. І без того нестерпне становище народу погіршувалося тим, що соціальне гноблення перепліталось з національним. Католицька реакція з допомогою унії продовжувала наступ на українське населення, намагаючись перетворити його у слухняне знаряддя чужоземної експлуатації, поневолити фізично і духовно. Це стувалося, зокрема, й запорізького війська.

Визвольна війна українського народу проти панування шляхетської Польщі, за возз'єднання України з Росією (1648—1654 рр.) є однією з найяскравіших героїчних сторінок в його історії. Проти спільного ворога виступили тоді різні класи-стани і соціальні групи: селяни, козаки, міська біднота, старшина, дрібна шляхта, нижче православне духовенство. Цей, по суті, загальнонародний національний рух відображав об'єктивні потреби України. Вирішальною рушійною силою його був головний клас-стан тогочасного суспільства — селянство. Разом з ним виступили козаки, які мали традиційну військову організацію, і міська біднота. Їх єднала ненависть до феодального і національного гноблення. Тим часом старшина і шляхта, а також вище духовенство прагнули здобути маетки й панівне становище серед суспільних верств на Україні, зберегти непорушним існуючий там феодальний лад. Визвольний рух різних станів проти панування Речі Посполитої не усував, а навпаки загострював класові суперечності. Він поставив на порядку денному два головних завдання: визволення України з-під чужоземного гніту і возз'єднання її з Росією. Ці історичні завдання сприяли об'єднанню всіх верств українського народу, надихали його на самовіддану збройну боротьбу. «Вся історія визвольних воєн,— підкреслював В. І. Ленін,— показує нам, що коли ці війни захоплювали широкі маси, то визволення наставало швидко»³. Це методологічне положення розкриває передумови тих перемог, що їх здобув український народ у перший рік визвольної війни.

Боротьбу українського народу проти польсько-шляхетського панування очолив чигиринський сотник Богдан (Зіновій) Хмельницький (1595—1657 рр.), який брав активну участь у народних повстаннях 30-х років. Глибоко розуміючи, що врятування України від іноземних загарбників можливе лише на шляху міцного й нерозривного союзу з братнім російським народом, на здійснення цієї великої справи він

² І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, К., 1954; Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією, К., 1954; Воссоєдинение Украины с Россией. 1654—1954. Сборник статей, М., 1954; Історичне значення возз'єднання України з Росією, К., 1954; Освободительная война 1648—1654 гг. и воссоєдинение Украины с Россией, К., 1954; Віковична дружба російського і українського народів, К., 1954; Братерська співдружність російського і українського народів, Харків, 1954; 300 років возз'єднання України з Росією, Львів, 1954; О. К. Касименко. Російсько-українські взаємовідносини 1648—початку 1651 р., К., 1955; Ф. П. Шевченко. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст., К., 1959; В. А. Голобуцький. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг., К., 1962; та ін.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 22.

спрямував свій блискучий талант полководця, державного діяча і дипломата того часу. В «Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.)» відзначається: «Історичною заслугою Богдана Хмельницького є те, що він, виражаючи споконвічні сподівання і прагнення українського народу до тісного союзу з російським народом..., наполегливо добивався возз'єднання України з Росією»⁴.

Великий російський революціонер-демократ В. Г. Белінський писав: «Богдан Хмельницький був героєм і велика людина в повному розумінні цього слова. Багато в історії Малоросії характерів сильних і могутніх, але один тільки Богдан Хмельницький був, разом з тим, і державний розум... Він був великий воїн і великий політик...»⁵.

В 40-х роках XVII ст. навколо Б. Хмельницького гуртувалися одnodумці з старшин і козаків, що виступали за рішучу збройну боротьбу проти панування шляхетської Польщі. Наприкінці 1647 р. з невеликим загоном козаків-повстанців він рушив у перший похід на Запорізьку Січ, вирішивши зробити її базою визвольної війни, а козацтво використати як організовану збройну силу. При підтримці місцевих козаків цей загін розгромив польський урядовий гарнізон Січі й оволодів її укріпленнями. 30 січня 1648 р. на загальній раді повсталого козацтва Б. Хмельницький був одногласно обраний гетьманом України. Полум'яний заклик до боротьби за волю, з яким він звернувся до народу, посланці Запорізької Січі рознесли по всій Україні⁶.

Звістка про події на Запоріжжі — визволення Січі й початок боротьби проти гнобителів — швидко розлетілася по українській землі. В містах і селах запалали повстання. У той час Б. Хмельницькому вдалося укласти воєнний союз з Кримським ханством, яке зобов'язувалося не нападати на Україну і, крім того, прислати на допомогу татарський кінний загін⁷. Визвольна війна набирала дедалі ширшого розмаху. 21 березня 1648 р. коронний гетьман М. Потоцький у листі до короля писав, що повстання почалося за згодою «з усіма козацькими полками і з усією Україною»⁸.

Неподалік від Запорізької Січі, на острові Бушкому, повстанці влаштували укріплений табір, куди прибували селянські й козацькі загоми з усієї України. Починаючи визвольну війну, Б. Хмельницький врахував внутрішню і міжнародну обстановку. В цей час соціальні й національні суперечності на Україні набрали надзвичайної гостроти. Народні маси України і Білорусії прагнули до возз'єднання з Росією, уряд якої в інтересах зміцнення своєї держави підтримував це прагнення. В Англії палахкотіла буржуазна революція. Ряд держав Європи брав участь у Тридцятирічній війні. Туреччина воювала з Венецією і перебувала у ворожих відносинах з Польщею.

Навесні 1648 р. розпочалися активні бойові дії повстанців з польсько-шляхетським військом, кинутим на Україну. 19 квітня — 6 травня 1648 р. в урочищі Жовті Води відбулася перша битва, в якій великий передовий загін польської шляхти зазнав повної поразки⁹. Окрилені

⁴ Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.). Схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1954, стор. 8.

⁵ В. Г. Белінський. Вибрані філософські твори, т. I, К., 1948, стор. 433.

⁶ Документи Богдана Хмельницького. 1648—1657, К., 1961, стор. 23—31.

⁷ Там же, стор. 31; Воссоєдиненне України с Россией. 1654—1954. Сборник статей, стор. 108—109; Акты Московского государства, т. II, СПб., 1894, стор. 201.

⁸ Воссоєдиненне Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах (далі — Воссоєдиненне Украины с Россией), т. II, стор. 15—17.

⁹ Там же, стор. 23; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — Акты ЮЗР), т. III, СПб., 1861, стор. 207.

успіхом, повстанці рушили в наступ на головні сили ворога. 16 травня 1648 р. в урочищі Горохова Діброва, поблизу м. Корсуня, 15-тисячне військо під проводом Б. Хмельницького оточило армію М. Потоцького і польного гетьмана М. Калиновського і повністю її знищило. Обидва гетьманч опинилися в полоні. Була захоплена вся їх артилерія¹⁰. Перші перемоги сприяли загальному повстанню народних мас по всій Україні, де в той час польсько-шляхетська адміністрація фактично перестала існувати. На визволеній території створювалися полки й сотні, що були військово-адміністративними одиницями. Найвища влада зосереджувалася в руках Генеральної ради, гетьмана, писаря, осавула, судді, бунчужного, обозного та інших старшин, які відали справами управління, а також здійснювали керівництво військом. Звичайно, військово-адміністративний апарат використовувався не лише для мобілізації сил і економічних ресурсів на ведення визвольної війни, а й як знаряддя класового панування над народними масами з боку старшини, української шляхти і духовенства.

Вже з перших днів повстання зростало прагнення українського народу об'єднати свої сили з російським народом, який співчував героїчній боротьбі за визволення України з-під гніту іноземних поневолювачів. Повідомляючи про здобуті над ними перемоги, Б. Хмельницький 8 червня 1648 р. в листі до царя Олексія Михайловича просив возз'єднати Україну з Росією¹¹. Відтоді гетьман наполегливо й послідовно обстоював цю ідею в ході всієї визвольної війни. Соратниками Б. Хмельницького у боротьбі проти польсько-шляхетського поневолення, за возз'єднання України з Росією були Максим Кривоніс, Данило Нечай, Іван Богун, Михайло Кричевський, Мартин Пушкар, Іван Гиря, Силуян Мужилівський, Мартин Небаба, Іван Золотаренко, Федір Вешняк та багато інших.

Протягом літа 1648 р. Б. Хмельницький сформував з повстанських загонів регулярну багатотисячну армію, здатну вести війну з добре озброєним і навченим військом Речі Посполитої. 8—13 вересня 1648 р. в битві під Пилявцями йому вдалося розгромити 40-тисячну армію, що прибула на Україну для придушення повсталого народу¹². В результаті перемог під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями Лівобережна і Правобережна Україна була визволена від польсько-шляхетського гніту. Після цього селянсько-козацьке військо на чолі з Б. Хмельницьким вирушило на західноукраїнські землі. Тим часом народні повстання поширилися у Східній Галичині й Західній Волині, а також Білорусії. У Прикарпатті діяв 15-тисячний повстанський загін на чолі з Семеном Височаном. 26 вересня 1648 р. Б. Хмельницький привів свою армію під стіни Львова і оволодів Високим замком. Його полки взяли в облогу фортецю Замостя, де зосереджувалися значні сили польсько-шляхетських військ¹³. Осіння негода й епідемія чуми перешкоджали активним діям. Новообраний польський король Ян II Казимир запропонував повстанцям перемир'я. Внаслідок цього боротьба припинилася, і головні сили армії Б. Хмельницького відійшли на Придніпров'я.

У грудні 1648 р. Б. Хмельницький прибув до Києва. Населення міста урочисто зустрічало його і вітало з перемогою. Студенти й викладачі колегії, єрусалимський патріарх Паїсій, місцеве духовенство

¹⁰ Воссоєдинення України с Россией, т. II, стор. 23—24.

¹¹ Документи Богдана Хмельницького, стор. 48—49.

¹² Історія України в документах і матеріалах, т. III, К., 1946, стор. 143—144.

¹³ І. П. Крип'якевич. Назв. праця, стор. 156.

також були серед тих, хто вшановував переможців і визволителів України¹⁴. У Києві відбулася розмова Б. Хмельницького з Паїсієм, про яку останній, прибувши в Москву, повідомив царський уряд: «Ан ныне они, гетман и все Войско Запорожское, велели ему, патриарху, бить челом царскому величеству, чтоб он, великий государь, изволил Войско Запорожское держать под своею государскою рукою, а они, черкасы ему, государю, будут как есть каменная стена; и чтоб он, государь, им помочь учинил ратными людьми, а они, черкасы, ему, государю, вперед будут надобны»¹⁵. До Москви разом з патріархом поїхав полковник Силуян Мужилівський, який очолював перше повноважене посольство України, з дорученням від Б. Хмельницького вести переговори про возз'єднання її з Росією і отримання допомоги в боротьбі проти шляхетської Польщі. 4 лютого 1649 р. цар Олексій Михайлович приймав українське посольство, якому було дано позитивну відповідь: «А будет гетман Хмельницкой и все Запорожское Войско своею мочью у короля и у панов рад учинятца свободны и похотят быть в подданстве за великим государем нашим за его царским величеством без нарушения вечного докончашья, и великий государь наш его царское величество его, гетмана, и все Войско Запорожское пожалует под свою царского величества высокую руку и приняты велит»¹⁶.

Однак Російська держава, зв'язана умовами Поляновського договору (1634 р.) з Річчю Посполитою, не могла в той час задовольнити прохання Війська Запорізького, бо це викликало б нову російсько-польську війну, до якої Росія не була готова. Крім того, у країні склалося напружене становище: в містах (Москві, Новгороді, Курську та ін.) вирували повстання, посилювалися антифеодальний рух селянства.

Тоді ж на Україну з Москви було направлено царського посланця В. Михайлова з грамотою Посольського приказу до Б. Хмельницького, в якій також висловлювалося позитивне ставлення до його прохання про возз'єднання України з Росією. А в квітні 1649 р. прибуло повноважене посольство царського уряду на чолі з Г. Унковським, який на місці переконався в цьому віковичному прагненні українського народу. Разом з Г. Унковським, коли він повертався в Росію, до Москви виїхало друге українське посольство на чолі з полковником Федором Вешняком з листом від Б. Хмельницького в цій же справі¹⁷. Таким чином, політичні зв'язки України з Росією ставали регулярними. Розширялися й економічні зв'язки між ними. Так, у зв'язку з неврожаєм на Україні царський уряд дозволив російським торговцям вільно ввозити туди хліб, сіль та інші товари.

Перемоги українського народу у визвольній війні проти панування шляхетської Польщі справили велике враження в країнах Європи і Близького Сходу, звідки з'явилися до Чигириня, резиденції гетьмана, посольства з Трансильванії, Молдавії, Волощини, Туреччини, Кримського ханства. Уряд Речі Посполитої намагався дипломатичним шляхом викликати розкол у середовищі повсталого народу, щоб покласти край його боротьбі й не допустити возз'єднання України з Росією. Разом з тим готувалися значні військові сили для наступу на Україну.

В кінці травня 1649 р. повстанське військо під проводом Б. Хмельницького вирушило в похід проти польсько-шляхетської армії, що тоді

¹⁴ Там же, стор. 157.

¹⁵ Воссоединение Украины с Россией, т. II, стор. 93.

¹⁶ Там же, стор. 100.

¹⁷ Історія України в документах і матеріалах, т. III, стор. 162—172; Акты ЮЗР, т. III, стор. 317, 319, 321.

сконцентрувалась у фортеці Збараж. В поході взяли участь також союзники козаків — кримські татари. Незабаром фортеця опинилася в облозі. На допомогу обложеним поспішали головні сили під командуванням короля Яна II Казимира. 5—6 серпня 1649 р. відбулася битва на р. Стрипі, поблизу м. Зборова, де польсько-шляхетські війська мало не зазнали цілковитої поразки. Але в цей час кримський хан, змовившись з королем, припинив бій і поставив перед Б. Хмельницьким вимогу вступити в переговори. 8 серпня 1649 р. між останнім і Яном II Казимиром було укладено Зборівський договір, яким підтверджувалися «привілеї» козацького війська і старшини, реєстр визначався в 40 тис. чол., територія, де розташовувалися козацькі полки, обмежувалася Київщиною, Брацлавщиною і Чернігівщиною. Згідно з договором шляхта отримала право повернутися у свої маєтки¹⁸. Польсько-шляхетська влада на Україні номінально зберігалася. Але відновити там панування в повному обсязі Речі Посполитої не вдалося, оскільки український народ продовжував свою боротьбу проти іноземних поневолювачів. Тимчасове перемир'я Б. Хмельницький використав для посилення селянсько-козацької армії, дальших переговорів з Росією про возз'єднання.

У серпні 1650 р., не порушуючи умов Зборівського договору, Б. Хмельницький здійснив похід в Молдавію, у результаті якого її господар, який був союзником Речі Посполитої, порвав з останньою і встановив дружні відносини з Україною. Таким чином, був значно послаблений правий фланг наступу польсько-шляхетського війська з боку Поділля. Весь той рік пройшов без будь-яких значних воєнних конфліктів. Однак повстання селян проти шляхти не припинялися.

Розуміючи складність становища України і необхідність продовження визвольної війни, Б. Хмельницький зміцнював зв'язки з Російською державою. В листі путивльському воеводі від 17 червня 1650 р. він писав: «И я со всем Войском Запорожским есть государю и вам всем приятелем; а вы нам также будете»¹⁹. Важливе значення мали переговори російського посла В. Унковського з Б. Хмельницьким у жовтні 1650 р. про возз'єднання України з Росією і подання українському народові економічної та військової допомоги в його боротьбі проти шляхетської Польщі. В. Унковський надіслав у Москву докладну інформацію про становище на Україні²⁰. Восени 1650 р. сюди приїхав також царський посланець А. Суханов (він супроводжував згадуваного вище патріарха Паїсія в Єрусалим з травня 1649 р. по грудень 1650 р.). 9 листопада Б. Хмельницький доручив йому повідомити царський уряд про те, що український народ має єдине бажання — спільно з російським народом боротися за визволення України і об'єднання її з Російською державою. Жителі, з якими зустрічався на Україні А. Суханов, заявляли: «Дай то, боже, чтоб мы соединились с Москвою»²¹.

1651-й рік приніс нові випробування. Шляхетська Польща, щоб остаточно поневолити Україну, кинула проти неї велику армію. Цей кривавий похід почався ще в січні. А в ніч з 9 на 10 лютого ворожі сили напали на м. Красне (Поділля), яке обороняв невеликий гарнізон під командуванням полковника Данила Нечая. В жорсткій битві поліг майже весь гарнізон і його командир. Лише під Вінницею ко-

¹⁸ Акты ЮЗР, т. III, стор. 346, 395, 415—416.

¹⁹ Там же, стор. 409, 418; т. VIII, СПб., 1875, Прибавлення, стор. 326—328.

²⁰ Воссоединение Украины с Россией, ч. II, стор. 410—445.

²¹ Там же, стор. 180—193, 464—467.

зацьким силам на чолі з Іваном Богуном вдалося зупинити просування ворога і завдати йому відчутних втрат²². Не тільки на Україні, а і в Білорусії селянсько-козацькі загони вели боротьбу проти ворожого нашествия.

Тяжке становище, в якому опинилася Україна, було відоме царському урядові, і він зробив ряд рішучих кроків для подання їй допомоги. У лютому 1651 р. Земський собор у Москві розглядав питання про взаємовідносини з Польщею, яка порушувала умови Поляновського договору, і про возз'єднання України з Росією. Учасники собору уважно поставилися до наполегливих просьб Б. Хмельницького²³.

У березні й травні 1651 р. Б. Хмельницький знову звертався до Російської держави з проханням допомогти у війні проти шляхетської Речі Посполитої, а також прийняти до свого складу Україну²⁴.

Позиція ж царського уряду щодо цього питання визначалася причинами класового характеру. Російське дворянство з недовірою ставилося до визвольної війни українського народу, яка мала антифеодальну спрямованість. Це була одна з істотних причин зволікання й нерішучості в справі возз'єднання України з Росією. В той же час народні маси Росії співчували боротьбі братнього народу. Чимало селян, міщан, донських козаків переходили кордон і вступали до селянсько-козацького війська, щоб спільно виборювати волю.

Російська держава подавала Україні, зокрема, дипломатичну допомогу. Під час переговорів з польськими послами С. Вітовським і К. Обуховичем у Москві царський уряд поставив вимогу перед урядом Речі Посполитої — припинити наступ і укласти мир з Україною. 5 червня 1651 р. Посольський приказ повідомив Б. Хмельницького про таку позицію Росії²⁵. Вона мала неабияке політичне значення. До Москви у тому ж місяці приїжджало українське посольство на чолі з М. Суличичем і Ф. Дмитрієвим²⁶. Воно продовжило переговори про взаємовідносини, знову ставило питання про рішучі спільні дії проти Речі Посполитої.

Тим часом антифеодальна боротьба селян розгорнулася і в Польщі. На Краківщині її очолив Олександр Леон Костка Наперський, загони якого оволоділи замком Чарштин (Підгалля). Виступи селян проти шляхти відбувалися у Варшавському воєводстві та Галичині. Повставали селяни і міщани й у Білорусії. Туди Б. Хмельницький відрядив 4-тисячне військо, яке допомогло їм визволити міста Рославль, Кричев, Дорогобуж та ін. від іноземних загарбників²⁷. Солідарність повстанців мала велике значення для дальшого розгортання визвольної війни на Україні.

Річ Посполита кинула проти селянсько-козацької армії значне військо. До табору Б. Хмельницького прибули його союзники — татари. 18—20 червня 1651 р. на Волині, поблизу міста Берестечка, відбулася битва, в якій козацькі полки виявляли стійкість і відвагу. Однак у самому розпалі бою татари, зрадивши своїх союзників, почали тікати. Б. Хмельницький намагався повернути їх, але хан арештував його і зажадав викупу. Внаслідок зради татар козацьке військо опинилося в

²² Акты ЮЗР, т. III, стор. 453; Історія України в документах і матеріалах, т. III, стор. 202—209.

²³ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 7—12.

²⁴ Там же, стор. 61—67; Документи Богдана Хмельницького, стор. 213—216.

²⁵ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 27—55.

²⁶ Там же, стор. 89—90.

²⁷ Історія України в документах і матеріалах, т. III, стор. 211—213; Архив Юго-Западной России (далі — Архив ЮЗР), ч. III, т. 4, К., 1914, стор. 669.

оточенні. Десять днів точилися жорстокі бої. Тільки завдяки таланту й енергії полковників І. Богуна, Ф. Джалалія, М. Гладкого та інших ватажків козацькі полки вистояли і змогли вийти з оточення. Вони відступили на Київщину, де, звільнившись з полону, Б. Хмельницький збирав сили для продовження боротьби²⁸.

Невдовзі після Берестецької битви, 19 липня 1651 р., Б. Хмельницький скликав військову раду, яка прийняла рішення просити царський уряд прискорити возз'єднання України з Росією. 28 липня севські воеводи, які слідували за подіями на Україні, повідомляли в Москву про загальне бажання і прагнення українського народу перейти у підданство Російської держави. Про це ж сповіщав і царський посланець Г. Богданов, який у липні—серпні 1651 р. перебував на Україні. Для безпосередніх переговорів про її возз'єднання з Росією Б. Хмельницький у серпні 1651 р. відрядив до Москви повноважне посольство у складі полковників С. Савича, Л. Мозирі та І. Золотаренка. Уряд Російської держави досить прихильно прийняв це посольство і вирішив направити на Україну свого посланця для з'ясування взаємовідносин відповідно до рішень Земського собору²⁹.

Активізація цих зв'язків зумовлювалася становищем, що склалося на Україні влітку 1651 р. Туди в цей час рушила велика польсько-шляхетська армія, яка чинила жорстоку розправу над місцевим населенням. Незабаром вона вступила на Київщину. А тим часом литовське військо, завдавши поразки козацьким загонам у Білорусії, наприкінці липня 1651 р. захопило Київ.

Селянсько-козацькі полки під проводом Б. Хмельницького вели уперті бої з загарбниками. Однак становище обох сторін було дуже тяжким. Тому польсько-шляхетське командування розпочало з гетьманом переговори і 18 вересня 1651 р. під Білою Церквою уклало з ним договір, за яким на Україні відношувалася польсько-шляхетська влада, маєтки поверталися панам, козацький реєстр скорочувався з 40 до 20 тис. чол. Включені до нього козаки мали право перебувати лише в Київському воеводстві. Договір позбавляв гетьмана права дипломатичних зносин з іноземними державами і зобов'язував його розірвати військовий союз з Кримським ханством³⁰. Тяжкі умови Білоцерківського договору не зламали волі українського народу до визвольної боротьби. Він, як і раніше, спираючись на допомогу і підтримку російського народу, готував сили для продовження визвольної війни й висловлював непорушне прагнення возз'єднати Україну з Росією.

У зв'язку з наступом польсько-шляхетських військ на Україну царський уряд посилив їй допомогу грошми, продовольством і військовим спорядженням, дав вказівку прикордонним воеводам пропускати переселенців на територію Росії без перешкод. Помітно активізувалися військові приготування Російської держави. Всі ці заходи польсько-шляхетський уряд розглядав як намір прийняти козаків «в подданство» і спільно з ними розпочати боротьбу проти Речі Посполитої³¹. Ця думка підтверджувалася наступними подіями.

2 грудня 1651 р., повідомляючи в Посольський приказ про незадоволення умовами Білоцерківського договору, путивльські воеводи

²⁸ Історія України в документах і матеріалах, т. III, стор. 213—216, 219; Акты ЮЗР, т. III, стор. 466—476.

²⁹ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 95—96, 102—123, 125—127, 129, 132—136, 145—152.

³⁰ Історія України в документах і матеріалах, т. III, стор. 225—227.

³¹ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 78—85, 93—97, 100—118; В. А. Г о л о б у ц к и й. Назв. праця, стор. 300—301.

підкреслювали, що український народ одностайно прагне до єдності з російським народом і Б. Хмельницький покладає великі надії на майбутні переговори з російськими послами³².

Б. Хмельницький відправив до Москви нове посольство у складі І. Іскри, К. Наумова і Д. Іванова. 22 березня 1652 р. у Посольському приказі відбулися переговори, під час яких І. Іскра заявив, що Війську Запорізькому «опричь царского величества милости детца некуда». Царський уряд зазевнив посланців, що Російська держава і надалі підтримуватиме його у боротьбі проти Речі Посполитої³³.

В той же час російське посольство у Варшаві на чолі з А. Нащокиним і А. Івановим спільно з посланцями від Б. Хмельницького ставили вимоги перед польським урядом і сеймом про передачу території України Війську Запорізькому і припинення утисків православної церкви. Однак сейм не лише не прийняв ці вимоги, а навіть не затвердив і Білоцерківського договору. Нова війна ставала неминучою.

Б. Хмельницький докладав усіх зусиль, щоб підготувати військові сили для відсічі ворожому нашествю. Козацькі полки були зібрані на Подніпров'ї для походу й незабаром рушили на Поділля. Тим часом очолювана М. Каліновським 50-тисячна армія розташувалася на березі Південного Бугу, під горою Батіг. Проти неї й повів свої полки Б. Хмельницький. Козаки оточили її і в битві 22—23 травня вщент розгромили³⁴. Батозька перемога стала важливим етапом визвольної війни, який завершився падінням польсько-шляхетської влади на Україні. З цього часу навіть у листуванні гетьман уже не писав себе підданим Речі Посполитої.

У той період особливо посилювалося прагнення українського народу до єднання з братнім російським народом, їх політичні, економічні й культурні взаємини стали ще тіснішими. Значно розширилася торгівля. Українські переселенці освоювали простори Слобожанщини, південної території Російської держави. Зокрема, культурному зближенню братніх народів сприяли такі вчені, як Є. Славинецький, А. Сатановський, Ф. Ртищев, композитор М. Дилецький та інші видатні діячі.

Усі ці зв'язки сприяли наближенню великої історичної події — возз'єднання України з Росією. Посольський приказ у червні 1652 р. відрядив дворянина В. Унковського і под'ячого А. Ардаб'єва до Б. Хмельницького, який їм заявив, що український народ з нетерпінням чекає возз'єднання. Посланці цікавилися настроями і становищем на Україні, а також взаєминами гетьмана з сусідніми державами³⁵.

У липні—серпні 1652 р. польський сейм у Варшаві постановив створити велику армію і найняти німецьку піхоту для наступного походу на Україну. Це викликало серйозне занепокоєння: сили українського народу були дуже підірвані тривалою збройною боротьбою. Тому Б. Хмельницький активізував зносини з Російською державою. У листі царю від 12 листопада він повідомив про відправку свого посольства на чолі з військовим суддею Самійлом Богдановичем-Зарудним. Старшинська рада доручала послам передати царю про її непохитне рішення бути разом з Росією, яке й було повідомлено 17 грудня 1652 р.³⁶ Як і раніше, царський уряд схвально поставився до цього рішення.

³² Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 154.

³³ Там же, стор. 162—163, 198—199, 205, 210—211.

³⁴ Там же, стор. 216.

³⁵ Там же, стор. 220—223, 227.

³⁶ Там же, стор. 239—242, 244—247.

На початку 1653 р. Річ Посполита зібрала майже 100-тисячну армію власних і найманих військ, готових до походу на Україну. З півночі їй загрозувало вторгненням 20-тисячне військо литовське, яке розташувалося в Могильові (Білорусія). Про це було відомо Російській державі. Вона мала твердий намір не допустити розгрому козацьких сил.

6 січня 1653 р. в Чигирині відбулася нова старшинська рада, що ухвалила знову просити російського царя «их принять под свою государеву крепкую державу»³⁷. Б. Хмельницький привів у бойову готовність усі 16 полків і заручився підтримкою кримського хана. В березні Б. Хмельницький звернувся до короля Яна II Казимира з листом, в якому пропонував не розпочинати війну, а через посередництво Російської держави почати мирні переговори³⁸. Проте польсько-шляхетський уряд цієї пропозиції не прийняв і відрядив на Україну 15-тисячне військо для каральних дій. Лише під Монастирищем І. Богуну вдалося завдати ворогам значних втрат і припинити їх криваві акції³⁹.

Незабаром Б. Хмельницький відрядив до Москви нове повноважене посольство на чолі з полковниками К. Бурляєм і С. Мужилівським. В листі ж до царя (від 23 березня 1653 р.) він повідомляв про злочинства шляхетського війська на Україні. Послів приймав цар і патріарх Никон, які обіцяли задовольнити прохання гетьмана і бажання українського народу. З 5 червня по 6 липня 1653 р. на Україні перебувало російське посольство — стольники А. Матвеев та І. Фомін. Вони зібрали докладні відомості про становище на Україні і настійне прагнення її народу до єдності з російським народом⁴⁰.

Спроби уряду Російської держави дипломатичним шляхом, без оголошення війни Речі Посполитій возз'єднати Україну не привели до бажаних наслідків. У зв'язку з цим на початку червня 1653 р. в Москві зібрався Земський собор. 22 червня 1653 р. Б. Хмельницькому була надіслана грамота, де цар писав: «...Мы, великий государь, велели тебя принять и быть под нашею царскою высокою рукою..., а ратные наши люди по нашему царского величества указу собираются и ко ополчению строятся...»⁴¹.

Тоді ж турецький султан, який виношував агресивні плани, через свого посла жадає, щоб «гетман с Войском Запорожским был под его рукой и служил ему, турецкому царю, чтоб быть Войску Запорожскому у него в холопех»⁴². Старшинська рада постановила: відхилити ультиматум Туреччини, визволятися з-під влади Речі Посполитої і прискорювати возз'єднання України з Росією⁴³.

Влітку і восени 1653 р. Росія і Україна регулярно обмінювалися посольствами, які продовжували переговори.

1 жовтня 1653 р. відбулася видатна подія. Земський собор, в якому взяли участь вище духовенство, бояри, окольничі, думні люди, стольники, стряпчі, дяки, дворяни, купці, торговці і «всяких чинов» люди, виніс історичне рішення: «Гетмана Богдана Хмельницького и все

³⁷ Освободительная война 1648—1654 гг. и воссоединение Украины с Россией, стор. 244.

³⁸ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 263. Документи Богдана Хмельницького, стор. 283—284.

³⁹ Жерела до історії України-Руси, т. XII, Львів, 1911, стор. 192.

⁴⁰ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 256—267, 277—317.

⁴¹ Там же, стор. 322—323.

⁴² Акты Московского государства, т. II, стор. 325—326.

⁴³ Акты ЮЗР, т. III, стор. 500—505; Акты Московского государства, т. II, стор. 333.

Войско Запорожское з городами и з землями принять». Україні подавалася економічна і військова допомога у визвольній війні проти Речі Посполитої. 2 жовтня російським послам Р. Стрешневу і М. Бредихіну, що перебували тоді на Україні, була надіслана царська грамота, якою їм доручалося повідомити Б. Хмельницького про рішення Земського собору і відрядження на Україну спеціального посольства на чолі з В. Бутурліним для прийняття її до складу Російської держави, що й було ними виконано⁴⁴.

Восени 1653 р. козацькі полки та їх союзники — татари оточили під Жванцем (Поділля) 80-тисячну польсько-шляхетську армію, зірвавши її постачання військовими і продовольчими припасами. У другій половині листопада, коли вона була вже знесилена й деморалізована, Б. Хмельницький повів свої полки в наступ⁴⁵. Але кримський хан знову висунув свою вимогу про укладення угоди, перешкодивши цілковитому розгромі ворожого табору. 4—5 грудня відбулися переговори представників Речі Посполитої і Кримського ханства. Жванецька угода передбачала відновлення умов Зборівського договору і, по суті, спрямовувалася проти возз'єднання України з Росією. Б. Хмельницький відмовився прийняти ці умови і повернувся до Чигирина. Всі його помисли були тепер зайняті підготовкою до майбутньої зустрічі російського посольства і скликання загальної ради в Переяславі.

9 жовтня 1653 р. велике посольство Російської держави вирушило з Москви. У зв'язку з тим, що Б. Хмельницький тоді перебував у війську і вів облогу польсько-шляхетського табору під Жванцем, послі до 20 грудня перебували в Путивлі, знайомилися з становищем на Україні і листувалися з гетьманом⁴⁶.

Населення міст і сіл України, з великою радістю вітаючи посольство Російської держави, повсюдно висловлювало бажання з'єднатися з братнім російським народом. 31 грудня 1653 р. послі були урочисто прийняті у Переяславі. 6 січня 1654 р. туди прибув і Б. Хмельницький з генеральною старшиною.

8 січня 1654 р. на великому майдані міста відкрилася рада, в якій взяли участь представники селян, міщан і козаків з усієї України. Учасники ради розташувалися великим колом, на середину його вийшли гетьман, генеральні старшини і полковники, а також повноважене посольство Росії на чолі з В. Бутурліним. Б. Хмельницький звернувся до ради з промовою, в якій говорив про тяжкий гніт і спустошення, що їх зазнавав український народ від шляхти Речі Посполитої, орд султанської Туреччини і Кримського ханства, дав характеристику агресивної політики цих держав. Український народ, підкреслив гетьман, пролив багато крові у визвольній боротьбі і прагне об'єднатися з російським народом в одній державі. Наприкінці він сказав, що порятунок від ворогів Україна знайде лише в єднанні з братнім російським народом, гаряче закликав прийняти ухвалу про возз'єднання України з Росією. У відповідь на запитання старшин: «Чи всі згодні на це?», залунали дружні вигуки: «Всі одностайно.., щоб ми навіки об'єдналися!» Як свідчить «Статейний список» російського посольства, в Переяславі було «всенародное множество мужского и женского полу и от многие радости плакали». Від імені царського уряду В. Бутурлін вручив Б. Хмельницькому грамоту про прийняття України до складу

⁴⁴ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 381—416.

⁴⁵ Архив ЮЗР, ч. 3, т. IV, К., 1914, стор. 768—779; Акты ЮЗР, т. X, СПб., 1878, стор. 65, 69, 110—116, 172.

⁴⁶ Воссоединение Украины с Россией, т. III, стор. 417—419, 422—444.

Російської держави і знаки гетьманської влади — військовий прапор і булаву⁴⁷.

Історичне рішення Переяславської ради було могутнім виявом волі всього українського народу, актом здійснення його віковичних мрій, прагнень і сподівань.

Возз'єднання України з Росією мало величезне значення для дальшого політичного, економічного та культурного розвитку, всієї наступної історії російського і українського народів. Оцінюючи акт возз'єднання, В. Г. Белінський писав: «Злившись навіки з єдинокровною їй Росією, Малоросія відчинила до себе двері цивілізації, освіті, мистецтву, науці... Разом з Росією перед нею тепер велике майбутнє...»⁴⁸.

Українські буржуазні націоналісти, злісно фальсифікуючи позитивні наслідки визвольної війни, оголошували возз'єднання України з Росією випадковим, вимушеним і безперспективним актом, що нібито не відповідав інтересам українського народу. Історія рішуче спростувала цей ворожий наклеп.

Прийнявши на Переяславській раді єдино правильне рішення, український народ твердо й непохитно пішов обраним шляхом союзу та братерства з російським народом і в цьому єднанні знайшов свою щасливу долю.

Російський, український, білоруський та інші народи пліч-о-пліч боролися проти феодалного гноблення у селянських війнах під проводом Степана Разіна, Кіндрата Булавіна, Омеляна Пугачова; разом проливали кров у повстаннях проти поміщиків і капіталістів, в революції 1905—1907 рр., Лютневій революції 1917 р.; у війнах проти іноземних загарбників відстоювали незалежність своєї батьківщини.

Під проводом Комуністичної партії і її вождя В. І. Леніна народи Росії здійснили Велику Жовтневу соціалістичну революцію, яка відкрила нову еру у світовій історії. Утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік забезпечило всі необхідні умови для небаченого в історії людства політичного, економічного і культурного розвитку цих народів. У славному сузір'ї братніх республік розквітла і Радянська Україна — певід'ємна складова частина СРСР.

Історичний досвід підтверджує величезне значення возз'єднання України з Росією для долі українського і російського народів, свідчить про непереборну силу братерського союзу, дружби і співробітництва усіх народів нашої країни, які під проводом КПРС будують комуністичне суспільство — щасливе майбутнє всього людства.

Г. Я. Сергієнко

ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ ВОЙНА 1648—1654 ГГ. И ВОССОЕДИНЕНИЕ УКРАИНЫ С РОССИЕЙ

Резюме

В статье освещается героическая борьба украинского народа против господства шляхетской Польши, за единение с русским народом. В ней описаны подвиги крестьянско-казацких полков в битвах под Желтыми Водами, Корсунем, Пилявцами, Зборовом, Берестечком, Батогом, Жванцем, следствием которых было освобождение Украины от польско-шляхетского господства. Центральное место в статье отведено ходу переговоров украинских посольств с русским правительством, решению Земского собора 1 октября 1653 г. в Москве и затем провозглашению на Переяславской раде 8 января 1654 г. акта воссоединения Украины с Россией, имевшего историческое значение в жизни русского, украинского и других народов нашей страны.

⁴⁷ Там же, стор. 460—469.

⁴⁸ В. Г. Белінський. Вибрані філософські твори, т. I, стор. 433.

До VIII Міжнародного з'їзду славистів

І. М. МЕЛЬНИКОВА (Київ),
І. М. КУЛИНИЧ (Київ), П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (Київ)

З ДОСВІДУ КУЛЬТУРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Історичний досвід розвитку країн соціалістичної співдружності свідчить, що будівництво соціалізму у кожній з них базується на спільних закономірностях, які охоплюють всі сфери становлення нової суспільно-економічної формації. Однією з таких об'єктивних закономірностей є перетворення духовного життя суспільства, здійснюване у взаємозв'язку і взаємозумовленості з політичними, економічними і соціальними перетвореннями. На основі їх діалектичної взаємодії відбувається процес становлення і розвитку соціалістичної культури, що виступає як один з могутніх факторів формування соціалістичного способу життя і стає одним з найважливіших його компонентів.

Початок докорінним історичним перетворенням у галузі культури, як і в усіх інших галузях життя, поклала Велика Жовтнева соціалістична революція. «Правлячі класи всіляко утруднювали трудящим доступ до освіти і культури, тримали їх у полоні хибних ідей і уявлень, — вказував Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев. — Ось чому закономірним продовженням політичної революції в нашій країні стала революція культурна»¹.

Характерною рисою соціалістичної культури є насамперед її загальнонародний характер і глибокий демократизм, що виявляється у залученні до культурних цінностей широких мас трудящих. Соціалізм зробив людей праці безпосередніми творцями культури, яка стала здобутком народу. І в цьому яскраво виявляється справжній гуманізм соціалістичного суспільного ладу, його культури, найважливішою функцією якої стало виховання нової, всебічно, гармонійно розвиненої і широко освіченої людини з передовим науковим світоглядом і високими моральними ідеалами.

Аналізуючи розвиток культурно-історичного процесу в братніх соціалістичних країнах, ми виразно бачимо деякі його основні тенденції: глибокі якісні зміни й удосконалення змісту культури; прискорення темпів і подолання нерівномірності розвитку її сфер; зростання соціальної активності народних мас як основної творчої сили

¹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 6—7.

культурного прогресу; неухильне підвищення ролі культурного фактора в житті суспільства; удосконалення організаторської ролі соціалістичної держави в планомірному розвитку культурного процесу.

Соціалістична культура вбирає в себе, засвоює і переробляє все цінне, нагромаджене розвитком людської думки і культури в попередні періоди. В. І. Ленін, який приділяв надзвичайно велику увагу питанням культурної політики при будівництві нового, соціалістичного суспільства, вчив дбайливо ставитись до культурної спадщини і рішуче виступав проти ігнорування досягнень культури минулого. При цьому він вказував на необхідність чітко розрізняти прогресивні і реакційні тенденції в національних культурах.

У розвитку соціалістичної культури відповідно до інтересів та запитів соціалістичного суспільства, в створенні його духовного потенціалу особлива роль належить робітничому класові. «Саме робітничий клас,— говорив Л. І. Брежнев у промові на масовому мітингу польсько-радянської дружби в Палаці спорту у м. Катовіце 20 липня 1974 р.,— вдихнув у національну культуру нове життя, зробив її по-справжньому патріотичною і разом з тим глибоко інтернаціоналістською»².

Процес формування і розвитку соціалістичної культури у зарубіжних слов'янських країнах, як і в інших країнах соціалізму, відбувається на національному ґрунті, з урахуванням прогресивних, демократичних традицій і національних інтересів кожного народу. Водночас розвиток національної соціалістичної культури якнайтісніше пов'язаний з духовним життям народів братніх соціалістичних країн, створенням світової соціалістичної культури, яка аж ніяк не є механічним складанням національних культур.

Будівництво нового суспільного ладу в слов'янських країнах після другої світової війни, зокрема здійснення революційних перетворень у галузі культури, відбувалося в умовах дружби і підтримки всіх країн, що вступили на шлях народної демократії й соціалізму, і насамперед, з допомогою Радянського Союзу. Так, у Болгарії, Польщі та Югославії першочерговим завданням у галузі культурного будівництва була ліквідація тяжкої спадщини минулого — неписьменності серед трудящих. У Чехословаччині це питання вважалося практично розв'язаним. Але тут були свої труднощі, пов'язані, головним чином, з боротьбою за викорінення впливу на маси буржуазної і реформістської ідеології. Тому першочерговим завданням революційних перетворень у галузі культури в країнах народної демократії було виховання нових кадрів інтелігенції — вчителів, інженерів, техніків, працівників культури і мистецтва — вихідців з робітників і селян, а також перевиховання старої інтелігенції й залучення її до будівництва соціалізму. Ця проблема стояла дуже гостро, оскільки в результаті людоненависницької політики щодо слов'янських народів гітлерівці знищили багато прогресивних діячів науки і культури.

Прийшовши до влади, народно-демократичні уряди слов'янських країн відразу ж приступили до створення нової, соціалістичної культури. При цьому вони надавали великого значення оволодінню прогресивною культурною спадщиною не лише своїх народів, а й народів інших країн, створювали умови для засвоєння з кожної національної культури її демократичних і соціалістичних елементів. Таким чином, відбувався процес переосмислювання революційної і гуманістичної

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 101.

культурної спадщини народів, які стали на шлях демократії і соціалізму.

Історичний досвід світової соціалістичної системи показує, що в духовному житті її народів діють дві взаємозумовлені тенденції, які діалектично поєднуються. Перша з них пов'язана з розвитком національної культури у кожній соціалістичній країні, а друга виражає об'єктивний процес дедалі глибшої інтернаціоналізації культур. Діалектика тут полягає в тому, що зближення національних культур відбувається на основі їх всебічного розквіту, а розквіт кожної з них досягається завдяки їх зближенню.

Становлення соціалістичної культури в країнах народної демократії відбувалося в процесі створення основ соціалізму. З перемогою в них соціалістичних революцій пов'язані й вирішальні успіхи в культурному будівництві. Про це, зокрема, свідчить приклад Народної Республіки Болгарії, яка до революції була аграрною країною, де четверта частина дорослого населення залишалась неписьменною.

Нині НРБ — країна суцільної грамотності. Згідно з даними ООН, вона займає перше місце у світі за процентом осіб, які здобувають освіту. Якщо до встановлення в країні народно-демократичної влади в НРБ налічувалося лише 5 вузів, де навчалось 9 тис. студентів, то зараз — 27 вузів і більш як 100 тис. юнаків і дівчат у них³.

Успіхи в розвитку соціалістичної культури в кожній з братніх країн якнайтісніше пов'язані з історичними перемогами трудящих у галузі економіки і державного будівництва, з соціально-політичною активністю народних мас. Їх досягнуто не тільки внаслідок її внутрішніх факторів у кожній з цих країн, а й в результаті виникнення і розвитку нових, соціалістичних міжнародних відносин і як їх невід'ємної складової частини — якісно нового типу міждержавних культурних зв'язків, на основі інтернаціонального братерства, товариського співробітництва і взаємодопомоги. Так, для культурного розвитку Болгарії, особливо в перші роки встановлення там народно-демократичної влади, важливе значення мало використання досвіду і допомоги з боку СРСР, а також співробітництво з іншими братніми соціалістичними країнами. З їхньою допомогою в Болгарії створювалася матеріальна база духовної культури. Зокрема, Радянський Союз і Чехословаччина сприяли створенню болгарської кінематографії, розквіту поліграфічної бази і т. д.

Однією з найскладніших проблем для Народної Болгарії на той час, як і для інших молодих соціалістичних країн, була підготовка кадрів кваліфікованих спеціалістів для всіх сфер соціалістичного суспільства, створення нової, соціалістичної інтелігенції. І в цьому велику роль відіграло співробітництво Болгарії з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Лише в радянських вузах освіту здобуло понад 5 тис. болгарських спеціалістів вищої кваліфікації і понад 9 тис. проходили стажування в установах і на підприємствах СРСР. Більш як 850 болгарських юнаків і дівчат навчалися в Угорській Народній Республіці. Протягом останніх п'яти років у середньому майже по 100 болгарських спеціалістів щороку здобували вищу освіту у вузах НДР і Чехословаччини⁴.

Про роль наукового і культурного співробітництва у розвитку ду-

³ Див.: Культурное строительство в европейских странах социализма, К., 1975, стор. 27; «Работническо дело», 10 січня 1974 р.

⁴ Див.: Статистически годишник на Народна Република България, София, 1973, стор. 377.

ховного життя народів соціалістичних країн свідчить також і те, що більше п'ятої частини всіх учених Болгарії, які захистили дисертації на здобуття вчених ступенів кандидатів і докторів наук, здобули їх у вузах і науково-дослідних установах СРСР та інших соціалістичних країн. За процентним співвідношенням кількості наукових працівників до всього населення і кількості спеціалістів з вищою освітою, що працюють у народному господарстві країни, Болгарія входить до десятки провідних держав світу.

Наочним показником зростання процесу інтеграції науки Болгарії в системі світової соціалістичної співдружності є розширення прямих зв'язків між науково-дослідними установами і вузами, а також спільні розробки найважливіших наукових і народногосподарських проблем, які проводять болгарські вчені разом з ученими СРСР та інших соціалістичних країн. Зокрема, протягом 1966—1970 рр. спільними зусиллями 150 радянських і 80 болгарських науково-дослідних установ і проектно-конструкторських організацій було розроблено 220 найважливіших тем для народного господарства. На початку 70-х років за участю 100 болгарських і 163 радянських науково-дослідних установ і проектно-конструкторських організацій вже розроблялися 552 теми з машинобудування, хімії, електротехніки та інших галузей науки і виробництва. У цей же період проводилися спільні розробки болгарських і польських учених по 96 проблемах і темах, болгарських і чехословацьких — по 138 темах та ін.⁵⁻⁶ Подібні приклади про важливе значення братерської взаємодопомоги у прискоренні культурного розвитку можна навести і по всіх інших зарубіжних слов'янських соціалістичних країнах.

Соціалістична дійсність спростовує вигадки буржуазних фальсифікаторів, які, намагаючись будь-що затушувати справжні причини нерівномірності культурного розвитку різних країн і народів, шукають їх у біологічних і географічних факторах, в особливостях психічного складу і національного характеру та ін. В історії світової культури вони поділяють народи на «великі» і «малі». Викриваючи цілковиту неспроможність подібних поглядів, Г. Димитров писав: «У галузі культури немає малих і великих народів. Немає повноцінних і неповноцінних народів. Кожний народ, яким би малим він не був, здатний внести у спільну скарбницю свій вклад своєю діяльністю»⁷.

На сучасному етапі, коли в ряді соціалістичних країн розгорнулося будівництво розвинутого соціалістичного суспільства, а в СРСР розв'язуються завдання побудови комунізму, духовне життя їх народів стає багатшим і багатограннішим. У соціалістичній культурі, як і в усіх сферах суспільного життя народів соціалістичних країн, дедалі з більшою силою діє тенденція інтернаціоналізації. Слід підкреслити, що все більше зближення духовного життя соціалістичних націй та інтернаціоналізація їх культури не тільки не суперечать національним формам культурного розвитку, а навпаки, сприяють справжньому розквіту національних культур, збагачуючи їх інтернаціональним змістом.

Основою для розвитку міждержавного співробітництва у галузі культури є укладені між соціалістичними країнами договори про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу, в яких вміщено спеціальні статті, що передбачають дальший розвиток і розширення співробітництва у галузі освіти, науки і культури, літератури і мистецтва та ін. Нині в си-

⁵⁻⁶ Див.: Культурное строительство в европейских странах социализма, стор. 29.

⁷ Г. Димитров. Съчинения, т. 14, София, стор. 364.

стемі соціалістичної співдружності діє понад 70 угод, які охоплюють цілий комплекс питань культурного співробітництва, і більш як 200 угод і конвенцій з різних проблем культури, науки, мистецтва⁸. Ввійшло у практику підписання річних і більш тривалих планів двостороннього культурного співробітництва між соціалістичними країнами. Результати, досягнуті братніми країнами у розвитку двостороннього співробітництва, створили добру основу для переходу до багатостороннього співробітництва в галузі культури, що стало особливо необхідним на сучасному етапі розвитку світової системи соціалізму.

За останні роки значно ширшого розмаху набула координація діяльності у галузі культури по лінії державних органів соціалістичних країн, стали регулярними багатосторонні зустрічі керівників міністерств культури, освіти, книговидавничих центрів, інформаційних агентств, керівників творчих спілок, інших організацій, які беруть участь у розвитку дружби і культурного співробітництва соціалістичних країн.

На з'їздах комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн (кінець 60-х — початок 70-х років) підкреслювалося, що відносини між соціалістичними країнами досягли якісно нового, вищого рівня, а братерське співробітництво між ними робить значний вплив як на прогрес всередині кожної з них, так і на розвиток соціалістичної співдружності в цілому. У зв'язку з цим виникла необхідність удосконалення культурних і наукових зв'язків між соціалістичними країнами, інтенсивнішого розвитку форм кооперації і спеціалізації в галузі культури, науки і освіти. Розв'язання цих завдань вимагало спільного планування та здійснення заходів у сфері культурного і наукового співробітництва.

На початку 70-х років виникла необхідність у підписанні між братніми країнами довгострокових (не менш як на п'ятирічний строк) планів культурного співробітництва. З переходом до довгострокового планування полегшувалась концентрація уваги на корінних питаннях суспільного розвитку і визначалися найважливіші вузлові проблеми в окремих спеціальних сферах духовного життя. При цьому виникали і розвивалися нові форми співробітництва, що виявлялися під час проведення таких комплексних заходів, як дні дружби і культури, дні театру, дні музики, спільні тижні дружби тощо. Важливими моментами у цьому співробітництві було святкування знаменних ювілейних дат у житті СРСР та інших соціалістичних країн.

Прикладом довгострокового планування стало підписання у Варшаві влітку 1976 р. плану культурного і наукового співробітництва між СРСР і ПНР на 1976—1980 рр.⁹, який спирається на вже досягнутий позитивний досвід у цих галузях і збігається за строками з п'ятирічними планами розвитку народного господарства двох братніх країн. Цим покладено початок переходу на п'ятирічне планування культурних зв'язків, що, безперечно, матиме важливе значення для їх ще більшої ефективності.

У ході здійснення радянсько-польських культурних зв'язків двостороннє співробітництво між цими державами у галузі культури, науки й освіти стає всебічнішим і глибшим. Це виявилось, насамперед, у значному збільшенні кількості студентів з ПНР у вузах СРСР та безпосередньому співробітництві багатьох радянських і польських науково-

⁸ Див.: Ю. И. Кандалов. Идеологическое и культурное сотрудничество братских стран, М., 1975, стор. 54.

⁹ Див.: «Культура и жизнь», 1976, № 10, стор. 36.

дослідних установ, які спільно розв'язують понад 500 проблем і тем для народного господарства обох країн.

З метою взаємного зближення братніх радянського і польського народів велику роль відіграли Дні польської культури в СРСР (1974 р.) і Дні радянської культури в Польщі (1975 р.). За масовістю і різноманітністю заходів вони не мали собі рівних у минулому. Нині понад 20 радянських міністерств, відомств і творчих спілок здійснюють прямі зв'язки з відповідними польськими організаціями на основі підписаних між ними міжвідомчих угод, робочих планів і протоколів.

Новим проявом братерської дружби між народами СРСР і ПНР було підписання двосторонньої угоди про діяльність філіалу Інституту російської мови ім. О. С. Пушкіна та урочисте його відкриття при Будинку радянської культури і науки у Варшаві. Між собою співробітничують 55 радянських і польських університетів та інститутів¹⁰.

Дедалі різноманітнішими і ширшими стають культурні і наукові зв'язки між Радянським Союзом і Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією, до яких залучається все більша кількість організацій цих двох країн. У травні 1974 р. було підписано Угоду про співробітництво у галузі культури, науки й освіти між СРСР і СФРЮ (вона замінила Конвенцію про культурне співробітництво від 1965 р.)¹¹, а також план культурного співробітництва на 1974—1976 рр. — перший довгостроковий план в історії радянсько-югославських зв'язків¹².

Зміцнюється співробітництво країн соціалістичної співдружності у галузі охорони авторських прав. На першій консультативній зустрічі представників соціалістичних країн з авторського права, яка відбулася навесні 1976 р. у Москві, відзначалося, що тільки за два попередніх роки було укладено 4500 договорів на видання і придбання прав майже на 7 тис. творів радянських авторів та їх колег з інших соціалістичних країн загальним тиражем 63 млн. прим.

У широких масштабах розвивається співробітництво братніх соціалістичних країн у галузі освіти, що безпосередньо пов'язано з поглибленням процесу міжнародної соціалістичної інтеграції.

Науково-технічний прогрес ставить перед системою освіти і виховання ряд вимог, що диктується необхідністю підвищення ефективності роботи школи. У зв'язку з цим зростає суспільна значимість педагогіки як науки, розвиток якої сприяє співробітництву вчених і педагогів-практиків соціалістичних країн. Основними напрямками співробітництва у галузі педагогічної науки та організації шкільної освіти стали розробка актуальних методологічних і теоретичних проблем педагогіки, вивчення і узагальнення багатющого досвіду розвитку школи в країнах соціалізму, пошуки шляхів реалізації практичних завдань народної освіти та підготовки підрастаючого покоління до життя, до активної участі у будівництві соціалізму і комунізму.

Визначною подією у розвитку міжнародного науково-педагогічного співробітництва стала Перша конференція учених-педагогів соціалістичних країн (Москва, серпень 1971 р.). На ній розглядалися актуальні для сучасного етапу соціального і науково-технічного прогресу питання методології соціалістичної педагогіки, удосконалення системи освіти в нових умовах, а також деякі конкретні питання навчання і виховання. Можна назвати й ряд інших міжнародних зустрічей педаго-

¹⁰ Див.: «Культура и жизнь», 1976, № 10, стор. 36.

¹¹ Див.: «Правда», 25 травня 1974 р.

¹² Див.: Социалистическая Федеративная Республика Югославия, М., 1975, стор. 169—170.

гів соціалістичних країн, які мали на меті обговорення практичних рекомендацій з важливих проблем освіти. Це, насамперед, загальнодержавна конференція з питань політехнічної освіти, що проходила у ЧСРСР. У ній брали участь також педагоги з НРБ, НДР і СРСР. Конференція сприяла об'єднанню зусиль педагогів країн соціалізму для розробки теоретичних концепцій, змісту і конкретних форм реалізації завдань трудового виховання і політехнічного навчання.

У розвиток соціалістичної педагогіки вагомий вклад вносять Академія педагогічних наук СРСР, науково-дослідні інститути педагогіки і психології, а також педагогічні вузи братніх країн соціалізму, які беруть активну участь у багатосторонньому співробітництві і, як правило, мають своїх безпосередніх партнерів по двосторонньому співробітництву. Особливо плідно розвивається співробітництво педагогічних вузів-партнерів СРСР і НРБ, СРСР і ЧСРСР. 1973 р. у м. Києві відбулася конференція ректорів педагогічних вузів-партнерів СРСР і ряду соціалістичних країн (ПНР, ЧСРСР, НДР, УНР, СРР), на якій обговорювалося питання щодо зміцнення зв'язків педагогічних вузів з школою.

Об'єднуються зусилля братніх соціалістичних країн у галузі вищої і середньої спеціальної освіти для успішного розв'язання завдань соціалістичного і комуністичного будівництва, зміцнення єдності соціалістичної співдружності народів. Важливе місце тут займає проблема підготовки кадрів, розв'язання якої здійснюється на основі інтеграції. За період з 50-х до початку 70-х років у Радянському Союзі підготовлено понад 50 тис. спеціалістів вищої кваліфікації — громадян зарубіжних соціалістичних країн, з них лише для ПНР — близько 6 тис.¹³ Особливо важливу роль відіграє підготовка спеціалістів з нових напрямів науки і техніки. При цьому кожна країна має можливість використати сприятливі умови міжнародного соціалістичного співробітництва для підготовки необхідних їй спеціалістів.

В 1976/1977 навчальному році у рамках міжурядових угод здійснювалося пряме співробітництво 30 вузів Радянського Союзу з 22 вузами Чехословацької Соціалістичної Республіки за спільно розробленими планами, що включають питання навчальної, науково-дослідної і виховної роботи. Таке співробітництво дуже ефективне, оскільки сприяє підготовці спеціалістів з різних галузей науки, техніки і культури.

Таким чином, братні країни дедалі ширше використовують можливості міжнародної соціалістичної інтеграції для підвищення ролі освіти у розв'язанні таких спільних для всієї соціалістичної співдружності соціальних завдань, як органічне поєднання науково-технічної революції з перевагами соціалізму, формування у людей соціалістичного суспільства комуністичного світогляду та інтернаціоналістських якостей, підготовка всебічно освічених, озброєних передовою ідеологією, новітніми досягненнями науки і техніки кадрів спеціалістів, здатних вирішувати дедалі зростаючі завдання, які висуваються науково-технічним і суспільним прогресом.

Зближенню і консолідації народів соціалістичної співдружності сприяє розвиток співробітництва братніх країн у різних сферах культури, взаємообмін духовними і художніми цінностями. Це співробітництво, що відзначається великою багатоплановістю і різноманітністю форм, збагачує духовний потенціал кожної країни, кожного народу і

¹³ Див.: *Строительство социализма в Польской Народной Республике. Исторические очерки*, К., 1978, стор. 193.

водночас створює реальні умови для гармонійного поєднання національного та інтернаціонального у соціалістичній культурі.

Одним з найважливіших елементів культурного обміну є книга. У братніх соціалістичних країнах широкої популярності набула радянська література, яка видається там у перекладах на відповідні мови й надходить в оригіналі. Так, наприклад, у Польщі, починаючи з 1945 р., видано понад 10 тис. назв книг російських і радянських авторів загальним тиражем близько 160 млн. прим.¹⁴ «Можна без перебільшення сказати, — писала польська газета «Нова культура», — що в перші роки після визволення радянська книга подала нам таку ж саму допомогу, як радянські машини і борошно. У той же час в СРСР за післявоєнні роки видано близько 900 назв книг польських авторів мовами народів нашої країни»¹⁵.

Цікаві дані наведені Книжковою палатою СРСР про видання художньої літератури братніх соціалістичних країн: у 1918—1945 рр. у Радянському Союзі було опубліковано 630 назв творів письменників Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії і Чехословаччини загальним тиражем 8 млн. прим., а за 20 післявоєнних років (1946—1966 рр.) — 3229 назв загальним тиражем 160 млн. 273 тис. прим., тобто майже у 20 разів більше¹⁶.

Радянський народ виявляє великий інтерес до художньої літератури слов'янських та інших соціалістичних країн. У зв'язку з цим в СРСР неухильно збільшується й кількість перекладів книг авторів з цих країн. Зокрема, в 1966—1970 рр. їх було видано у нас тиражем 72 млн. прим. Слід підкреслити, що у Радянському Союзі щорічно у перекладах з мов народів зарубіжних країн соціалізму виходить близько 450 творів загальним тиражем 20 млн. прим. У СРСР видається, зокрема, 15-томна бібліотека Перемоги, а більш як 200 спільних праць, підготовлених радянськими авторами і видавцями у співробітництві з колегами із соціалістичних країн, побачили світ у 1971—1975 рр.

За післявоєнні роки в Українській РСР видано понад 300 назв болгарських книг. Водночас дуже популярними є твори української літератури в усіх зарубіжних слов'янських країнах соціалізму. Так, у Чехословаччині після другої світової війни вийшли як окремими виданнями, так і в збірниках та антологіях кілька сотень творів письменників УРСР.

Чеський письменник Йозеф Рибак говорив: «Імена Т. Шевченка, І. Франка, а також наших сучасників П. Тичини, М. Рильського, О. Корнійчука, О. Гончара, А. Малишка, М. Бажана і багатьох інших є невід'ємною складовою частиною нашої літератури. І основою цього всього — нашого прагнення до створення цінностей, які йдуть на користь усіх народів і країн соціалістичної співдружності, благородного обміну думками і кращими досягненнями мирної праці, — є титанічна сила ленінських ідей, ідей комунізму»¹⁷.

Дуже популярними на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, є твори польської літератури. Вони займають, мабуть, перше місце серед творів зарубіжної літератури, які публікуються у нашій республіці.

¹⁴ Див.: Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965, стор. 312.

¹⁵ Див.: Ю. И. Кандалов. Идеологическое и культурное сотрудничество братских стран, стор. 56.

¹⁶ Див.: А. И. Арнольдov. Культура и современность, М., 1973, стор. 143.

¹⁷ Цит. за: На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1965—1970 рр.), К., 1974, стор. 315.

Загалом вони видавалися в УРСР більше 310 разів тиражем понад 10 млн. прим.¹⁸ Про глибоку увагу українських читачів до польської літератури свідчить той факт, що твори А. Міцкевича виходили 13 разів тиражем 240 тис. прим., Е. Ожешко — 11 разів (162 тис. прим.), Б. Пруса — 10 разів (263 тис. прим.), Г. Сенкевича — 9 разів (376 тис. прим.)¹⁹. Багатотисячними тиражами друкувалися твори й інших класиків польської літератури — В. Реймонта, С. Жеромського, Ю. І. Крашевського, Г. Запольської. Сучасна польська поезія представлена збірками Ю. Тувіма (чотири видання) і Я. Бжехви²⁰.

Зрозуміло, що таку величезну кількість літератури не можна було б перекласти без численного загону висококваліфікованих знавців української і польської мов. По праву очолював цей загін відомий український поет, вчений і громадський діяч, великий друг польського народу М. Рильський.

У культурному співробітництві всезростаючу роль відіграють взаємний обмін спеціалістами і делегаціями письменників, художників, артистів, музикантів, архітекторів, представників інших сфер культури, обмін виставками та окремими творами художньої творчості, проведення декад, тижнів і місячників культури в цілому або її окремих галузей, активна роль засобів масової пропаганди — кіно, радіо, телебачення, преси та ін. Зокрема, у 1971—1975 рр. лише по лінії Міністерства культури СРСР у зарубіжних соціалістичних країнах побувало понад 35 тис. представників радянського багатонаціонального мистецтва.

Встановилися й розвиваються творчі контакти між письменницькими організаціями соціалістичних країн. Уже понад 10 років щороку проходять координатійні зустрічі керівників спілок письменників. Широко практикуються й такі форми співробітництва літераторів братніх країн, як взаємна участь у письменницьких з'їздах, проведення спільних літературно-творчих дискусій, участь у торжествах, присвячених ювілеям видатних, всесвітньо ушанованих письменників, творчі поїздки з метою ознайомлення з життям братніх соціалістичних країн.

Все це сприяє зближенню і взаєморозумінню, єдності філософсько-естетичних позицій письменників соціалістичних країн, взаємовпливу і взаємодії національних літератур світової системи соціалізму. «Ми радіємо, — відзначав секретар правління Спілки письменників СРСР Сергій Сартаков, — що в процесі взаємовпливу літератур знаходять дедалі більше підтвердження і розвиток принципи соціалістичного реалізму, що ні в якій мірі не знижують творче натхнення художника і не перешкоджають формам його прояву, але дійово допомагають літератору бачити у розвитку, в русі до вищої мети життя сучасного суспільства і своєю особистою творчістю сприяти цьому рухові»²¹.

Мистецтво, як і художня література, має велике значення в становленні і розвитку соціалістичної культури, у формуванні світогляду, морального обличчя і задоволенні запитів членів соціалістичного суспільства. Співробітництво і взаємовплив братніх культур у галузі мистецтва особливо багатогранне, оскільки воно охоплює багато сфер ду-

¹⁸ Див.: «Радянська Україна», 16 квітня 1977 р.

¹⁹ Див.: Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1970, стор. 92.

²⁰ Див.: Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965, стор. 318.

²¹ С. Сартаков. Во имя духовного обогащения народов. — «Коммунист», 1973, № 14, стор. 115.

ховної творчості: образотворче мистецтво, кіно, театр, музику, самодіяльне мистецтво тощо.

В галузі мистецтва у процесі взаємозв'язків і співробітництва виникають і розвиваються якісно нові як за своїми масштабами, так і за змістом форми культурного співробітництва, що ведуть до зближення і взаємопроникнення національних соціалістичних культур, до ідейного і художнього збагачення соціалістичної культури в цілому.

За останні роки проводяться ефективні координаційні заходи по лінії міністерств культури соціалістичних країн і творчих спілок, тіснішим стає співробітництво в підготовці мистецьких кадрів. Зросла роль семінарів і творчих зустрічей, на яких митці братніх країн обговорюють проблеми розвитку соціалістичного мистецтва.

Є хороші приклади спільної творчої роботи діячів мистецтва братніх країн, зокрема, в галузі кінематографії. Так, у 1971—1976 рр. кіностудіями соціалістичних країн було знято близько 30 спільних повнометражних художніх фільмів. При цьому важливо зазначити, що митці соціалістичних країн все частіше звертаються до тем, які мають інтернаціональне значення. Так, до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна у творчій співдружності радянських і польських кінематографістів було створено фільм «Ленін у Польщі». Радянські і болгарські майстри кіно працювали над фільмом «Перший кур'єр» — про першого кур'єра ленінської «Искры» Івана Загубанського. До 100-річчя визволення Болгарії від османського іґа радянські та болгарські кіномитці створили телевізійний багатосерійний художній фільм «Шлях до Софії».

Ряд фільмів, створених кінематографістами соціалістичних країн, присвячено спільній боротьбі за визволення народів Європи від фашизму. Це насамперед фільми-епопеї «Визволення» і «Солдати свободи» радянсько-польські фільми «За вашу і нашу свободу», «Пам'ятай ім'я своє», «Зося». Знімаються радянсько-югославський фільм «Хроніка шалених днів», двосерійна радянсько-польська стрічка «Фелікс Дзержинський», радянсько-чехословацькі фільми «Траса», «Романс про дерево і троянду» та ін.

Щороку Радянський Союз купує і випускає на широкий екран масовими тиражами 60—70 художніх фільмів соціалістичних країн. Водночас десятки радянських фільмів ідуть на кіно- і телеекранах братніх країн²².

Радянські артисти театру тільки в 1972—1973 рр. здійснили спільно з театральними колективами соціалістичних держав 35 постановок, у тому числі балету А. Хачатуряна «Спартак» у Польщі і опери М. Кармінського «10 днів, які потрясли світ» у Чехословаччині. В свою чергу, польський режисер А. Вайда поставив спектакль «Як братові брат» у московському театрі «Современник», а чехословацькі режисери здійснили постановку опери А. Дворжака «Чорт і Кача» в Донецькому державному академічному театрі опери і балету.

На широку міжнародну арену вийшов український радянський драматичний театр. Після переможного закінчення другої світової війни, коли в ряді країн було встановлено народно-демократичний лад, у багатьох театрах цих країн почали здійснюватись постановки кращих радянських, у тому числі й українських п'єс. Так, у театральному фестивалі, присвяченому російським класичним і радянським п'єсам, який проходив у Польщі ще в 1949 р., взяло участь 49 драматичних театрів, 4 музичних, 6 театрів юного глядача і 7 лялькових. В їхньому реперту-

²² «Советская культура», 29 квітня 1977 р.

арі були, зокрема, «Платон Кречет», і «Макар Діброва» О. Корнійчука²³.

Починаючи з 1962 р. у м. Катовіце регулярно проводилися Всепольські фестивалі російських класичних і радянських п'єс. Черговий VIII Всепольський фестиваль російської і радянської драматургії відбувся в листопаді 1977 р. В його рамках польські театри, які поставили на своїх сценах більш як 100 російських і радянських п'єс, показали свої кращі спектаклі, а в іншому місті — Познані — проходять Всепольські фестивалі самодіяльних театрів поезії з російським класичним і радянським репертуаром²⁴. Ці фестивалі красномовно свідчать про величезний інтерес польських трудящих до радянської драматургії.

Пильну увагу глядачів зарубіжних слов'янських країн привертають в українській драматургії, крім класики, героїко-патріотичні п'єси, які завжди визначали один з головних напрямів у розвитку українського радянського театру і які яскраво показують незабутні події Великого Жовтня і громадянської війни, немеркнучий подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Широко відомі за рубезжем героїчна драма «Загибель ескадри» та п'єса «Фронт» О. Корнійчука, «За другим фронтом» В. Собка, «Прага залишається моєю» Ю. Буряківського²⁵.

Не менш відомі в країнах соціалізму твори української радянської драматургії, в яких відображено трудові подвиги радянських людей у мирний час. У більшості цих країн відомі п'єси О. Корнійчука «Калиновий гай», «Макар Діброва», «В степах України», «Крила», «Чому посміхалися зорі», «Сторінки щоденника», Я. Галана «Під золотим орлом», «Любов на світанку», В. Собка «Життя починається знову», «Щастя Трохима Корчака» та ін.

Великим успіхом користуються за кордоном п'єси українських драматургів М. Зарудного, О. Левади, Є. Кравченка, Л. Дмитерка, М. Куліша та ін.

Популяризації українського радянського театру за кордоном значною мірою сприяють гастролі кращих театрів нашої республіки. Після Великої Вітчизняної війни із спектаклями українських театральних колективів, їх майстерністю безпосередньо познайомились у себе на батьківщині трудящі Польщі, Чехословаччини, Болгарії і Югославії.

Першим побував на гастролях в Югославії (1945 р.), а потім у Польщі (1950, 1972 і 1975 рр.) один з найстаріших на Україні Київський державний орден Леніна академічний український драматичний театр ім. І. Я. Франка. Глядачі тепло сприйняли спектаклі видатних майстрів української сцени. Так, польська театральна критика по праву визнала А. М. Бучму «одним з найкращих акторів сучасності». Схвальні відзиви дала польська преса на всі спектаклі.

Влітку 1970 р. здійснив свою першу зарубіжну поїздку Київський державний орден Трудового Червоного Прапора російський драматичний театр ім. Лесі Українки. У болгарському місті Варна він показав два спектаклі. Оцінюючи один з них, варненська окружна газета «Народно дело» писала: «Глибоко реалістичним, натхненним втіленням духовного життя людини, гостротою суспільно-соціального відчуття, яскравою сценічною майстерністю актори Київського театру імені Лесі Українки духовно збагатили варненського глядача, поглибивши його уявлення про соціалістичну культуру братнього слов'янського народу»²⁶.

²³ Дружба та співробітництво народів України і Польщі, К., 1967, стор. 41.

²⁴ Духовний розквіт українського народу, К., 1972, стор. 287—288.

²⁵ Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965, стор. 342—343.

²⁶ Цит. за: Духовний розквіт українського народу, К., 1972, стор. 289.

Здійснили зарубіжні поїздки й інші театральні колективи України — Одеський державний театр Радянської Армії, Львівський державний орден Трудового Червоного Прапора академічний український драматичний театр ім. Заньковецької і Луцький державний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. Зарубіжні гастролі цих театрів — одне із свідчень міжнародного визнання досягнень українського радянського драматичного театру.

У свою чергу, на Україні гастролують зарубіжні театри. Зі своїм мистецтвом познайомили трудящих нашої республіки 15 драматичних театральних колективів: шість чехословацьких, п'ять польських, два болгарських і один югославський²⁷.

Рік у рік міцніє безпосереднє творче співробітництво працівників театру України і братніх соціалістичних країн. Яскравим прикладом цього співробітництва є постановка п'єси Александра Фредро «Помста» на сцені Київського українського драматичного театру ім. І. Я. Франка, здійснена в порядку творчого обміну діячами мистецтва Державного драматичного театру ім. Юліуша Словацького — художнім керівником цього ж театру Б. Домбровським (у 1939—1941 рр. він працював у Львові і тоді ж був удостоєний звання заслуженого артиста УРСР), режисером Г. Матвішиним і головним художником К. Висняком. Прем'єра спектаклю, що відбулася в березні 1969 р., була тепло сприйнята київським глядачем. У відповідь творча бригада франківців незабаром поставила у Кракові п'єсу О. Корнійчука «Сторінки щоденника».

Відповідно до угоди про творче співробітництво головний режисер Київського українського драматичного театру ім. І. Я. Франка народний артист УРСР С. Сміян у квітні 1975 р. поставив на сцені своїх краківських колег спектакль «Голубі олені» за п'єсою О. Коломійця, а через рік, у січні 1976 р., польські друзі здійснили в театрі ім. І. Я. Франка постановку «Краков'яків і гуралів» за п'єсою класика польської драматургії В. Богуславського²⁸.

Велику роль у збагаченні духовного життя народів відіграє музика, яка має благодотворну силу емоційного впливу.

Одним з переконливих свідчень величезного інтересу і любові одного з братніх зарубіжних народів — польського — до радянської пісенної творчості є всепольські конкурси кращих самодіяльних виконавців радянських пісень. У першому з них (1962 р.), взяло участь близько 10 тис. чоловік, у другому — близько 50 тис., а в третьому, фінал якого відбувся в м. Зельона Гура в 1964 р., — понад 100 тис. чол. У зв'язку з величезною кількістю учасників у 1965 р. було вирішено зробити кінцевим етапом конкурсу воєводські огляди, а загальнопольський огляд перетворити на фестиваль. Влітку 1978 р. у м. Зельона Гура відбувся XIV фестиваль радянської пісні.

Пропаганді радянського, у тому числі й українського, музичного і хореографічного мистецтва, у братніх країнах значно сприяли такі відомі колективи, як Державний заслужений ансамбль танцю УРСР ім. П. П. Вірського, Державна заслужена капела бандуристів УРСР і Державний український народний хор ім. Г. Г. Верьовки²⁹.

Радянська культура розвивається у постійному спілкуванні з кращими зразками світової скарбниці культури, збагачується під її впливом. У післявоєнні роки на сценах оперних театрів СРСР, зокрема Ра-

²⁷ Там же.

²⁸ Український календар 1974. Варшава, 1974, стор. 72—73.

²⁹ Там же, стор. 74.

дяньської України, з успіхом йдуть опери кращих польських, чеських та інших зарубіжних слов'янських композиторів.

У галузі театральньо-музичного мистецтва виникла така нова форма творчого співробітництва, як створення художніх колективів за участю артистів з братніх соціалістичних країн. Вже кілька років успішно виступають з спільними естрадними програмами «Мелодії друзів» і «Зірки співають» артисти Болгарії, Польщі, Радянського Союзу, Чехословаччини, Югославії.

На основі багатостороннього співробітництва здійснюються заходи, що демонструють досягнення соціалістичного мистецтва. Прикладом може бути організована влітку 1973 р. у Софії десятима соціалістичними країнами Міжнародна виставка реалістичного живопису, яка показала роль мистецтва у будівництві соціалізму.

Розглядаючи культурне співробітництво як важливий фактор зближення, консолідації народів соціалістичної співдружності, слід підкреслити, що культурні взаємовідносини, будучи складовою частиною нового, соціалістичного типу міжнародних відносин, не обмежуються урядовими та іншими офіційними зв'язками по лінії державних закладів. Міцніючі взаємозв'язки і співробітництво між соціалістичними країнами в галузі культури розвиваються на широкій базі, за активною участю громадськості, трудящих мас — справжніх творців духовних цінностей кожного народу.

Протягом останніх десяти років обсяг культурних зв'язків СРСР з братніми країнами збільшився майже втричі. Нині радянські заклади культури — театри, музеї, художні навчальні заклади, бібліотеки тощо мають безпосередні контакти і співробітничать більш як з 225 закладами культури соціалістичних країн. Лише в 1973 р. до соціалістичних країн було направлено близько 9000 радянських діячів культури, 98 артистичних колективів, 60 художніх виставок. У СРСР протягом цього ж часу побувало майже 7500 представників культури і мистецтва соціалістичних держав, пройшли гастролі 70 театрів і художніх колективів, проведено 39 виставок братніх країн³⁰.

Важлива роль у духовному зближенні народів соціалістичних країн і розвитку культурного співробітництва належить спілкам і товариствам дружби. Ці справді народні, масові громадські організації проводять різносторонню роботу по поглибленню співробітництва між народами, ознайомленню громадськості своїх країн з різними сторонами життя, історії і культури братніх країн, по обміну досвідом соціалістичного будівництва і пропаганді досягнень культури, по інтернаціональному вихованню трудящих, сприяють своєю діяльністю живому, безпосередньому спілкуванню десятків і сотень тисяч людей. Ввійшло в практику проведення багатосторонніх зустрічей, симпозіумів, конференцій, присвячених обміну досвідом роботи і завданням дальшого розвитку руху за дружбу в країнах соціалізму, окремим аспектам діяльності цих організацій, у тому числі й у галузі культурних зв'язків³¹.

Культурне співробітництво в його різноманітних формах плідно розвивається між порідненими містами і областями Радянського Союзу, Болгарії, Польщі, Чехословаччини, Югославії та інших соціалістичних країн.

Характерним для сучасного етапу є зростання ролі громадськості, народних мас у культурному співробітництві, як і в усіх інших сфе-

³⁰ Ю. И. Кандалов. Идеологическое и культурное сотрудничество братских стран, стор. 58.

³¹ Див.: За дружбу з країною Великого Жовтня, К., 1977.

рах соціалістичних міжнародних відносин — один з яскравих виявів соціалістичної демократії.

Вперше в історії світової законодавчої практики в Конституції (Основному Законі) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийнятій у жовтні 1977 р., закріплюється підтримка і заохочення міжнародного культурного обміну. У статті 46 нової Конституції СРСР підкреслюється, що громадяни СРСР мають право на користування досягненнями культури, яке забезпечується загальнодоступністю цінностей вітчизняної та світової культури, що є в державних і громадських фондах; розвитком і рівномірним розміщенням культурно-освітніх закладів на території країни; розвитком телебачення і радіо, книговидавничої справи і періодичної преси, мережі безплатних бібліотек; *розширенням культурного обміну з зарубіжними державами*³² (підкреслено нами. — Авт.).

Виступаючи влітку 1976 р. у Берліні на Конференції комуністичних і робітничих партій Європи, товариш Л. І. Брежнев заявив: «Ми в Радянському Союзі вважаємо за можливе, щоб наші люди більше знали про минуле і сучасне інших народів, глибше знали їх культуру, вміли поважати історичний досвід і досягнення інших країн. Тому Радянська держава всебічно заохочує культурний обмін — закріплює його міжурядовими угодами, з року в рік розширює його обсяг»³³.

Сам факт фіксації в новій Конституції СРСР інтернаціоналістського, марксистсько-ленінського ставлення до культурного обміну з зарубіжними країнами свідчить про стабільність політики Радянської держави в цій галузі.

Зарубіжні культурні зв'язки Радянського Союзу ніколи ще не були такі широкі і різноманітні, як у наш час. СРСР здійснює їх у різних формах з більш як 120 країнами світу. Щороку за кордон виїжджають близько 20 тис. працівників радянської культури. Багато тисяч представників культури країн і народів з усіх континентів приїжджають до нас. З кожним роком різноманітнішими стають форми обмінів. Дедалі частішим стає взаємне проведення великих комплексних заходів. Розвивається безпосереднє співробітництво між закладами культури Радянського Союзу і спорідненими з ними за профілем установами за рубежом³⁴.

Важливу роль в ознайомленні трудящих братніх країн з культурою, зокрема літературою, країн соціалістичної співдружності відіграє книгообмін. З метою розширення і більш повного задоволення за кордоном попиту на радянські книги у нашій республіці в 1954 р. була створена спеціальна книготорговельна організація «Укркнигоекспорт», яка відправляє за кордон художню, політичну, технічну, медичну, навчально-педагогічну, сільськогосподарську і дитячу літературу, а також ноти і видання образотворчого мистецтва. Особливо широкого розвитку набув обмін виставками, завдяки якому аматори мистецтва в СРСР і мільйони зарубіжних глядачів познайомились з справжніми шедеврами світової культури.

Усе це в комплексі є надзвичайно жвавим, активним процесом обміну духовними цінностями на двосторонній і багатосторонній основі, який благотворно впливає на розрядку міжнародної напруженості, зміцнює довір'я і співробітництво між країнами і народами.

³² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 20.

³³ Конференція комуністичних і робітничих партій Європи. Берлін, 29—30 червня 1976 р., М., 1977, стор. 76—77.

³⁴ «Советская культура», 27 вересня 1977 р.

Радянський Союз активно сприяє розвитку міжнародних культурних зв'язків. Закріплення цієї політики в новому Основному Законі першої в світі соціалістичної держави відбиває одне з основних положень Заключного акта Наради по безпеці і співробітництву в Європі (Хельсінкі, 1975 р.) і ще раз яскраво підтверджує курс Країни Рад до миру і співробітництва.

Складовою частиною проблеми культурного співробітництва є видання художньої літератури зарубіжних капіталістичних країн в СРСР, а також вихід у світ у цих країнах радянської художньої літератури. Після Наради в Хельсінкі СРСР докладає нових зусиль для розширення випуску книг зарубіжних авторів. Саме це наочно продемонструвала Перша Московська міжнародна книжкова виставка-ярмарка, що відбулася у вересні 1977 р. і яка сприяла розвитку і поглибленню міжнародного культурного обміну, розширенню взаємовигідних ділових контактів між видавцями і розповсюджувачами літератури.

Буржуазна преса західних країн, промови державних діячів цих країн містять різні заклики до контактів і розвитку зв'язків. Однак цим усе й обмежується. В країнах капіталу скорочуються державні дотації на культурні зв'язки. Виявляються тенденції до жорстокої регламентації і обмеження культурних обмінів з соціалістичними країнами.

Широкі маси слухачів, глядачів, читачів за рубежем виявляють ширший інтерес до культури соціалістичних країн. Це викликає глибоке почуття задоволення, ясне розуміння важливості політики урядів країн соціалістичної співдружності, спрямованої на зміцнення миру, розвиток міжнародного співробітництва, в тому числі і в сфері культури.

И. Н. Мельникова, И. М. Кулинич, П. М. Калениченко

ИЗ ОПЫТА КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

Данная статья подготовлена на основе доклада к VIII Международному съезду славистов, который состоится в Социалистической Федеративной Республике Югославии в сентябре 1978 г. В статье, написанной на основе работ советских авторов, сборников статистических материалов и сообщений периодической печати, освещается культурное сотрудничество славянских народов в период, прошедший после разгрома немецкого фашизма в ходе второй мировой войны и перехода зарубежных славянских народов к строительству новой, свободной жизни.

* * *

ДІЯЛЬНІСТЬ НИЗОВОЇ ЛАНКИ ОРГАНІВ НАРОДНОГО КОНТРОЛЮ

В Радянській державі, що виражає інтереси і волю трудящих, право контролю діяльності органів управління належить народу, як єдиному господареві країни. Однією з вирішальних умов його дієвості В. І. Ленін вважав участь у ньому широких мас трудящих. Він підкреслював, що тільки всеохоплюючий, гласний контроль у змозі виконати поставлені перед ним завдання. Розвиваючи ці ленінські ідеї, Комуністична партія Радянського Союзу розглядає органи народного контролю як дійовий засіб залучення народних мас до управління справами держави. Вони також стоять на сторожі суворого дотримання соціалістичної законності, як засобу удосконалення державного апарату, викорінення бюрократизму, своєчасного перетворення в життя пропозицій трудящих.

XXV з'їзд КПРС підкреслив, що «у роботі по перевірці виконання важливе місце належить органам народного контролю. Партійні організації повинні краще використовувати їх можливості, всемірно сприяти їм у здійсненні покладених на них функцій»¹.

Діючи під керівництвом партії, органи народного контролю (НК) прищеплюють радянським людям почуття господаря своєї країни, високої відповідальності кожного громадянина за справи радянського суспільства. Авторитет органів народного контролю ще більше зріс у зв'язку з прийняттям нової Конституції СРСР, яка підкреслює їх зростаючу роль у нашому суспільстві.

У тих величезних успіхах, яких досягли за останні роки трудящі країни, є частка заслуги і органів народного контролю, насамперед, їх низової ланки — груп і постів, які від імені держави і народу контролюють хід виконання директив партії і уряду безпосередньо на підприємствах, у колгоспах, установах і організаціях, допомагають їх колективам добиватися на всіх ділянках виробництва, управління і обслуговування створення обстановки, що виключає можливість виявів безгосподарності і марнотратства, порушення державної і виробничої дисципліни, соціалістичної законності.

Саме через низову ланку органів народного контролю широкі маси трудящих безпосередньо прилучаються до господарського і культурного будівництва, беруть участь в управлінні справами держави. В нашій республіці, як і в усій країні, діє розгалужена мережа органів народного контролю. На громадських засадах у групах і постах НК працює понад два мільйони народних контролерів, серед яких понад третину становлять жінки². Нині немає такої галузі народного господарства,

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 78.

² Довідник народного контролера, К., 1975, стор. 4; «Радянська Україна», 14 лютого 1978 р.

яка б не була під контролем народних дозорців. Групи і пости НК створені практично на всіх ділянках виробництва і сфері обслуговування.

У кожному окремому випадку їх діяльність обумовлюється специфікою виробництва і тими завданнями, які розв'язує даний колектив. Головна увага груп і постів народного контролю промислових підприємств зосереджується насамперед на перевірці виконання виробничих планів, виявленні і використанні резервів збільшення випуску продукції і поліпшення їх якості, на перевірці зростання продуктивності праці за рахунок впровадження механізації і автоматизації виробничих процесів, досягнень науки, прогресивної технології і передового досвіду, на посиленні боротьби за економію і бережливість.

Здійснюючи постійний контроль за виконанням рішень партії та уряду, групи НК здійснюють перевірки, рейди і огляди саме тих ділянок виробництва, від яких значною мірою залежить успіх справи в цілому. Наприклад, у діяльності народних контролерів шахти ім. Бажанова об'єднання «Макіїввугілля» значне місце займають питання кращого використання очисних забоїв, збільшення навантаження на лаву, якості видобутого вугілля, впровадження нової техніки і механізації трудомістких процесів. Під час однієї з перевірок, яка здійснювалася на всіх ділянках шахти, народні дозорці виявили ряд недоліків у використанні обладнання і техніки. Партійний комітет зобов'язав керівництво шахти вжити конкретних заходів до усунення виявлених недоліків. Тепер справи значно поліпшилися, особливо у використанні гірничої техніки.

Діяльність групи народного контролю не обмежується лише «відшукуванням» недоліків. З допомогою партійної організації, адміністрації і громадськості вона вживає насамперед дійових заходів до їх попередження і своєчасного виправлення. Так, тривалий час на шахті «вузким» місцем була низька якість видобутого вугілля. Лише через це збитки щорічно досягали сотень тисяч карбованців. Взявши під неослабний контроль питання якості, загальношахтна група НК додатково створила на ряді змін і дільниць тимчасові пости, які систематично інформували керівництво шахти про найменші недоліки і порушення.

На основі матеріалів перевірок народних контролерів та їх конкретних пропозицій було вжито ефективних заходів до припинення підрубування ґрунту, посилення кріплення в лавах, попередження випадків змішування вугілля з породою, зміни паспортів кріплення в ряді лав, якісного очищення вагонеток тощо. Реалізація вказаних пропозицій дала змогу знизити зольність у цілому по шахті на 2,2%, значно поліпшити інші економічні показники³.

У першому році десятої п'ятирічки Комітет народного контролю УРСР схвалив роботу групи НК Ровенського заводу тракторних запасних частин по здійсненню постійного і дійового контролю за виконанням розроблених відповідно до рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України заходів по підвищенню ефективності виробництва. Характерним у діяльності народних дозорців цього заводу, як і багатьох інших підприємств, є доведення в усіх випадках розпочатої справи до кінця. Однією з перевірок були, наприклад, виявлені значні недоліки в роботі механічного цеху № 5. Партком заводу підтримав пропозицію групи НК і зобов'язав дирекцію створити в цеху ремонту

³ Поточний архів відділу важкої промисловості Комітету народного контролю УРСР (далі — КНК УРСР) за 1977 р., спр. 9—05 (7), арк. 26—27.

дільницю, укомплектувати її спеціалістами і забезпечити верстати запасними частинами згідно з специфікацією. Виконання рішень парткому постійно контролювалося народними дозорцями, що сприяло своєчасному усуненню виявлених недоліків.

Народні контролери заводу підтримують постійні зв'язки з групами народного контролю заводів-постачальників, що дає можливість своєчасно вживати заходів до забезпечення виконання договірних зобов'язань по постачанню сировини і матеріалів. Завдяки цьому були попереджені зриви в поставках металовиробів з харківського заводу «Комсомолець», формувального піску з Часов-Ярського комбінату вогнетривких матеріалів та ін.⁴

Немало добрих справ на рахунку груп і постів народного контролю Сумського хімічного комбінату — одного з провідних підприємств по виробництву фосфорних мінеральних добрив, сірчаної кислоти тощо. Своєю громадською роботою, а також безпосередньою участю у виробництві народні дозорці сприяють тому, що колектив комбінату успішно виконує виробничі завдання. Вони щорічно проводять близько 300 перевірок, рейдів і оглядів⁵. Народні контролери при підтримці партійної організації і адміністрації комбінату проводять величезну роботу по виявленню і використанню резервів для розширення виробництва і підвищення його ефективності. В свій час дозорці цеху простого суперфосфату № 2 запропонували збільшити оберти суперфосфатних камер. Ця пропозиція була впроваджена у виробництво і дала можливість підвищити добову продуктивність однієї камери на 100 тонн, у зв'язку з чим потужність цеху зросла з 360 до 520 тис. тонн суперфосфату на рік. За пропозицією народних контролерів у цеху гранульованого суперфосфату № 2 були замінені люльки вентиляторів і дробарок на більш досконалі конструкції, що дало змогу скоротити час простоїв обладнання і додатково виробити значну кількість продукції⁶.

Головна і цехові групи народних дозорців львівської взуттєвої фірми «Прогрес» здійснюють ефективний контроль за комплексною механізацією цехів, освоєнням нового технологічного устаткування і високопродуктивних потокових ліній. Це значною мірою сприяло своєчасному освоєнню нової технології виготовлення модельного жіночого взуття.

Контролюючи роботу відповідних служб по своєчасному впровадженню раціоналізаторських пропозицій у виробництво, народні дозорці самі виступають ініціаторами багатьох цінних починань. Так, член групи НК, розкрійниця С. Г. Гудзь виступила з ініціативою щоденно економити один квадратний метр верхньої шкірсировини. Цей почин був підтриманий всіма розкрійниками і вирубщиками фірми⁷.

Народні контролери Слов'янського керамічного комбінату Донецької області щорічно проводять по сто і більше перевірок з різних питань виробничо-господарської діяльності⁸. Для них стало правилом братися за вирішення найбільш важких і складних проблем у житті комбінату і обов'язково доводити розпочату справу до кінця. Коли пресова

⁴ «Правда України», 30 березня 1976 р.; Поточний архів відділу оргроботи КНК УРСР за 1976 р., спр. 67—03—(18/1), арк. 5.

⁵ Архів КНК УРСР, оп. справ постійного зберігання основної діяльності Комітету за 1973 р., протокол № 1, від 26 лютого 1976 р., спр. 2464, арк. 30.

⁶ Там же.

⁷ Див.: Довідник народного контролера, К., 1975, стор. 46—50.

⁸ «Правда України», 28 грудня 1976 р.

дільниця цеху облицювальних плиток стала часто зривати добові завдання, у цю справу втрутився виробничий сектор головної групи народного контролю разом з дозорцями цеху. Аналіз неритмічної роботи дільниці вівся по різних напрямках. Виявилось, що імпортні гідравлічні преси через конструктивні неполадки часто виходили з ладу. Чекаючи на те, що постачальник ліквідує дефекти — означало прирікати дільницю на довгочасне відставання. Розглядаючи наслідки перевірки, народні контролери головної групи вирішили звернутися до раціоналізаторів комбінату з проханням допомогти цеху. Раціоналізатори негайно включилися в пошук найкращих технічних рішень. І допомогли. Закордонне устаткування замінили вітчизняним, розробили графіки технічного обслуговування пресів⁹ і становище було виправлено.

Головна, 8 цехових груп і 27 постів народного контролю тримали під неослабним наглядом хід виконання державних планів, слідкували за якістю продукції, використанням обладнання, витрачанням матеріалів, сировини тощо¹⁰. Відповідно до цих завдань, як у головній, так і в цехових групах було створено спеціальні сектори, які очолили принципальні люди, які добре знали справу.

Групи і пости НК проектних організацій, будов та підприємств будівельної індустрії УРСР здійснюють контроль за виконанням рішень партії та уряду про поліпшення якості і скорочення строків проектування, недопущення надмірностей у проектах і кошторисах. Вони стежать також за ходом виконання заходів, спрямованих на підвищення якості і скорочення строків будівництва, своєчасне введення в дію об'єктів, зниження собівартості будівельно-монтажних робіт, зменшення кількості недобудованих об'єктів, ефективне використання машин і механізмів.

Контроль на великих будовах організовується і спрямовується радами голів груп НК, до яких входять голови груп народного контролю замовника, генпідрядника і субпідрядних будівельних організацій, представника «Комсомольського прожектора», редакцій міських газет і багатотиражок. Такі ради затверджуються відповідними міськими або обласними комітетами народного контролю. Так, рада голів груп народного контролю на спорудженні Одеського припортового заводу була створена за рішенням міського КНК. Очолив її голова групи народного контролю дирекції підприємства, що будується. Головним у діяльності ради є перевірка виконання усього комплексу робіт по спорудженню заводу. Протягом року (з травня 1976 р. по червень 1977 р.) за участю груп і постів НК будівельно-монтажних трестів, управлінь, транспортних організацій і заводу-замовника рада провела 22 перевірки ходу виконання графіків робіт і якості, дотримання строків постачання устаткування, будівельних конструкцій та їх зберігання, використання машин і механізмів, транспорту. Частина результатів перевірок, організованих і проведених за участю ради голів груп НК, розглянута міським комітетом народного контролю, об'єднаним парткомом і штабом будови.

В своїй діяльності рада голів груп НК практикує проведення перевірок попереджувального контролю. Так, перевіряючи, наприклад, хід будівництва об'єктів зовнішнього водопостачання, народні дозорці встановили, що через несвоєчасне постачання обладнання і матеріалів замовникам трест «Південгідроспецбуд» може зірвати графік виконання робіт. На пропозицію ради, дирекція заводу вирішила питання про мі-

⁹ «Робітнича газета», 12 листопада 1976 р.

¹⁰ «Правда України», 28 грудня 1976 р.

німальну пускову схему водопроводу, яка забезпечила подачу води на будівельний майданчик.

Багато уваги рада голів груп НК приділяє контролю за створенням належних побутових умов тим, хто працює на будові, зокрема, організації громадського харчування. З цією метою було проведено 7 перевірок. Результати двох з них розглянув Одеський міський комітет народного контролю. Вжиті за матеріалами перевірок заходи дали змогу усунути недоліки в побутовому обслуговуванні будівельників¹¹.

Постійно вдосконалюючи під керівництвом партійних організацій свою діяльність, групи і пости НК промислових підприємств і будов активно відшукують резерви для збільшення випуску продукції, виступають з цінними ініціативами і починаннями, спрямованими на успішне виконання виробничих завдань.

Народні дозорці Кременчуцького автомобільного заводу і тресту «Кременчукнафтохімбуд» запропонували, наприклад, встановити постійний і дійовий контроль за якістю промислової продукції і будівельних робіт, виконанням планів впровадження нової техніки і прогресивної технології, освоєнням і випуском нових видів виробів, підготовкою кращих зразків продукції для присвоєння їм державного Знаку якості. З цією метою в цехах і на дільницях створено пости якості, які регулярно здійснюють рейди-перевірки стану справ, вивчають причини браку в роботі, оперативно вживають заходів до їх усунення. Народні контролери, зайняті в сфері виробництва, зобов'язалися виготовляти продукцію тільки відмінної якості і здавати її з першого пред'явлення. Вони закликали також усіх народних дозорців міста і області наслідувати їх приклад і бути зразком високої організованості, показувати приклад комуністичного ставлення до праці і сумлінного виконання громадського обов'язку.

Народні контролери Новомосковського трубного заводу Дніпропетровської області вирішили активно боротися за підвищення продуктивності праці, технічне переоснащення підприємства, стежити за ефективним використанням виробничих фондів, матеріальних і паливно-енергетичних ресурсів. Для цього на основних дільницях створено пости народних дозорців і робкорів, які взяли під контроль виконання планів впровадження нової техніки, наукової організації праці, додержання технології виробництва, раціональне використання матеріальних і трудових ресурсів¹².

Дозорці столиці України виступили із закликом до працівників органів народного контролю внести гідний вклад у впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Групи НК науководослідних інститутів, вищих навчальних закладів, підприємств і організацій разом накреслили конкретні заходи по здійсненню наскрізного контролю за виконанням планів по новій техніці. В центрі їх уваги — додержання строків впровадження у виробництво наукових розробок, винаходів і раціоналізаторських пропозицій¹³.

З цінним почином виступили народні контролери Львівщини. Вони вирішили надати всемірну допомогу партійним, радянським, господарським органам і трудовим колективам у справі впровадження комплексної системи управління, поліпшення якості продукції, розроблення нових більш прогресивних і додержання діючих стандартів і техніч-

¹¹ Поточний архів відділу оргроботи КНК УРСР за 1977 р., спр. 67—03—18 (3), арк. 76—77.

¹² «Радянська Україна», 1 липня 1976 р.

¹³ «Правда України», 6 квітня 1977 р.

них умов, випробування й освоєння нових видів машин, приладів і агрегатів, зміцнення виробничої дисципліни¹⁴.

Ці починання груп НК схвалено Комітетом народного контролю УРСР. Вони знайшли широку підтримку серед народних дозорців промислових підприємств і будівельних організацій, науково-дослідних інститутів і вищих навчальних закладів, міністерств і відомств республіки.

Багато корисного роблять і сільські народні контролери. Зусилля груп і постів НК колгоспів і радгоспів зосереджуються на боротьбі за піднесення економіки, збільшення виробництва продукції рослинництва, підвищення врожайності на основі впровадження науково обґрунтованих агротехнічних заходів, комплексної механізації, ефективного використання землі, сільськогосподарської техніки, мінеральних і органічних добрив. У полі їх зору знаходяться також питання зростання продуктивності тваринництва, зміцнення його кормової бази, рентабельності усіх галузей сільського господарства.

Як і в інших галузях народного господарства, групи і пости народного контролю колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств і організацій посилюють контроль за тими ділянками виробництва, які потребують найбільшої уваги. Так, у колгоспі імені Леніна Новобузького району Миколаївської області ось уже більше п'яти років одна група народних дозорців здійснює постійний контроль за використанням землі, якістю проведення польових робіт і виконанням розроблених агротехнічних заходів; друга — за виробництвом і раціональним використанням кормів; третя — за виконанням завдань по виробництву і продажу державі продуктів рослинництва і тваринництва; четверта — за збереженням, ремонтом і експлуатацією машин і механізмів, п'ята — за раціональним витрачанням нафтопродуктів, електроенергії і коштів; шоста — за збереженням соціалістичної власності і т. д.¹⁵ Така форма контролю позитивно позначається на підвищенні його результативності.

Лише в першому році десятої п'ятирічки група народних дозорців колгоспу «Ленінський шлях» Миргородського району Полтавської області, яку очолює Герой Соціалістичної Праці К. І. Гулій, разом з комсомольськими «прожектористами», спеціалістами і передовиками виробництва провела за дорученням партійної організації і правління 25 перевірок і оглядів дотримання агротехнічних заходів, впровадження у виробництво прогресивних методів вирощування сільськогосподарських культур, використання техніки і автотранспорту, матеріалів, сировини, коштів тощо. Під час однієї з перевірок контролери виявили, що в господарстві не використовуються механізми для безвідвальної обробки ґрунту. За пропозицією групи НК, яку підтримало правління колгоспу, безвідвальна оранка була проведена на 80 гектарах, на кожному з яких одержано по 43 ц зерна, або на 10 ц більше, ніж при звичайній оранці. Це переконало всіх у перевагах нового способу. Під урожай 1977 року за новою технологією уже було виорано 540 гектарів¹⁶.

У полі зору народних контролерів колгоспу постійно знаходяться питання нагромадження і використання органічних добрив. Наприклад, з ініціативи дозорців у колгоспі на залишених торфорозробках стали добувати торф для компостів. Лише минулого року було заготовлено

¹⁴ «Правда України», 6 квітня 1977 р.

¹⁵ Архів КНК УРСР оп. справ постійного зберігання основної діяльності Комітету за 1973 р., протокол № 1 від 26 лютого 1976 р., спр. 2490, арк. 22.

¹⁶ «Правда», 1 грудня 1977 р.; «Сельская жизнь», 9 квітня 1977 р.

його понад 2 тисячі тонн. В тваринництві особлива увага приділяється бережливому витрачання кормів, виконанню планів виробництва і продажу високоякісної продукції. Постійний контроль за станом доїльних агрегатів, емкостей, своєчасним відбором проб на чистоту молока і усунення виявлених недоліків у цій справі сприяло тому, що господарство стало продавати державі першим сортом 99,7% молока. Внаслідок цього колгосп одержав значні прибутки.

Багато перевірок група НК проводить спільно з профспілковою організацією, штабом «комсомольського прожектора», депутатськими комісіями сільської Ради і ревізійною комісією колгоспу. В 1976 році, наприклад, члени груп і депутатська комісія по сільському господарству виявили 33 гектари земель, що прилягали до ферм і польових станів і не використовувалися. До правління колгоспу були внесені пропозиції по раціональному їх використанню. В результаті землі були засіяні травою і на них одержано 660 тонн зелених кормів¹⁷.

Вагомий внесок у боротьбу за виконання виробничих планів і завдань вносять народні контролери колгоспу «Світанок» Жидачівського району Львівської області. Вони пклуються про економічне зміцнення господарства, самовіддано борються проти безвідповідального ставлення деяких колгоспників до своїх обов'язків. Особливо плідно працюють головна і бригадні групи НК під час польових робіт. Народні дозорці ретельно слідкують за ефективним використанням кожного агрегату, за додержанням всіх агротехнічних вимог¹⁸.

З державних позицій, по-господарському підходять до виконання своїх обов'язків народні контролери колгоспів і радгоспів Миронівського району Київської області. З їх ініціативи в області розгорнувся рух за подання дійової допомоги трудівникам ферм у збільшенні виробництва і заготівель тваринницької продукції. Республіканський Комітет народного контролю схвалив почин народних дозорців Миронівського району і рекомендував обласним, міським і районним КНК вжити заходів до його поширення¹⁹.

Діяльність груп і постів народного контролю підприємств торгівлі, громадського харчування і побуту, комунальних підприємств, медичних та інших установ і організацій зосереджується, головним чином, на питанні підвищення ефективності їх роботи і культури обслуговування населення. Під їх постійним наглядом перебувають питання дотримання правил радянської торгівлі, роботи комунальних і побутових підприємств, збереження товарно-матеріальних цінностей, медикаментів, організації лікувально-профілактичної роботи тощо.

Конкретну допомогу надають групи НК керівникам і партійним організаціям республіканських міністерств і відомств, а також науково-дослідних інститутів і установ. Ось лише деякі приклади. Третина перевірок, що їх проводить група народного контролю Міністерства будівництва підприємств важкої індустрії УРСР, спрямована на підвищення відповідальності працівників апарату за виконання своїх службових обов'язків, раціональне використання ними свого робочого часу, удосконалення діловодства, досягнення необхідної узгодженості в діяльності виробничих управлінь. Постійно здійснюється контроль за ефективністю службових відряджень працівників міністерства.

Періодично група НК перевіряє у відповідних управліннях міністерства, як виконуються рішення колегії з питань будівництва під-

¹⁷ Див.: «Сельская жизнь», 9 квітня 1977 р.

¹⁸ «Хлібороб України», 1977 р., № 4, стор. 27.

¹⁹ «Сільські вісті», 6 квітня 1977 р.

приємств важкої, легкої, харчової, м'ясної і молочної промисловості. В результаті перевірок вживаються конкретні заходи по ліквідації виявлених недоліків. Посилюється допомога з боку працівників міністерства будовам у виконанні планів і графіків будівельно-монтажних робіт, науковій організації праці, ефективнішому використанні машин і механізмів, підвищенні якості будівництва, суворому дотриманні державної дисципліни, у раціональному використанні фондів матеріально-го заохочення тощо ²⁰.

З метою більш глибокого вивчення стану справ у структурних підрозділах у групі НК Всесоюзного науково-дослідного і конструкторсько-технологічного інституту трубної промисловості було створено відповідні сектори по контролю. Крім цього, кожному члену групи НК визначено постійне доручення по контролю за діяльністю найбільш важливих ділянок роботи інституту.

Спіраючись на підтримку вчених, спеціалістів, профспілкових і комсомольських активістів, група НК проводить глибокі і результативні перевірки дотримання строків виконання науково-дослідних робіт, тематичних і фінансових планів структурними підрозділами інституту. Значна увага приділяється контролю за якістю виконаних робіт, за станом впровадження розробок у виробництво, використанням устаткування і приладів та іншим питанням. Так, завдяки перевірці актуальності, економічної обґрунтованості й ефективності для народного господарства наукових розробок було встановлено, що ряд тем присвячено вирішенню другорядних, малозначних завдань, частина — вимагала об'єднання зусиль науковців, а окремі з них взагалі не мали практичної цінності. Бюро групи НК розробило конкретні пропозиції і внесло їх на розгляд парткому, дирекції і вченої ради інституту. В результаті тематичний план було скореговано, дрібні теми об'єднано, а другорядні — виключено з плану. Внесено необхідні зміни і в строки виконання наукових розробок ²¹.

Широке поле діяльності груп народного контролю і при сільських та селищних Радах народних депутатів. Це, насамперед, контроль за роботою підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, медичних і культурно-освітніх закладів, за виконанням законодавства про землекористування і охорону природи, заходів по благоустрою і санітарному впорядкуванню населених пунктів, додержанням установленого порядку розгляду листів, заяв і скарг трудящих та ін.

Можна навести чимало прикладів ефективної діяльності груп народного контролю, створених при сільських і селищних Радах. Значне, наприклад, місце в роботі групи НК при Желябівській сільській Раді народних депутатів Кримської області займають питання додержання законодавства про землю. Коли були виявлені недоліки у використанні землі в колгоспах «За мир» та ім. XXI з'їзду КПРС, дозорці внесли свої пропозиції виконкому сільради, який вирішив винести їх на обговорення сесії. Сільська Рада прийняла конкретне рішення, спрямоване на усунення недоліків і поліпшення використання землі. Зокрема, вона запропонувала колгоспу «За мир» реконструювати зрошувальну систему, розширити поливні площі, усунути недоліки у використанні присадибного фонду. Колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС було рекомендовано здійснити протиерозійні заходи на площі 200 га, насадити молоді сади

²⁰ Архів КНК УРСР, оп. справ постійного зберігання основної діяльності Комітету за 1974 р., протокол № 9 від 24 грудня 1976 р., спр. 2757, арк. 9, 39—41.

²¹ Поточний архів відділу науки, культури і охорони здоров'я КНК УРСР за 1975 р., спр. 95—09—20, арк. 22—27.

тощо. Виконання рішення сільської Ради народних депутатів було взято контролерами під неослабний контроль²².

Народні дозорці при сільраді координують свою роботу з контролерами підприємств, колгоспів, організацій, нерідко виступають ініціаторами проведення спільних з постійними комісіями сільської Ради перевірок. Результати таких перевірок обговорюються виконкомом сільради, правліннями колгоспів, колективами трудящих, розглядаються на засіданнях групи НК, висвітлюються в листку народного контролю. Періодично група заслуховує пояснення службових осіб, винних у тих чи інших порушеннях.

Контроль, як відомо, є невід'ємною і складовою частиною усієї організаторської діяльності Рад, їх виконавчих комітетів. Однак ефективним він буває лише тоді, коли має систематичний і профілактичний характер. На території Чернівецької сільської Ради, що на Вінниччині, знаходиться, наприклад, 42 промислові, сільськогосподарські, торговельні, побутові підприємства і організації²³. Отже, обсяг контрольної роботи тут значний і охопити його лише депутатами практично неможливо. Тому виконком сільради у своїй діяльності спирається на громадські організації і насамперед на групу НК, яка активно допомагає йому у здійсненні контролю за виконанням рішень партії і уряду.

Народні контролери при цій Раді старанно готуються до всіх перевірок. Тому останні завжди ефективні. Перед початком, скажімо, перевірки якості продукції, що виготовляється швейною фабрикою, дозорці детально познайомилися з відповідними документами і рекомендаціями, надрукованими в періодичній пресі, матеріалами, що випливають з постанови Центрального Комітету партії про роботу Мінлегпрому СРСР по виконанню рішень ЦК КПРС про поліпшення якості і асортименту взуття, швейних і трикотажних виробів, порадилися із спеціалістами. Така підготовка забезпечила кваліфіковане проведення перевірки. В ході її були виявлені випадки порушення технології виробництва, факти штурміщини, відсутність належного контролю за упакуванням і відправленням готової продукції, внаслідок чого частина її псувалась і знижувалась в сортності. Повторна перевірка показала, що виявлені недоліки виправлено²⁴.

Велику увагу приділяє група НК при Чернівецькій сільській Раді питанням виконання плану по благоустрою сіл, зокрема, будівництву, і ремонту громадських приміщень, шляхів, тротуарів, водопроводу, громадських колодязів, озелененню вулиць, а також роботі комунального господарства. Наслідки масової перевірки виконання заходів по благоустрою і санітарному впорядкуванню села розглядалися, наприклад, виконкомом сільської Ради, інших — партійними організаціями і керівниками відповідних підприємств і організацій²⁵.

Усі групи і пости НК незалежно від їх профілю постійно здійснюють контроль за економним витрачанням коштів, сировини, матеріалів, палива, електричної і теплової енергії, робочого часу, за раціональним використанням усіх видів транспорту, збереженням соціалістичної власності, станом трудової дисципліни.

Діючи під девізом: «Бережливість і економія — в малому і великому», народні контролери республіки в тісному контакті з профспіл-

²² Довідник народного контролера, стор. 54, 1975 р.

²³ «Известия», 19 березня 1977 р.

²⁴ Поточний архів відділу оргроботи КНК УРСР за 1976 р., спр. 67—03—18 (11), арх. 60.

²⁵ «Известия», 19 березня 1977 р.

ковними і комсомольськими організаціями ведуть наполегливу боротьбу за виявлення і використання резервів виробництва, економію матеріалів. У 1977 р., наприклад, на Дніпропетровщині тільки в огляді економії матеріальних та енергетичних ресурсів взяло участь 600 тис. чоловік. Впровадження внесених пропозицій дало змогу ввести в господарський обіг додаткові резерви і одержати майже 60 млн. крб. економічного ефекту²⁶.

Зростаючі завдання комуністичного будівництва, необхідність дальшого всебічного розвитку соціалістичної демократії висувають більш високі вимоги до роботи органів народного контролю, які під керівництвом партійних організацій проводять велику роботу по перевірці виконання накреслень партії та уряду. Комуністична партія постійно дбає про те, щоб органи НК удосконалювали свою діяльність, послідовно втілювали в життя ленінські ідеї про постійний, масовий і дійовий контроль. Яскравим свідченням піклування партії про дальше підвищення ролі органів НК в боротьбі за виконання планів комуністичного будівництва є постанова ЦК КПРС «Про партійне керівництво органами народного контролю в Латвійській РСР»²⁷. У цьому важливому документі накреслена конкретна програма дій для комітетів і груп НК.

Масштабність завдань, що стоять нині перед кожним виробничим колективом і країною в цілому, вимагає дальшого піднесення рівня організації перевірки виконання, удосконалення форм і методів контролю, посилення його дієвості. Використовуючи набутий досвід, органи НК УРСР, їх низові ланки під керівництвом партійних організацій з честю виконують покладені на них завдання — здійснення контролю за всемірним зростанням ефективності виробництва, поліпшенням якості продукції, додержанням технологічної і трудової дисципліни.

Д. Н. Супрун .

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НИЗОВОГО ЗВЕНА ОРГАНОВ НАРОДНОГО КОНТРОЛЯ

Резюме

В статье на конкретных примерах рассказывается об основных направлениях работы групп народного контроля предприятий, колхозов, учреждений и организаций в осуществлении контроля за исполнением директив партии и правительства, оказании помощи партийным организациям и трудовым коллективам в выполнении производственных планов, создании на всех участках производства, управления и обслуживания обстановки, которая исключала бы возможность проявления бесхозяйственности и расточительства, нарушения государственной и производственной дисциплины, социалистической законности.

²⁶ «Зоря», 21 лютого 1978 р.

²⁷ Днів.: «Партийная жизнь», 1975, № 17, стор. 5—7.

Повідомлення

ДІЯЛЬНІСТЬ КПРС У ГАЛУЗІ ДАЛЬШОГО ЗБІЛЬШЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ТОВАРІВ НАРОДНОГО СПОЖИВАННЯ

І. А. ПРОХОРОВА (Київ)

Зростання добробуту народу, поліпшення умов праці і побуту радянських людей було і залишається в центрі уваги Комуністичної партії і Радянського уряду. У доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев говорив, що «жодне суспільство, яке будь-коли існувало на землі, не зробило і не могло зробити для народних мас, для трудящих стільки, скільки зробив соціалізм!... Постійно поліпшуються умови, в яких живуть і працюють радянські люди»¹.

У комплексній програмі соціального розвитку і підвищення матеріального та культурного рівня життя народу XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу з особливою силою підкреслив, що задоволення дедалі зростаючих матеріальних і духовних потреб народу, послідовний розвиток соціалістичного способу життя невіддільні від підвищення рівня і вдосконалення структури споживання, більш повного задоволення попиту населення на товари широкого вжитку.

Виходячи з того, що прискорений розвиток виробництва товарів для народу є матеріальною основою для підвищення добробуту трудящих, утвердження соціалістичного способу життя, XXV з'їзд КПРС висунув завдання збільшення виробництва товарів народного споживання як одну з вузлових проблем. У Звітній доповіді XXV з'їзду КПРС зазначалось, що підвищення добробуту трудящих невіддільне від більш повного забезпечення попиту населення на різноманітні товари і послуги. Адже «саме по собі зростання грошових доходів ще не означає реального піднесення рівня життя. До того ж нестача ряду товарів, обмеженість обсягу послуг знижують можливості матеріального стимулювання праці. Ось чому, поряд з швидким піднесенням сільськогосподарства, партія надає такого величезного значення розвитку галузей промисловості, які називають групою «Б»².

Комуністична партія поставила завдання забезпечити динамічний і пропорційний розвиток виробництва, підвищення його ефективності і якості. Рішення XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС спрямовані на те, щоб при збереженні високих темпів розвитку важкої індустрії одночасно забезпечити значне прискорення росту виробництва товарів широкого вжитку.

¹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 8.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 60.

Серед заходів, здійснюваних Комуністичною партією і Радянським урядом, з метою розв'язання цих завдань, важливе місце відводиться значному збільшенню виробництва сучасного устаткування для легкої і харчової промисловості, розширенню виробництва найбільш прогресивних видів машин і обладнання для підприємств, що випускають товари масового попиту. Про це красномовно свідчить динаміка зростання капітальних вкладів у будівництво підприємств легкої, харчової, хімічної та інших галузей промисловості, які виробляють товари для населення. В роки восьмої п'ятирічки (1966—1970) було виділено близько 15 млрд. крб., або майже в 2 рази більше, ніж було витрачено в попередній п'ятирічці³. Зросли економічні можливості дали змогу Комуністичній партії і Радянській державі виділити у восьмій п'ятирічці набагато більші, ніж раніше, капіталовкладення, значно зміцнити матеріально-технічну базу галузей промисловості, що виробляє товари народного споживання.

Комуністична партія і Радянський уряд протягом останнього десятиріччя (1966—1975 рр.) прийняли ряд постанов, у яких накреслено конкретні шляхи дальшого зміцнення матеріально-технічної бази підприємств, що виробляють товари широкого вжитку, зокрема, про поліпшення будівництва підприємств легкої харчової, м'ясної і молочної промисловості. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР зобов'язали ЦК Компартій союзних республік, крайкоми, обкоми, міськкоми і райкоми партії, а також партійні, профспілкові, комсомольські організації будувати установити постійний контроль за ходом будівництва цих підприємств, а також розподільних холодильників, підвищити рівень масово-політичної роботи серед будівельників, забезпечити правильну розстановку комуністів і комсомольців на найважливіших ділянках будівництва.

Виконуючи рішення цієї постанови, партійна організація Української РСР, як і партійні організації інших республік, очолила боротьбу за своєчасне будівництво і введення в дію виробничих потужностей, скорочення обсягу незавершеного будівництва, повне усунення браку на будовах індустрії товарів народного споживання. В республіці були розроблені організаційно-технічні заходи по докорінному поліпшенню будівництва підприємств, створена оперативна група для систематичного контролю за станом будівництва і надання практичної допомоги будівельно-монтажним організаціям у вирішенні питань, що виникали в ході виконання робіт⁴, партійні органи здійснювали постійний контроль за ходом будівництва цих підприємств.

Будівництво в республіці об'єктів легкої, харчової, м'ясної і молочної промисловості, технічне переозброєння галузей, що виробляють товари народного споживання, є важливими ланками в системі заходів по дальшому збільшенню виробництва товарів народного споживання, підвищенню ефективності і якості. Велике значення у вирішенні цих завдань мали успіхи, досягнуті в цьому напрямку за роки дев'ятої п'ятирічки. Це були роки значного зміцнення матеріально-технічної бази галузей промисловості по випуску товарів широкого споживання. На здійснення цього завдання було виділено капітальних вкладень в 1,3 рази більше, ніж протягом восьмої п'ятирічки. В результаті було вве-

³ XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, К., 1966, стор. 71.

⁴ Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ПА ІІП при ЦК Компартії України), ф. 1, оп. 241, спр. 107, арк. 28—29.

дено в дію 132 підприємства легкої і харчової промисловості⁵, а разом з реконструйованими за п'ятирічку їх кількість зросла і становила 482, серед них Донецький і Тернопільський бавовняні комбінати, Дружківський фарфоровий завод та ін.⁶

Організатором важливої всенародної справи — зміцнення матеріально-технічної бази галузей промисловості по випуску товарів народного споживання — були партійні організації. Велику роботу в цьому напрямку провели, зокрема, партійні організації Донецької області. Виконуючи прийняті на себе зобов'язання по будівництву Донецького комбінату, будівельні організації і підприємства Донеччини достроково здали в експлуатацію цей об'єкт.

ЦК КПРС схвалив ініціативу будівельних організацій і підприємств Ленінградської, Новгородської, Донецької і Вітебської областей по прискоренню введення в дію виробничих потужностей на підприємствах легкої, харчової, м'ясної і молочної промисловості. Колективи цих організацій і підприємств прийняли на 1972 рік підвищені соціалістичні зобов'язання: за рахунок поліпшення організації праці, широкого використання резервів виробництва, впровадження механізації і прогресивних методів робіт, концентрації ресурсів, посилення режиму економії достроково виконати план капітального будівництва і завдання по введенню в дію потужностей на всіх будовах легкої, харчової, м'ясної і молочної промисловості, здати більшість об'єктів цих галузей в експлуатацію значно раніше встановлених строків. ЦК КПРС в цій постанові підкреслив, що докорінне поліпшення будівництва об'єктів легкої, харчової, м'ясної і молочної промисловості, нарощування виробничих потужностей у цих галузях є одним з найважливіших політичних і господарських завдань партійних, радянських, профспілкових і господарських організацій⁷. Постанова сприяла активізації роботи партійних, профспілкових, комсомольських організацій України по швидкому спорудженню об'єктів галузей промисловості, в якій виробляються предмети народного споживання. Так, наприклад, протягом 12 місяців замість 30 за нормативами освоїв проектні потужності колектив Білоцерківського комбінату шин і гумоазбестових виробів та інші підприємства республіки⁸.

Великі успіхи у зміцненні матеріально-технічної бази промисловості по випуску товарів народного споживання були досягнуті в багатьох областях Української РСР. В цих успіхах Радянської України, як підкреслив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, «знайшли відбиття самовіддані зусилля трудящих республіки, переваги єдиного народногосподарського комплексу країни, дружба і взаємодопомога всіх наших людей, вірних принципам радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму»⁹.

В десятій п'ятирічці соціалістичне змагання за скорочення строків будівництва, прискорення введення в дію і дострокове освоєння нових виробничих потужностей в легкій і харчовій промисловості набуло нового, більш широкого розмаху.

Включившись у всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості робіт, колективи будівельних, мон-

⁵ «Правда України», 18 березня 1976 р.

⁶ «Правда», 23 вересня 1975 р.

⁷ Забота партии и правительства о благе народа, М., 1974, стор. 572.

⁸ «Правда», 23 вересня 1975 р.

⁹ Там же.

тажних організацій, підприємств легкої і харчової промисловості Білоруської РСР, Узбецької РСР, Азербайджанської РСР, Молдавської РСР, м. Москви, Івановської, Ленінградської, Московської, Ростовської, Волинської, Дніпропетровської областей прийняли на себе соціалістичні зобов'язання достроково виконати завдання капітального будівництва об'єктів легкої, харчової, м'ясної і молочної промисловостей та рибного господарства.

Поряд із введенням в дію виробничих потужностей за рахунок розширення і реконструкції діючих, а також будівництва нових підприємств, потужності промислових підприємств по випуску товарів народного споживання зросли і за рахунок механізації, інтенсифікації виробництва, поліпшення технологічних процесів, модернізації обладнання та інших організаційно-технічних заходів. У зв'язку з цим Комуністична партія і Радянський уряд вкладають в народно-господарські плани «такі елементи, які ведуть до автоматизації і механізації виробничих процесів, до скорочення сфери некваліфікованої праці. Останнє є дуже важливим не тільки з точки зору економічного ефекту, але й з точки зору полегшення умов роботи та зміни самого характеру праці мільйонів радянських людей»¹⁰.

Механізація і автоматизація виробничих процесів є генеральною лінією науково-технічного прогресу на підприємствах промисловості, у тому числі тих, які виробляють товари народного споживання. Широко розвивалася механізація у восьмій і дев'ятій п'ятирічках. На 1 липня 1975 р. в легкій промисловості країни налічувалось 13 578 механізованих потокових ліній і 853 автоматичні лінії, 5959 дільниць, цехів, виробництв і 296 комплексно-механізованих і автоматизованих підприємств¹¹. В Українській РСР на 1 липня 1975 р. в легкій промисловості налічувалось 2 530 механізованих потокових ліній, 90 автоматичних ліній, 687 дільниць, цехів, виробництв і 28 підприємств по основному виробництву і в цілому комплексно-механізованих і автоматизованих. Число комплексно-механізованих, автоматизованих дільниць, цехів, виробництв за роки дев'ятої п'ятирічки зросло більш ніж удвічі. Ще значніше це зростання у харчовій промисловості республіки, де налічувалось в 1975 р. 4216 комплексно-механізованих дільниць, цехів і виробництв¹², тобто приблизно стільки, скільки було в харчовій промисловості в 1965 р.

Важливим результатом механізації і автоматизації виробничих процесів є прискорений ріст продуктивності праці на підприємствах, що випускають товари народного споживання. Якщо в середньому за добу в нашій країні в 1940 р. вироблялось 9,1 млн. квадратних метрів тканин всіх видів і 580 тис. пар шкіряного взуття, то в 1975 р. добовий випуск усіх видів тканин складав 27,3 млн. квадратних метрів, а взуття — 1913 тис. пар¹³. В Українській РСР в середньому протягом 1940 р. вироблялось 111 тис. пар шкіряного взуття, а в 1975 р. — 453 тис. пар¹⁴, тобто в 1975 р. в нашій республіці випуск шкіряного взуття за добу збільшився більше ніж у 4 рази порівняно з 1940 роком.

У десятій п'ятирічці передбачено дальше підвищення ефективності роботи в легкій промисловості на основі технічного переозброєння і ре-

¹⁰ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 101.

¹¹ Народное хозяйство СССР в 1975 году, М., 1976, стор. 173—174.

¹² Народное хозяйство Украинской РСР, 1975, К., 1976, стор. 60—61.

¹³ СССР в цифрах в 1975 году, М., 1976, стор. 36.

¹⁴ Народное хозяйство Украинской РСР. Ювілейний статистичний щорічник, К., 1977, стор. 39.

конструкції підприємств, модернізації устаткування, впровадження нових технологічних процесів і засобів комплексної механізації і автоматизації виробництва.

Важливою складовою частиною розробленої XXV з'їздом КПРС комплексної програми дальшого поліпшення керівництва економікою є вдосконалення організаційної структури і методів управління. Широкі можливості в цьому відкриває створення виробничих об'єднань.

Як відомо, перші виробничі фірми в Радянському Союзі були створені в легкій промисловості Української РСР, коли з ініціативи Львівського обласного і міського комітетів партії були організовані виробничі об'єднання у взуттєвій галузі легкої промисловості — фірма «Прогрес», у шкіргалантереї — фірма «Світанок». До їх складу ввійшли всі підприємства шкіряної і взуттєвої промисловості Львівської області, а до фірми «Прогрес» були включені також фабрики інших областей. У 1962 р. були створені Львівська швейна фірма «Маяк», Дрогобицька швейна фірма «Зоря», Львівська трикотажна фірма «Промінь», Одеське виробниче швейне об'єднання імені Воровського, Київське виробниче об'єднання швейної промисловості «Україна», до складу якого входять 38 підприємств¹⁵. За роки восьмої п'ятирічки число виробничих об'єднань значно зросло. В 1971 р. в Київській області працювало 9, у Харківській — 4, в Донецькій — 2 таких об'єднання¹⁶.

Підкреслюючи, що досвід створення в ряді галузей промисловості виробничих об'єднань заслуговує поширення, XXIV з'їзд Комуністичної партії України особливо відмітив діяльність об'єднань в легкій промисловості республіки. З'їзд указав, що завдяки спеціалізації виробництва, більш повному використанню внутрішніх резервів випуск продукції на підприємствах об'єднань легкої промисловості Української РСР зріс за восьму п'ятирічку на 82,6 процента. Продуктивність праці тут підвищилась на 50 процентів, у 2,7 раза збільшились прибутки¹⁷.

На кінець 1975 р. в системі Міністерства легкої промисловості СРСР діяло понад 350 виробничих об'єднань, які випускали майже третину продукції¹⁸. В роки десятої п'ятирічки передбачено створити ще понад 200 таких об'єднань. Частка випуску ними та великими комбінатами продукції зростає до 60 процентів¹⁹.

В січні 1975 р. Рада Міністрів СРСР затвердила Генеральну схему управління промисловістю. В розробленій схемі управління легкою промисловістю було передбачено дальше поглиблення концентрації і спеціалізації виробництва, що дасть можливість спростити галузеву організаційну структуру, наблизити органи управління до виробництва, підвищити відповідальність середньої ланки управління за діяльність виробничих об'єднань і підприємств з метою створення необхідних умов для найшвидшого впровадження галузевої автоматизованої системи управління. Уже в 1976 р. в галузі діяло 52 автоматизовані системи управління²⁰. В десятий п'ятирічці передбачено створити ще 94 такі системи, а на 11 текстильних підприємствах буде впроваджена автоматизована система управління технологічними процесами якості²¹.

¹⁵ Поточний архів Міністерства легкої промисловості УРСР. Досвід роботи промислових об'єднань, арк. 5.

¹⁶ Там же.

¹⁷ XXIV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, К., 1972, стор. 23.

¹⁸ «Агитатор», 1976, № 9, стор. 9.

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

Борючись за підвищення ефективності, забезпечення високих темпів розвитку легкої і харчової промисловості, добиваючись глибоких якісних зрушень у піднесенні її технічного рівня, вдосконалюючи систему управління цими галузями, Комуністична партія і Радянський уряд завжди надавали виключно велике значення провідній ролі місцевих партійних, радянських і господарських органів у максимальному використанні наявних резервів збільшення виробництва товарів народного споживання.

Високий рівень розвитку матеріально-технічної бази підприємств, що виробляють ці товари, створює в сучасних умовах великі можливості для широкого використання наявних резервів з метою збільшення виробництва необхідних для населення товарів.

Важливе значення для виконання цього відповідального завдання мала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 30 грудня 1966 р. «Про максимальне використання наявних резервів і місцевих можливостей для збільшення виробництва товарів народного споживання». В цій постанові підкреслювалось, що в умовах швидкого росту грошових доходів і попиту населення на товари і різні види послуг, пошуку на кожному підприємстві додаткових можливостей для збільшення виробництва товарів народного споживання, поліпшення їх якості є одним з найважливіших завдань.

Партійні, радянські й господарські органи Української РСР, виконуючи постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, провели велику організаторську і масово-політичну роботу по збільшенню випуску, поліпшенню якості і розширенню асортименту товарів народного споживання. Значно активізувалась діяльність партійних, радянських і господарських організацій по відшукуванню і використанню додаткових можливостей збільшення виробництва товарів масового попиту. Бюро Київського міськкому Компартії України схвалило ініціативу партійних організацій і колективів промислових підприємств Києва по збільшенню випуску товарів народного споживання і виробів ширпотребу за рахунок кращого використання резервів виробництва, економії матеріально-технічних ресурсів, а також ширшого застосування відходів металу, сировини та інших матеріалів. У виробництві товарів народного споживання активну участь брали підприємства машинобудівної, приладобудівної та хімічної промисловості.

Підвищені зобов'язання по виготовленню товарів широкого споживання з промислових відходів узяли на себе колективи Києво-Святошинського заводу хімвиробів, Головного підприємства виробничого об'єднання швейної промисловості «Україна», четвертої взуттєвої фабрики та інших підприємств.

У восьмій п'ятирічці значну роботу по мобілізації робітників, ІТП, спрямовану на виявлення резервів виробництва, успішне виконання взятих на себе соціалістичних зобов'язань, провела парторганізація київської швейної фабрики імені Смирнова-Ласточкина, колектив якої здійснив велику роботу по підвищенню ефективності виробництва, збільшенню випуску необхідних для населення товарів за рахунок максимального використання наявних резервів. На фабриці розширили підготовчі цехи — розкрійний і експериментальний, що дало можливість мати більший заділ деталей. Було посилено увагу механізації виробничих процесів, вдосконаленню технології пошиву.

Так, наприклад, «вузьким» місцем виробництва було зточування і обмотка стику тканин. Раціоналізатори фабрики власними силами вдосконалили швейну машину 51 класу, яка одночасно виконує дві опера-

ції: зточування і обмотку, завдяки чому продуктивність праці зросла на 8 процентів²².

Цінний досвід максимального використання наявних місцевих можливостей нагромадила Донецька обласна партійна організація. Комплексно вирішуючи складні практичні завдання по збільшенню виробництва товарів народного споживання, Донецький обком Компартії України вдосконалює партійне керівництво Радами, мобілізує їх на виконання відповідальних завдань по розширенню виробництва товарів народного споживання.

В роки дев'ятої п'ятирічки фабрики і заводи Донеччини випускали близько 3 тис. видів товарів масового попиту. Підтримуючи ініціативу металургів Ждановського заводу імені Ілліча, 170 великих промислових підприємств області освоїли виробництво нових видів виробів, що користуються значним попитом серед населення. Загалом виготовленням товарів народного споживання в 1973 р. було зайнято 500 підприємств²³.

В Запоріжжі на республіканській оптово-роздрібній ярмарці по закупівлі товарів господарського вжитку в 1977 р. Донецька область була представлена базою «Укроптгоспторг», яка виставила на стенди 590 виробів. Донецьке обласне управління місцевої промисловості представило 156 зразків своїх виробів²⁴. Великий інтерес учасників ярмарки викликала продукція Ждановського прокатно-штампувального і Костянтинівського скляного заводів та ряду інших підприємств.

Глибоко і всебічно аналізуючи наявність об'єктивних можливостей збільшення виробництва товарів народного споживання в сучасних умовах, Комуністична партія зробила важливий висновок про те, що у всіх галузях важкої промисловості є для цього немалі можливості. Виходячи з цього, на ХХІV з'їзді КПРС було поставлено перед важкою промисловістю ще одне важливе завдання — розширити безпосередньо на її підприємствах виробництво товарів народного споживання²⁵.

Значний досвід роботи в цьому напрямку нагромадила партійна організація Української РСР. Випуск товарів народного споживання освоїли такі великі колективи, як Київський авіаційний завод, який випускає у 1973 р. 26 видів товарів ширпотребу, Харківський авіаційний завод — 11 видів виробів масового попиту та інші підприємства важкої промисловості²⁶.

Харківська обласна партійна організація поставила завдання перетворити виробництво товарів для населення на машинобудівних та інших заводах у високоорганізовану галузь народного господарства, оснащену необхідною технікою, виробничими площами.

Керований партійною організацією колектив Нижньодніпровського ордена Жовтневої Революції трубопрокатного заводу імені Карла Лібкнехта поставив собі за мету на базі наявних ділових відходів організувати на місці виробництво товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку.

Питання, пов'язані із збільшенням виробництва товарів народного споживання, поліпшенням їх якості й розширенням асортименту, постій-

²² ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 241, спр. 178, арк. 217—218.

²³ Засідання Верховної Ради Української РСР восьмого скликання (шоста сесія). Стенографічний звіт, К., 1973, стор. 40.

²⁴ «Социалистический Донбасс», 13 квітня 1976 р.

²⁵ Матеріали ХХІV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 53.

²⁶ Засідання Верховної Ради Української РСР восьмого скликання (шоста сесія). Стенографічний звіт, стор. 44, 91.

но знаходяться в центрі уваги Комуністичної партії і Радянського уряду. В роки дев'ятої п'ятирічки був прийнятий ряд важливих документів з цього питання. У вересні 1971 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи по забезпеченню дальшого виробництва товарів масового попиту».

Ця постанова мала велике значення для збільшення виробництва товарів народного споживання в роки дев'ятої п'ятирічки у всіх союзних республіках. Значна організаторська і масово-політична робота по розширенню виробництва, підвищенню якості цих товарів була проведена партійною організацією Української РСР.

Центральний Комітет КПРС, розглянувши питання «Про роботу партійних, радянських і господарських органів Української РСР по виконанню постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про прискорення розвитку виробництва товарів народного споживання» у постанові від 28 червня 1974 р. відзначив успіхи, досягнуті партійною організацією республіки, підкреслив, що у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС, постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР помітно активізувалась діяльність місцевих партійних і радянських органів по виявленню і використанню можливостей для збільшення промислових і продовольчих товарів, по поліпшенню торговельного і побутового обслуговування населення.

ЦК КПРС відзначив, що в ряді підприємств Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Львівської, Харківської та деяких інших областей створені спеціалізовані цехи, дільниці, конструкторсько-технологічні бюро, групи і паралельно з виготовленням основної продукції налагоджено масове висококомеханізоване виробництво виробів культурно-побутового призначення і господарського вжитку.

В роки дев'ятої п'ятирічки на Україні були вжиті заходи по більш швидкому розвитку місцевої промисловості, використанню місцевої сировини, дальшому збільшенню випуску виробів народних художніх промислів. Для поширення передового досвіду організуються виставки зразків виробів, громадські огляди резервів виробництва та інші форми організаторської і масово-політичної роботи з метою збільшення виробництва, розширення асортименту і поліпшення якості товарів народного споживання.

Разом з тим, у постанові вказувалося, що партійні, радянські і господарські органи Української РСР далеко не все зробили по використанню наявних у республіці резервів, щоб значно збільшити виробництво товарів народного споживання, поліпшити їх якість і асортимент, по більш швидкому освоєнню нових потужностей, внаслідок чого обсяг випуску предметів народного споживання дещо відставав від завдань п'ятирічного плану. Центральний Комітет КПРС зобов'язав ЦК Компартії України і Раду Міністрів Української РСР забезпечити дальше збільшення виробництва товарів народного споживання і підвищення їх якості.

Перетворюючи в життя рішення постанови ЦК КПРС, трудящі республіки під керівництвом партійної організації добилися значних успіхів у цьому напрямі. XXV з'їзд Комуністичної партії України глибоко проаналізувавши підсумки величезної творчої роботи трудящих республіки, відмітив, що 1971—1975 роки характеризуються «інтенсивним нарощуванням потужностей і збільшенням виробництва в галузях, що випускають товари народного споживання... Виробництво предметів споживання збільшилось за п'ятирічку майже на третину. По багатьох виробках, які недавно ще були дефіцитними, тепер попит населення за-

довольняється»²⁷. Одночасно з'їзд указав, що значно розширилось виробництво товарів для народу на підприємствах важкої індустрії, де тепер виготовляється більше половини виробів культурно-побутового призначення і господарського вжитку.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про вдосконалення планування і економічного стимулювання промислових підприємств» від 4 жовтня 1965 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про введення державної атестації промислової продукції», на основі якої в 1966 р. було введено державну атестацію промислової продукції. На атестацію представляється продукція, що відповідає вимогам державних стандартів, потребам народного господарства і сучасному світовому технічному рівню. Тій продукції, яка є на рівні вимог світового ринку, — присвоюється Знак якості. Атестація значно сприяла поліпшенню роботи підприємств легкої і місцевої промисловості по розширенню асортименту і поліпшенню якості товарів народного споживання. Лише за роки восьмої п'ятирічки було освоєно по Міністерству легкої промисловості Української РСР понад 500 нових видів виробів, у тому числі: взуття — 71, тканин — 78, трикотажних виробів — 58, шкіргалантерейних — 69²⁸.

Новатори виробництва свої пошуки по розширенню асортименту товарів народного споживання тісно пов'язували з підвищенням якості продукції, поліпшенням її експлуатаційних властивостей. У 1970 р. на рівні кращих вітчизняних і зарубіжних зразків було випущено 61% бавовняних, 69% шовкових і 61,5% шерстяних тканин, 75% швейних виробів, 33% взуття і трикотажу, 54,2% ланчішно-шкарпеткових виробів і т. п.²⁹ У тому ж році було виготовлено 520 тис. пар жіночого і чоловічого модельного взуття, 25,6 тис. швейних, 26 тис. трикотажних і 17,1 тис. штук різних шкіргалантерейних виробів, яким було присвоєно державний Знак якості³⁰.

Процес поліпшення якості продукції набув широкого розмаху в роки дев'ятої п'ятирічки. Всією промисловістю Української РСР було освоєно випуск 4 785 виробів. Число виробів, яким було присвоєно державний Знак якості, зросло до 6,2 тис., серед них значна кількість товарів народного споживання³¹.

В десятій п'ятирічці передбачено проведення комплексних заходів по розширенню асортименту і поліпшенню якості виробів. На будівництво і реконструкцію підприємств, що виготовляють товари народного споживання, буде використано коштів в 1,3 раза більше ніж за восьму п'ятирічку³².

Самовіддана праця радянського народу під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу є надійною гарантією дальшого невпинного зростання економіки нашої країни, динамічного й ефективного розвитку суспільного виробництва, успішного виконання комплексної програми соціального розвитку і підвищенням життєвого рівня народу.

Яскравим і хвилюючим документом, головним змістом якого є турбота про благо радянського народу, є нова Конституція СРСР, яка

²⁷ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 20.

²⁸ Н. Е. Град. Технический прогресс и основные направления развития легкой промышленности Украинской ССР на 1971—1975 годы, К., 1971, стор. 16.

²⁹ Там же, стор. 17.

³⁰ Там же.

³¹ «Агитатор», 1976, № 4, стор. 8.

³² Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 20.

юридично закріплює курс держави на підвищення матеріального і культурного рівня життя трудящих. У відповідь на це батьківське піклування партії і уряду радянські люди ще з більшою енергією трудяться над виконанням накреслених XXV з'їздом КПРС завдань, докладають усіх зусиль, щоб наша країна була ще могутнішою, ще прекраснішою.

З ІСТОРІЇ БОРЬОБИ СРСР ЗА ЗАБОРОНУ ХІМІЧНОЇ І БАКТЕРІОЛОГІЧНОЇ ЗБРОЇ (1922—1978 рр.)

М. В. ОСНАЧ (Київ)

Вся зовнішньополітична діяльність КПРС і Радянської держави—це історія наполегливої і послідовної боротьби за мир і роззброєння. В. І. Ленін наголошував, що «...роззброєння є ідеал соціалізму. В соціалістичному суспільстві не буде воєн, отже, здійсниться роззброєння»¹.

Глибокі зміни, що сталися у співвідношенні сил на міжнародній арені на користь миру і прогресу, створюють необхідні умови для приборкання гонки озброєнь, сприяють поглибленню позитивних зрушень у світі. «Найістотніше, найневідкладніше в наші дні,— підкреслив у промові на XVIII з'їзді ВЛКСМ Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев,— добитися дальшого ослаблення воєнної небезпеки, спинити зростання озброєнь. Це відчують усі народи, визнає більшість урядів... Настав час подумати про повне припинення дальшого кількісного і якісного зростання озброєнь і збройних сил держав, які мають великий воєнний потенціал, і тим створити умови для наступного їх скорочення»²⁻³. Леонід Ілліч звернувся із закликом обговорити програму здійснення протягом певного обмеженого періоду таких заходів, як припинення виробництва ядерної зброї в усіх її видах; припинення виробництва і заборона всіх інших видів зброї масового знищення; припинення створення нових видів звичайних озброєнь великої руйнівної сили; відмова від розширення армій і від збільшення звичайних озброєнь держав—постійних членів Ради Безпеки, а також країн, зв'язаних з ними воєнними угодами⁴. Ця програма лягла в основу пропозицій, висунутих радянською делегацією на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї з питань роззброєння, скликаній уперше за всю історію існування ООН у травні—червні 1978 р.

Виступаючи за комплексне розв'язання проблеми припинення гонки озброєнь, Радянський Союз та інші соціалістичні країни водночас прагнуть досягти конкретних результатів на окремих ділянках боротьби за роззброєння і воєнну розрядку, зокрема, добитися заборони таких варварських засобів масового знищення, як хімічна та бактеріологічна зброя. Хоча її руйнівна сила незначна, однак вплив на живі істоти порівнюється з ядерною зброєю, а засоби захисту від неї дуже складні й вимагають високого рівня розвитку техніки і медицини. Так, організація протихімічної оборони для країни з населенням 100—

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 144.

²⁻³ «Радянська Україна», 26 квітня 1978 р.

⁴ Див.: Там же.

200 млн. чол. коштуватиме їй 15—20 млрд. доларів⁵. Небезпека цієї т. зв. «безшумної зброї» посилюється й тим, що її дія може тривати довгі роки і загрожувати життю та здоров'ю багатьох поколінь, а осередки викликаних нею інфекцій можуть виникнути у різних районах через довгий час після застосування хімічної і особливо бактеріологічної зброї.

Хімічна та бактеріологічна зброя відома людству протягом століть, але її застосування носило обмежений характер і завжди засуджувалося. У значних масштабах вона була застосована під час першої світової війни, коли, за оцінками спеціалістів, від використання майже 125 тис. т отруйних хімічних речовин постраждало 1,3 млн. чол., з них 100 тис. загинуло⁶.

У роки другої світової війни широку розробку нових видів хімічної та бактеріологічної зброї, у тому числі нервово-паралітичних сполучень, проводила фашистська Німеччина. Однак, завдяки серйозному попередженню з боку держав антигітлерівської коаліції, що у відповідь «III рейху» буде завдано удару такою ж зброєю, вона не була застосована у широких масштабах.

У післявоєнні роки виробництво і нагромадження т. зв. «безшумної зброї» особливо інтенсивно здійснювалося у США, Англії та ФРН. Уряди цих імперіалістичних держав, щоб добитися військової переваги над світом соціалізму, використовували й останні досягнення в галузі хімії та біології, втілюючи їх у серійне виробництво найбільш нелюдських видів зброї масового знищення.

В середині 50-х років було відкрито групу високотоксичних отруйних речовин, смертельна доза яких для людини дорівнює тисячним долям граму. У 10 тисяч разів смертоносніші токсини — природні отрути, які виробляються мікроорганізмами⁷. У зв'язку з цим підвищилися й можливості застосування хімічної та бактеріологічної зброї. Бойові гази, що найчастіше не мають кольору чи запаху,— особливо небезпечні для мирного населення. Навіть випадкове витікання під час їх зберігання або транспортування (а такі випадки вже траплялися і, незважаючи на таємність, стали відомі світовій громадськості) здатне паралізувати нормальне життя густо населених пунктів.

За дорученням Генерального секретаря ООН група експертів з 14 країн підготувала доповідь про хімічну та бактеріологічну зброю і передала її текст 1 липня 1969 р. до Комітету по роззброєнню. Експерти, зокрема, дійшли висновку, що застосування цього виду зброї у широкому масштабі може призвести, крім масової загибелі людей, до згубних і необоротних наслідків для навколишнього середовища⁸.

Послідовно проводячи політику миру і борючись за роззброєння, Радянська держава з перших днів свого існування рішуче виступала за заборону і ліквідацію т. зв. «безшумної зброї» як одного з найбільш варварських видів масового знищення. Ще на Генуезькій конференції (1922 р.) Нарком закордонних справ РРФСР Г. В. Чичерін заявив: «...Російська делегація має намір... запропонувати загальне скорочення озброєнь і підтримати всі пропозиції щодо... скорочення армій усіх

⁵ Див.: Н. В. Подольский. Разоружение — путь к прочному миру.— «Международная жизнь», 1978, № 1, стор. 33.

⁶ Див.: А. А. Светлов. Проблема разоружения и разрядка международной напряженности, М., 1975, стор. 48.

⁷ Див.: Стратегия империализма и борьба СССР за мир и разоружение, М., 1974, стор. 273.

⁸ Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons and the Effects of Their Possible Use. Report of the Secretary-General. A/7575/Rev. 1, стор. 87.

держав й доповнення правил війни повною забороною її найбільш варварських форм, як отруйних газів, повітряної війни та інших ...засобів руйнування, спрямованих проти мирного населення»⁹.

17 червня 1925 р. у Женеві було підписано протокол «Про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів»¹⁰. Протокол підписали представники 37 держав (правда, деякі з них не ратифікували його). Радянський Союз підписав Женевський протокол 2 грудня 1927 р. і ратифікував його 7 березня 1928 р.

Оскільки, зазначалося в протоколі, «...застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів, так само, як і всяких аналогічних рідин, речовин та процесів справедливо було засуджено громадською думкою цивілізованого світу», держави — учасниці визнають цю заборону, згодні поширити її на бактеріологічні засоби війни і домовляються вважати себе зв'язаними умовами цієї міжнародної декларації. Вони зобов'язалися також докласти всіх зусиль, щоб інші держави приєдналися до протоколу¹¹.

У Женевському протоколі не визначено терміну його дії — адже застосування засобів масового знищення, про які йдеться в цьому документі, суперечить нормам і правилам війни у будь-які часи. Крім того, в ньому не зазначено, що його положення втрачають силу в разі участі у війні держав, які не підписали цього документа. Це надає універсальності зобов'язанням Женевського протоколу, що підтверджують резолюції останніх сесій Генеральної Асамблеї ООН. У них всі держави, які ще не приєдналися до протоколу, закликаються зробити це найближчим часом¹².

Однак Женевський протокол 1925 р. не забороняв як продовження досліджень у галузі хімічної та бактеріологічної зброї, так і виробництва й нагромадження отруйних речовин, не усуваючи, таким чином, небезпеки їх можливого використання. Тому в проголошеній в листопаді 1927 р. Декларації про основні принципи повного і загального роззброєння Радянський Союз виступив з пропозицією заборонити виробництво і ліквідувати всі запаси хімічної та бактеріологічної зброї. У лютому 1928 р. уряд Країни Рад висунув детально розроблений проект Конвенції про негайне повне і загальне роззброєння, в якому передбачалося знищення протягом року з дня вступу Конвенції в силу насамперед усіх бойових отруйних речовин і засобів їх доставки, що знаходяться як на озброєнні армій, так і в запасі¹³. Пізніше у проекті Конвенції про скорочення озброєнь Радянський уряд запропонував ліквідувати у 3-місячний строк всі засоби, зв'язані з хімічним нападом і бактеріологічною війною, що знаходяться у військах, у запасі та на виробництві, а також ліквідувати протягом року промислові підприємства, які їх виробляють або пристосовані до цього¹⁴.

Після другої світової війни завдяки зусиллям Радянського Союзу та інших соціалістичних країн питання про заборону хімічної та бактеріологічної зброї розглядалися на ряді сесій Генеральної Асамблеї

⁹ Документи внешней политики СССР. Т. V, М., 1961, стор. 193.

¹⁰ Див.: Советский Союз в борьбе за разоружение. Сборник документов, М., 1977, стор. 21.

¹¹ Там же.

¹² Див.: Документы ООН A/Res./ 3256 (XXIX) від 9 грудня 1974 р.; A/Res./ 3465 (XXX) від 11 грудня 1975 р.; A/Res./3165 (XXXI) від 7 січня 1977 р.

¹³ Див.: Документы внешней политики СССР, т. XI, М., 1966, стор. 93.

¹⁴ Див.: 50 лет борьбы СССР за разоружение. 1917—1967. Сборник документов, М., 1967, стор. 115.

ООН та в Комітеті по роззброєнню. Так, на XIV сесії Генеральної Асамблеї ООН (1959 р.) СРСР виступив з пропозицією про загальне і повне роззброєння, а пізніше розробив Основні положення договору про загальне і повне роззброєння, де, зокрема, передбачалися заборона і знищення запасів та припинення виробництва усіх видів зброї масового знищення, в тому числі хімічної та бактеріологічної, а також усіх засобів доставки її до цілі¹⁵.

З середини 60-х років Сполучені Штати Америки розпочали інтенсивну розробку «серійних зразків» хіміко-бактеріологічної зброї¹⁶ і широко використовували її в агресивній війні у В'єтнамі* (на країну було скинуто у воєнних цілях більш як 90 тис. т різних ядохімікатів)¹⁷. Водночас ряд західних держав у ООН виступив за перегляд Женевського протоколу під приводом нібито його «застарілості й неефективності». Проти цього рішуче виступили СРСР та інші соціалістичні країни, а також ряд країн, що розвиваються. Внаслідок гострої дипломатичної боротьби шляхом прийняття кількох резолюцій в ООН було досягнуто розширення кола учасників Женевського протоколу. З 1966 по 1970 рр. кількість країн, які приєдналися до нього, подвоїлася¹⁸. Радянський уряд також виступив із Меморандумом від 1 липня 1968 р. про деякі невідкладні заходи щодо припинення гонки озброєнь і роззброєння, в якому, зокрема, відзначався факт використання Сполученими Штатами хімічної зброї у В'єтнамі й рекомендувалося, щоб Комітет 18 держав по роззброєнню розглянув шляхи і засоби дотримання Женевського протоколу усіма державами¹⁹. Цей заклик зустрів підтримку переважної більшості держав — членів ООН.

Ініціаторами пропозиції про підготовку Генеральним секретарем ООН спеціальної доповіді про хімічну та бактеріологічну зброю виступили також СРСР та інші соціалістичні держави. В цьому важливому документі, який згодом було представлено, підкреслювалася необхідність якнайшвидшого досягнення домовленості про заборону виробництва й нагромадження хімічної та бактеріологічної зброї²⁰.

19 вересня 1969 р. делегації Радянського Союзу, Української РСР, інших соціалістичних держав внесли на розгляд ХХІV сесії Генеральної Асамблеї ООН питання «Про укладення Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів хімічної та бактеріологічної (біологічної) зброї та її знищення», а також представили відповідний проект Конвенції, в якому наголошувалося, що важливою метою держав залишається гарантія суворого виконання заборони хімічної та бактеріологічної зброї, про яке йдеться у Женевському

¹⁵ Див.: Там же, стор. 429.

¹⁶ Див.: А. Мигольцев. Обуздание гонки вооружений — важная задача. — «Международная жизнь», 1977, № 2, стор. 83.

* Лише в січні 1975 р. США приєдналися до Женевського протоколу, однак його положення офіційний Вашингтон має намір застосувати тільки до «смертельних» зразків хімічної зброї й тих, які «спричиняють втрату боєздатності», лишаючи за собою право на використання гербіцидів та дефоліантів, димових та запалювальних речовин, а також слезоточивого газу та інших «засобів контролю над заворушеннями».

¹⁷ Див.: «Правда», 11 січня 1977 р.

¹⁸ Див.: Советский Союз и Организация Объединенных Наций. 1966—1970, М., 1975, стор. 115.

¹⁹ Див.: Внешняя политика Советского Союза и международные отношения. Сборник документов. 1968 год, М., 1969, стор. 167.

²⁰ Див.: Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons and the Effects of Their Possible Use. Report of the Secretary-General. A (7575) Rev. 1, стор. 88.

протоколі 1925 р. Основні положення проекту Конвенції містили зобов'язання кожного її учасника не розробляти, не виробляти, не накопичувати і не отримувати будь-яким іншим способом хімічну та бактеріологічну зброю (ст. I), а також передбачали знищення або переключення на мирні цілі усіх запасів хімічної та бактеріологічної зброї у відповідно погоджений строк (ст. II). Згідно з проектом Конвенція мала бути безстроковою, що цілком відповідало її меті — раз і назавжди поставити поза законом цю найнебезпечнішу зброю масового знищення.

Дискусія в ООН з питання проекту Конвенції показала, що переважна більшість держав виступала за його якнайшвидше прийняття. Зокрема, в резолюції, прийнятій в грудні 1969 р., підкреслювалося, що Генеральна Асамблея бере до відома проект Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження хімічної та бактеріологічної зброї та її знищення, який був внесений соціалістичними країнами, і просить Комітет по роззброєнню негайно розглянути питання про досягнення угоди щодо заходів, про які йдеться у проекті²¹.

Радянський Союз і соціалістичні країни запропонували також внести до проекту Конвенції додаткову статтю, яка передбачала право її учасників звертатися із скаргою безпосередньо до Ради Безпеки ООН в разі порушення умов цього важливого документа²². Її було прийнято XXV сесією Генеральної Асамблеї ООН (1970 р.) і внесено до переглянутого проекту Конвенції²³. Крім того, проект був доповнений положеннями про обмін між державами-учасницями матеріалами, науковою і технічною інформацією стосовно мирного використання хімічних та бактеріологічних засобів, а також про скликання конференції держав — учасниць через 5 років після вступу в силу Конвенції для перевірки її виконання. І не випадково радянські ініціативи здобули підтримку з боку багатьох молодих держав Азії, Африки і Латинської Америки.

На противагу цій реалістичній позиції США та їх союзники по НАТО твердили, що виробництво хімічної зброї нібито тісно зв'язане з виробництвом хімічних речовин у мирних цілях, а тому буцімто неможливо встановити контроль за заборонаю розробки, виробництва і нагромадження хімічних засобів війни. З цією метою вони активно підтримували пропозицію, висунуту Японією і Італією, про скликання міжнародної наради експертів для вивчення різного роду технічних аспектів контролю за заборонаю виробництва бактеріологічної і особливо хімічної зброї, тобто всіляко затягували з розв'язанням цього питання, ставлячи під сумнів можливість вироблення угоди.

Прагнучи зрушити розв'язання цієї проблеми з мертвої точки, СРСР та інші соціалістичні країни надіслали 30 березня 1971 р. до Комітету по роззброєнню проект окремої Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів тільки бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів та їхне знищення. В результаті наполегливої, копійчої роботи 28 вересня 1971 р. в Комітеті по роззброєнню було прийнято погоджений проект Конвенції. Його співавторами стали також США, Англія, Італія, Канада і Нідерланди. Новий проект враховував зауваження, зроблені рядом країн, зокрема про порядок розгляду скарг відповідно до міжнародних процедур у рамках ООН та про продовження переговорів щодо заборони хімічної зброї.

²¹ Див.: Документ ООН А (Res.) 2603 (XXIV) від 16 грудня 1969 р.

²² Див.: Документ Комітету по роззброєнню ССД/285 від 14 квітня 1970 р.

²³ Див.: Документ ООН А/8136 від 23 жовтня 1970 р.

16 грудня 1971 р. погоджений проект Конвенції розглянула Генеральна Асамблея ООН на своїй XXVI сесії. За його прийняття проголосувало 110 країн²⁴. Водночас були прийняті резолюції із закликом продовжувати переговори про заборону хімічної зброї й утримуватися від виробництва її найбільш смертоносних видів.

10 квітня 1972 р. Конвенція про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів та їхнє знищення була відкрита для підписання в столицях держав-депозитаріїв — Москві, Вашингтоні та Лондоні. Уже в перший день під цим важливим документом поставили свої підписи представники майже 50 країн світу. Від імені Радянського Союзу її підписали міністр закордонних справ СРСР А. А. Громико, Української РСР — міністр закордонних справ республіки Г. Г. Шевель²⁵.

11 лютого 1975 р. Президія Верховної Ради СРСР ратифікувала Конвенцію про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів та їхнє знищення²⁶. У тому ж році після її ратифікації всіма державами-депозитаріями, а також рядом інших країн, вона набрала чинності. Учасники Конвенції взяли на себе зобов'язання ніколи і ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не нагромаджувати, не отримувати будь-яким способом і не зберігати мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини, що можуть бути використані як зброя. Передбачалися також ліквідація або переключення на мирні потреби у 9-місячний строк бактеріологічної зброї, засобів її доставки до цілі та іншого устаткування. У Конвенції високо оцінюється значення і роль Женевського протоколу 1925 р., а також зафіксовано зобов'язання її учасників продовжувати переговори з метою укладення найближчим часом угоди про заборону хімічної зброї²⁷. Нині до Конвенції про заборону бактеріологічної зброї приєдналися 73 країни світу²⁸. «На основі проекту Радянського Союзу та інших соціалістичних країн,— заявив у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев,— розроблена, підписана і набрала чинності міжнародна Конвенція про заборону і знищення бактеріологічної зброї. Це — фактично перший в історії міжнародних відносин захід реального роззброєння. Йдеться про вилучення з воєнних арсеналів держав цілої категорії надзвичайно небезпечної зброї масового знищення»²⁹.

Таким чином, досягнення домовленості про заборону бактеріологічної зброї відкриває нові сприятливі перспективи для активізації боротьби за роззброєння і є важливим кроком до заборони іншого виду масового знищення — хімічної зброї.

28 березня 1972 р. Радянський Союз від імені соціалістичних держав — учасниць Комітету по роззброєнню — вніс на його розгляд проект Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів хімічної зброї та їхнє знищення³⁰. Цей важливий документ передбачає насамперед заборону всіх без винятку хімічних засобів війни та ліквідацію їх запасів. Контроль за його виконанням повин-

²⁴ Див.: Документ ООН А (Res.) 2826 (XXVI) від 16 грудня 1971 р.

²⁵ Див.: «Радянська Україна», 11 квітня 1972 р.

²⁶ Див.: «Правда», 12 лютого 1975 р.

²⁷ Див.: Советский Союз в борьбе за разоружение. Сборник документов, М., 1977, стор. 58—64.

²⁸ Див.: «Правда», 31 травня 1978 р.

²⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 25.

³⁰ Див.: Документ Комітету по роззброєнню ССД/361 від 28 березня 1972 р.

нен здійснюватися національними засобами у сполученні з деякими міжнародними процедурами (обмін інформацією, статистичний аналіз діяльності підприємств хімічної промисловості, патентні обмеження стосовно хімічних речовин, зброї, устаткування та засобів доставки).

Обов'язок комітетів національного контролю — слідкувати за дотриманням Конвенції, використовуючи при цьому різноманітні методи перевірки, в тому числі спостереження, аналізи води, ґрунту, атмосфери³¹. Це дає можливість кожній державі консультуватися з іншими учасниками Конвенції в разі виникнення підозри щодо її порушення й звертатися з скаргою до Ради Безпеки ООН³².

На противагу цим конструктивним пропозиціям США та деякі інші західні держави наполягають на такому виді контролю за заборною хімічної зброї, який фактично може призвести до розкриття багатьох промислових, а також військових таємниць, стати одним із засобів шпигунства.

З середини 70-х років і до недавнього часу проблема заборони хімічної зброї вивчалася додатково експертами багатьох країн. Було висловлено цікаві думки щодо конкретного визначення токсичності речовин, які підлягають забороні в першу чергу, а також стосовно деяких технічних методів перевірки знищення запасів хімічної зброї. Корисними виявились радянсько-американські консультації у Женеві, метою яких була підготовка до укладення міжнародної Конвенції про заборону хімічної зброї.

Однак, незважаючи на бажання переважної більшості держав раз і назавжди заборонити і знищити хімічну зброю, практичні результати роботи в цьому напрямку залишаються ще дуже незначними. На необхідності завершити у близькому майбутньому переговори про заборону хімічної зброї наголосив у своєму виступі на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН по роззброєнню член Політбюро ЦК КПРС, міністр закордонних справ СРСР тов. А. А. Громико. «Проблема контролю,— зазначив він,— може бути розв'язана на основі національних засобів перевірки, які були б доповнені добре продуманими міжнародними процедурами»³³. Радянський Союз вважає, що на сучасному етапі існують всі необхідні передумови для розробки конкретної угоди про заборону та ліквідацію хімічної зброї. «Нині переговори в галузі роззброєння,— відзначив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев,— охоплюють широкий спектр питань — від припинення всіх ядерних випробувань і заборони хімічних засобів ведення війни до закріплення воєнної розрядки в Європі і скорочення воєнної діяльності в зоні Індійського океану... Головне тепер у тому, щоб від переговорів про роззброєння переходили до реальних кроків, які означають початок роззброєння»³⁴.

Країна Рад — Батьківщина Великого Жовтня докладає всіх зусиль, щоб зробити свій вклад у цю благородну справу.

³¹ Див.: Документ Комітету по роззброєнню ССД/403 від 28 червня 1973 р.

³² Документ ООН А(31)232 від 28 березня 1976 р.

³³ «Правда», 27 травня 1978 р.

³⁴ «Радянська Україна», 25 грудня 1977 р.

УЧАСТЬ УЧЕНИХ РРФСР І УРСР У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОЇ НАУКИ В МОЛДАВІІ (1924—1940 рр.)

Г. С. БРЕГА (Київ)

Комуністична партія і Радянський уряд завжди приділяли і приділяють велику увагу розвитку вітчизняної науки. Держава, зазначається в статті 26 Конституції (Основного Закону) СРСР, забезпечує планомірний розвиток науки і підготовку наукових кадрів відповідно до потреб суспільства¹. В країні створено необхідні умови для активної участі трудящих усіх національностей у розвитку науки кожного з народів.

Завдяки послідовному здійсненню КПРС ленінської національної політики народи багатонаціонального Радянського Союзу, особливо раніше пригноблені й відсталі, досягли значних успіхів у своєму соціально-економічному та духовному розвитку. «Відсталою окраїною ще недавно була і Молдавія,— говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев у доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік».— Якщо не враховувати війну і перші післявоєнні роки, які пішли на відбудову зруйнованого, то на розвиток цієї республіки в сім'ї радянських народів припадає не більше чверті століття. Але який величезний шлях вона пройшла за цей короткий час! Республіка стала однією з житниць країни, одним з найбільших центрів садівництва і виноробства»².

Важливим періодом на шляху до цих звершень стали 1924—1940 рр., коли в Лівобережній Молдавії було створено Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку, що ввійшла до складу Української РСР. У той час, як трудящі МАРСР будували соціалізм, у Бессарабії, окупованій буржуазно-поміщицькою Румунією, панував капіталістичний лад. Протягом майже 22 років трудящі Бессарабії під керівництвом комуністів вели героїчну боротьбу за своє соціальне і національне визволення, в якій їх підтримували народи СРСР, усе прогресивне людство.

В перші роки свого існування Молдавська АРСР була відсталим аграрним районом. До 1924 р. близько 70% її населення віком від 20 до 40 років було неписьменним. Не існувало жодної школи, в якій викладання велося б молдавською мовою³, а також вузів і наукових установ. Соціалістичні перетворення в економіці і культурі здійснювалися у гострій класовій боротьбі з ворогами Радянської влади.

З ініціативи В. І. Леніна Комуністична партія взяла «...курс на прискорений економічний, культурний і соціально-політичний розвиток національних окраїн»⁴. У практичному його здійсненні важливу роль відіграла велика і всебічна допомога пригнобленим у минулому націям і народностям з боку розвинутих районів країни і, насамперед,

¹ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 13.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 52.

³ Ф. С. Омельчук. Развитие социалистической культуры в Молдавской АССР, Кишинев, 1950, стор. 39, 46.

⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 49.

з боку російського народу, його робітничого класу. За дорученням ЦК ВКП(б) Центральний Комітет КП(б)У та уряд Радянської України проявляли постійну турботу про розвиток промисловості, сільського господарства, культури і науки в Молдавській АРСР. З року в рік зростала фінансова допомога республіці, зокрема, в 1924—1928 рр. більше половини її бюджету покривалося за рахунок УРСР. У 1929/30 фінансовому році дотація їй з боку Радянської України перевищувала вже 7 млн. крб.⁵ Значна частина коштів з бюджету МАРСР спрямовувалася на культурне будівництво, народну освіту, розвиток науки і мистецтва в республіці.

Народи інших радянських союзних республік, насамперед Російської Федерації та України, допомагали трудящим Молдавії споруджувати промислові підприємства, школи, вузи, культосвітні заклади і лікарні. На роботу до Молдавської АРСР направлялися партійні і радянські працівники, інженери, агрономи, вчителі та працівники інших професій. Все це забезпечувало високі темпи господарського і культурного будівництва, реконструкції промисловості, транспорту і сільсько-го господарства, становлення і розвитку науки в Радянській Молдавії. Водночас молдавські робітники і селяни, молодь республіки разом з трудящими інших національностей і народностей країни працювали на будівництві Дніпрогесу і шахт Донбасу, на багатьох інших гігантських будовах довоєнних п'ятирічок.

Велику допомогу Молдавській АРСР надавали вчені Росії, України та інших союзних республік в організації її наукових установ, підготовці кадрів, формуванні головних напрямів наукових досліджень. У січні 1925 р. було створено Іспарт МАРСР⁶, а роком пізніше — Молдавський Науковий комітет як одну з установ Наркомату освіти МАРСР. Спочатку це була наукова установа без штатних працівників і самостійного бюджету. В ній на громадських засадах співробітничало 9 чол.⁷ Головним завданням Наукового комітету було надання всілякої допомоги партійним і радянським органам республіки в забезпеченні загальної письменності населення, підготовці кадрів народної інтелігенції, утвердженні нової, на соціалістичній основі, національної культури, нових суспільних відносин. Крім того, Науковий комітет планував широке вивчення Молдавії, зокрема, молдавської культури (мови, історії, літератури, етнографії та ін.) і поширення теоретичних і практичних знань серед населення⁸. Участь комітету у розв'язанні завдань культурної революції значною мірою визначила напрями його досліджень, які проводилися в основному в галузі гуманітарних наук.

Починаючи з жовтня 1928 р., Науковий комітет став самостійною установою при Президії ЦВК МАРСР з своїм бюджетом і невеликим штатом працівників. Значна частина з асигнованих коштів витрачалась на утримання хору, оркестру і театру, які входили до складу Наукового комітету. Обком партії і уряд Радянської Молдавії, постійно дбаючи про зростання і розвиток наукових досліджень в республіці, збільшували асигнування і кількість працівників Наукового комітету. У Науковому комітеті, крім лінгвістичної, функціонували також етно-

⁵ «Красная Бессарабия», 1928, № 3, стор. 36.

⁶ О. Ю. Тарасов. Наука Советской Молдавии в годы восьмой пятилетки (1966—1970 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Кишинев, 1975, стор. 11.

⁷ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 1722, арк. 22.

⁸ ПА ІП при ЦК Компартії Молдавії, ф. 49, оп. 1, спр. 1817, арк. 11.

графічна, краєзнавча, бібліографічна і мистецька секції, які здійснювали дослідження в галузях етнографії, історії, краєзнавства і мистецтва.

Дійову допомогу Науковому комітету подали центральні наукові установи РРФСР і УРСР. Так, у 1928 р. при історичній секції Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) було організовано Українсько-Молдавську комісію з метою вивчення і всебічного наукового висвітлення взаємозв'язків і взаємовпливу українського та молдавського народів у минулому і в період соціалістичного будівництва¹⁰. Члени комісії — проф. В. І. Божко, Г. Г. Попович, Н. С. Гросу та інші вчені Києва, Одеси, Поділля і Молдавії — на організаційному засіданні (11 лютого 1928 р.) обговорили програму досліджень українсько-молдавських зв'язків, визначили основні напрями роботи комісії по дальшому розвитку зв'язків між ученими України і Молдавії, зокрема, щодо обміну науковою літературою, організації експедицій і екскурсій, збереження і вивчення фольклорних та історичних пам'яток двох братніх народів. Діяльність Українсько-Молдавської комісії благотворно впливала на розвиток контактів між ученими республік, а тому всіляко підтримувалася й заохочувалася урядом МАРСР. У співробітництві з молдавськими вченими була зацікавлена й Президія Всеукраїнської Академії наук. Проте їх спільній роботі заважало багато труднощів і, насамперед, обмежені кошти і ті можливості, які мали в той час Науковий комітет і ВУАН¹¹.

У 1929 р. Науковий комітет брав участь у висуненні й обговоренні кандидатур у дійсні члени і члени-кореспонденти Всеукраїнської Академії наук. На зборах представників наукових установ у зв'язку з обранням нового поповнення ВУАН, а потім на загальних зборах Академії виступив голова Наукового комітету, нарком освіти МАРСР П. Кіору. Він подякував за ту допомогу, яку Всеукраїнська Академія наук подавала Радянській Молдавії у розвитку її національної культури, підтримав висунуті кандидатури й висловив ряд побажань щодо поліпшення зв'язків між науковими установами ВУАН і Науковим комітетом, зокрема, про надання молдавським науковцям ширших можливостей для роботи в установах Академії¹². Під час перебування у Києві П. Кіору виступив також на засіданні Українсько-Молдавської комісії з доповіддю про стан наукової роботи в республіці¹³.

В 1930 р. у складі Наукового комітету вже працювало 6 секцій, куди входило 30 чол., з них — 7 штатних наукових співробітників. Крім уже існуючих секцій, в ньому були створені ще економічна секція та історична з підсекцією історії революційного руху. Науководослідну і пропагандистську роботу Науковий комітет пов'язував з діяльністю радянських, громадських, наукових установ і вищих навчальних закладів країни. Його співробітники (І. В. Очинський, І. С. Сербул та інші) виїжджали у відрядження до Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Одеси, де працювали в наукових установах. Водночас вчені провідних наукових центрів України, перебуваючи в Молдавії, виступали з доповідями, лекціями і повідомленнями з деяких наукових проблем. Зокрема, під час місячника української літератури

⁹⁻¹⁰ «Україна», 1928, № 2, стор. 178.

¹¹ Див.: Записки історично-філологічного відділу, кн. XXIV, К., 1929, стор. XI, XXXV.

¹² Див.: «Червоний орач», 12 червня, 22 червня 1929 р.; «Научный работник», 1929, № 9, стор. 88.

¹³ Див.: «Червоний орач», 22 червня 1929 р.

в Молдавії (червень 1930 р.) у Науковому комітеті з доповіддю «Українська мова і література серед інших слов'янських мов і літератур» виступив Бучинський. У тому ж році науковий співробітник кафедри рослинництва Одеського сільськогосподарського інституту А. А. Бичихін прочитав там лекцію про науково-дослідну роботу колишньої Плотнянської сільськогосподарської дослідної станції, а представник Консервспілки з Москви — про розвиток консервної промисловості Молдавської АРСР¹⁴.

В 1931 р. Президія Всеукраїнської Академії наук обговорила питання про надання допомоги Молдавській АРСР в радянському і національно-культурному будівництві. Представники Наукового комітету запрошувалися для участі в сесіях ВУАН, під час яких обговорювалася тематика досліджень наукових установ Академії з проблем історичного минулого і соціалістичного будівництва в Радянській Молдавії¹⁵.

Налагоджувалися зв'язки між Науковим комітетом та установами Комуністичної академії. При Комакадемії було створено підкомісію з молдавської історії і літератури. В 1932—1933 рр. у Президії Комакадемії та в її інститутах обговорювалися доповіді про дослідницьку роботу Наукового комітету в другій п'ятирічці, про будівництво національної культури та розв'язання національного питання в цій багатонаціональній республіці, про історичне минуле молдавського народу¹⁶.

Велике значення для розвитку радянської науки в Молдавії, особливо історичної, мало відкриття в МАРСР наприкінці 1932 р. філіалу Інституту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У¹⁷ в складі трьох секторів: 1) історії КП(б) України; 2) історії пролетарської революції; 3) історії революційного руху в Молдавії і обласного партійного архіву. Було затверджено 13 штатних працівників, у тому числі 8 наукових співробітників. Основні дослідження, які проводилися філіалом, мали історико-партійний напрям.

Для організації науково-дослідницької роботи була необхідна наукова література. Тому Науковий комітет з самого початку свого існування багато уваги приділяв створенню наукової бібліотеки. В її комплектуванні взяли участь наукові установи, а також Академії наук СРСР та УРСР. З Ленінградського, Московського, Київського, Харківського та Одеського книжкових фондів література надходила головним чином безплатно. Активізації цієї роботи сприяла офіційна вказівка Наркомату освіти УРСР Всенародній бібліотеці України, Харківській центральній науковій бібліотеці, а також Одеським (Центральній науковій та державній публічній) бібліотекам про видачу з своїх резервних і обмінних книжкових фондів літератури для Наукової бібліотеки і надання їй представникам можливості відбору літератури¹⁸.

Всенародна бібліотека України виділила їй відправила Науковому комітетові значну кількість книг про Молдавію. Харківська наукова бібліотека організувала пересувний фонд літератури з питань молдавської культури. Від Академії наук СРСР та ВУАН бібліотека

¹⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії Молдавії, ф. 49, оп. 1, спр. 1817, арк. 4, 6, 15; спр. 2076, арк. 94.

¹⁵ Див.: «Вісті ВУАН», 1931, № 4—6, стор. 24, 51; 1932, № 2, стор. 10.

¹⁶ Див.: «Красная Бессарабия», 1932, № 6, стор. 25; 1933, № 1, стор. 30.

¹⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 1947, арк. 260.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 6, спр. 1200, арк. 1.

одержувала літературу в порядку наукового обміну. В 1930 р. у Науковій бібліотеці МАРСР вже налічувалося близько 20 тис. томів¹⁹.

Важливим періодом у розвитку радянської науки стали роки першої п'ятирічки, коли вся країна будувала фундамент соціалізму на основі планування розвитку народного господарства. На планових основах почали перебудовувати свою діяльність й Академії наук СРСР, УРСР, БРСР, а також всі інші наукові установи країни. Слід відзначити, що багато вчених негативно поставились до самої ідеї планування. Тому серед них проводилася велика робота по роз'ясненню політики Комуністичної партії щодо планування народного господарства країни, в тому числі й у галузі науки. У Науковому комітеті питання про планування наукових досліджень обговорювалося на пленумі (травень 1931 р.)²⁰. У доповіді, з якою виступив на ньому представник Всеукраїнської Академії наук, а також у виступах інших учених підкреслювалося, що Науковий комітет має перебудувати свою роботу відповідно до завдань і темпів соціалістичного будівництва, а наукові співробітники повинні визначити своє місце в творчій праці молдавського народу і проводити діяльність у відповідності з планами розвитку народного господарства республіки. Було складено тематичний план роботи Наукового комітету на 1932 р., в якому всебічно охоплювалося велике коло проблем з історії Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції в Молдавії, з молдавської мови і літератури, музичної та театральної культури, з продуктивних сил МАРСР. План передбачав також дослідження багатьох питань історико-етнографічного, економічного розвитку Молдавії, а також революційного руху у різні періоди.

Для виконання такого великого обсягу науково-дослідних робіт були необхідні кваліфіковані наукові кадри. Однак ця проблема для всіх галузей народного господарства, в тому числі й науки, була на той час для МАРСР, як і для інших радянських республік, гострою. Важке становище з кадрами професорсько-викладацького складу складалося у вузах Молдавії. Зокрема, у Тираспольському педагогічному інституті, відкритому в 1930 р., у 1932/33 навчальному році працював 31 викладач, з них майже половина — за сумісництвом. У сільськогосподарському інституті*, організованому в 1932 р., був усього 1 професор²¹.

Обком партії, уряд МАРСР вживали дійових заходів щодо розв'язання цього важливого завдання. Використовуючи наявні сили, Науковий комітет і вузи почали підготовку наукових кадрів у республіці. Було відібрано групу здібних до науково-дослідницької роботи студентів і прикріплено їх до Наукового комітету²², а в Тираспольському педагогічному інституті в 1932/33 навчальному році залишено 5 кращих випускників для підготовки їх до наукової роботи: 1 — з математики, 2 — з фізики, по 1 — з ботаніки та хімії²³. Крім того, наукові кадри республіки поповнювалися за рахунок запрошених на роботу до вузів та Наукового комітету вчених з України. Так, у 1930 р. Нар

¹⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 49, оп. 1, спр. 1892, арк. 26; ПА ІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 1722, арк. 15.

²⁰ Див.: «Красная Бессарабия», 1931, № 5—6, стор. 30.

* Він називався також Тираспольським садово-городнім інститутом. Див: Радянська Україна та АМСРР. Економічно-адресовий довідник, Харків, 1934—193 стор. 234.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 10, спр. 1225, арк. 41.

²² ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 49, оп. 1, спр. 1892, арк. 79, 9

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 10, спр. 1225, арк. 41.

комос УРСР направив у вузи і технікуми Молдавії 4 філологів, 3 агробіологів і 4 математиків. У тому ж році на роботу до Наукового комітету прибув спеціаліст з етнографії.

Велику допомогу у підготовці наукових кадрів для МАРСР подавали наукові установи Москви, Ленінграда і України. Аспіранти з Молдавії працювали в інститутах марксизму-ленінізму, соціалістичної реконструкції сільського господарства, літератури ім. Т. Г. Шевченка, мовознавства Всеукраїнської Академії наук та ін.²⁴ У 1934—1935 рр. в Одеському університеті проходили підготовку 12 молдавських аспірантів із спеціальностей політична економія, філософія, історія, природознавство²⁵.

Наукові кадри для Молдавії готувалися також у Ленінградському інституті історії, філософії, літератури і лінгвістики. В 1935 р. у молдавську групу цього інституту обком комсомолу і Наркомос МАРСР направили 11 кращих комсомольців, які в майбутньому мали стати науковими працівниками в галузі мовознавства, літературознавства та історії. В результаті постійної уваги і турботи партійних і радянських органів України і Молдавії збільшився кількісний і поліпшився якісний склад наукових кадрів у МАРСР. Зокрема, в 1934 р. у Тираспольському сільськогосподарському інституті вже працювало 6 професорів²⁶. Окремі предмети у вузах викладалися молдавською мовою.

Зростали кадри й Наукового комітету. В 1932 р. при ньому було створено природничо-технічний відділ, співробітники якого займалися вивченням продуктивних сил МАРСР. У тому ж році цей відділ з метою вивчення природних ресурсів республіки організував експедицію у Рибницький, Каменський, Тираспольський та інші райони Молдавії. Для участі в ній були запрошені й вчені з УРСР, у тому числі й проф. Р. Р. Виржиківський²⁷. Він раніше вивчав геологію Молдавської РСР, про що свідчать, зокрема, його праці «Геологічний нарис АМСРР», «Гідрологічний нарис АМСРР» (1927 р.), «Корисні мінерали Молдавії Республіки» (1928 р.).

Наукові установи Всеукраїнської Академії наук, молдавський Науковий комітет при постійній допомозі та участі партійних і радянських органів УРСР і МАРСР проводили роботу по дослідженню корисних копалин Молдавії, визначенню можливостей їх промислового використання та ін. У складі Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при ВУАН було створено секцію Молдавії²⁸.

В 1933—1935 рр. Всеукраїнська Академія наук організувала комплексну експедицію з метою всебічного вивчення перспектив дальшого розвитку Молдавії і подання допомоги її народному господарству. Під безпосереднім керівництвом Голови Ради по вивченню продуктивних сил УРСР віце-президента ВУАН академіка О. Г. Шліхтера разом з наркоматами МАРСР було розроблено план експедиції і створені бригади: геологічну, корисних копалин, зообіологічну, гідрологічну, ботанічну, мікробіологічну, біохімічну, садово-городню та ін., куди ввійшли відомі вчені і спеціалісти з України. Експедицію очолив

²⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 1722, арк. 15.

²⁵ Днв.: «Вісті ВУЦВК», 10 жовтня 1934 р.; 15 листопада 1934 р.; 22 березня 1935 р.

²⁶ Днв.: «Красная Бессарабия», 1936, № 4, стор. 22; «Вісті ВУЦВК», 10 жовтня 1934 р.

²⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 49, оп. 1, спр. 2076, арк. 92.

²⁸ Поточний архів Президії АН УРСР, ф. 1, оп. 9, спр. 1, арк. 37.

завідуючий сектором палеонтології і стратиграфії Інституту геологічних наук Всеукраїнської Академії наук проф. В. І. Крокос.

Вивчаючи родовища корисних копалин, їх розміщення і промислову потужність, геологічна бригада молдавської комплексної експедиції ВУАН знайшла на території республіки багаті поклади природних будівельних матеріалів, відкрила родовища трепелів і діатомітів, які, як показали дослідження, є гарною сировиною для виготовлення вогнетривкої та ізоляційної цегли, для відновлення відпрацьованих трансформаторних мастил та ін. Окремі види знайдених покладів піску були придатні для виготовлення скла і тари для консервної промисловості²⁹.

Важливе значення мало дослідження вапнякових порід, найбільш чисті види яких широко використовувалися у цукровій промисловості Молдавії і Правобережної України. В 30-і роки з метою збільшення видобутку вапняку на Рибницьких розробках Інститутом прикладної мінералогії і Всесоюзним інститутом будівельних матеріалів ВРНГ СРСР там проводилася промислова розвідка. Були визначені можливі запаси вапняку й запропоновані більш економічні способи його видобутку. Група співробітників цих же інститутів у районі Рибниці і Воронково досліджувала родовище черепашнику (одного з видів вапняку), визначила його запаси і рекомендувала метод штовельних розробок цієї породи. Оскільки фізичні та хімічні властивості черепашнику не були ще достатньо вивчені, ці дослідження продовжувало Одеське відділення Всесоюзного інституту будівельних матеріалів ВРНГ СРСР³⁰. Визначення придатності корисних копалин для промислової експлуатації сприяло збільшенню випуску будівельних матеріалів. Зокрема, якщо в 1925—1926 рр. у МАРСР налічувалося 6 підприємств по видобутку й обробці місцевих корисних копалин, то наприкінці 1939 р.— 10³¹.

Водночас проводилося й гідрогеологічне дослідження Молдавської АРСР. Гідрологи з ВУАН, Українського інституту проектування водних споруд, Укрдержмеліобуду та інших установ і організацій України вивчали водні ресурси МАРСР, можливості меліорації земель між річками Дністром і Турунчуком, використання водної енергії малих річок для розв'язання ряду проблем сільського господарства республіки. Результатом проведених досліджень стали карти: гідрологічна, геоморфологічна, корисних копалин МАРСР³². Використовуючи їх, державні і господарські органи країни мали можливість раціональніше розмістити продуктивні сили Молдавської АРСР.

Вивчення природних ресурсів МАРСР ученими РРФСР і УРСР разом з співробітниками молдавських наукових установ сприяло прискоренню промислового розвитку республіки, зростанню лав її робітничого класу, розв'язанню народногосподарських завдань.

Сприятливі природно-кліматичні умови для інтенсивного розвитку сільського господарства, особливо садівництва, виноградарства, городніх і технічних культур, визначили переважання в Молдавії харчової промисловості, насамперед, консервної, виноробної, тютюнової та ін. З продукцією трьох тираспольських і Глинянського консервних підприємств, Кошницького повидловарного та восьми винзаводів,

²⁹ Див.: «Вісті УАН», 1935, № 6—7, стор. 40—41.

³⁰ ЦДА МРСР, ф. 2962, оп. 1, спр. 1, арк. 1—2, 7—8; спр. 2, арк. 1, 13.

³¹ Социалистическая индустриализация и развитие рабочего класса Советской Молдавии (1926—1959 гг.), Кишинев, 1970, стор. 34, 70.

³² Див.: ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—62, спр. 85, арк. 14, 75.

Рибницького цукрозаводу були знайомі у багатьох містах Російської Федерації і України³³. Молдавський обком партії, уряд МАРСР постійно спрямовували зусилля трудівників республіки, її робітничого класу на збільшення випуску продукції та поліпшення її якості.

Вчені братньої України допомагали молдавським спеціалістам удосконалювати технологію консервування. Зокрема, науковці Інституту біохімії ВУАН внесли цінні пропозиції щодо збереження вітамінів у консервованих овочах і фруктах. Співробітники Інституту мікробіології і епідеміології ім. Д. К. Заболотного Всеукраїнської Академії наук запропонували більш раціональні методи консервування фруктів та овочів³⁴.

Зібрані матеріали про природні умови та економіку Молдавської АРСР дозволяли приступити до створення наукової праці про республіку. В 1935 р. група аспірантів Одеського університету під керівництвом проф. О. О. Сухова розпочала роботу над написанням фізико-географічного нариса про Молдавію, в якому планувалося показати особливості її економічного розвитку в умовах будівництва соціалізму в СРСР. Ця група працювала й над створенням підручника з фізичної та економічної географії Молдавії³⁵.

На початку 1935 р. у складі Наукового комітету було створено ще кілька секцій, поліпшився кількісний та якісний склад його працівників. У зв'язку з цим він був реорганізований у Науково-дослідний інститут молдавської культури, на основі якого в 1939 р. було створено Науково-дослідний інститут історії, економіки, мови і літератури, що став центром розвитку науки в Молдавії.

Завдяки зусиллям обкому партії та уряду республіки, а також допомозі, що її подавали партійні і радянські органи, наукові установи, вчені Російської Федерації і України, в Молдавії наприкінці 1940 р. функціонувало 10 науково-дослідних установ і вузів, в яких працювало 180 наукових працівників³⁶.

Постійне спілкування під час експедицій і наукових відряджень сприяло зміцненню контактів між ученими РРФСР, УРСР і Молдавії, розвитку співробітництва між ними. Широке залучення до дослідницької роботи (особливо під час експедицій) вчителів, студентів, працівників культосвітніх установ, селян розширяло зв'язки між братніми народами. Спільна робота зближувала людей різних національностей, зміцнювала їх дружбу.

Таким чином, у довоєнний період молдавська радянська наука з допомогою вчених Росії і України робила свої перші кроки. За роки Радянської влади, особливо після утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки, завдяки практичному втіленню в життя ленінської національної політики, постійній турботі Комуністичної партії про розквіт науки не тільки в центрі країни, а й у відсталих раніше національних її країнах були створені науково-дослідні установи й підготовлені наукові кадри. Головним науковим центром МРСР стала Академія наук Молдавської РСР. Наприкінці 1976 р. у

³³ Див.: А. Ф. Диордица. Молдавия в братской семье народов СССР. — Великий Октябрь в судьбах молдавского народа. Кишинев, 1968, стор. 84.

³⁴ Див.: «Вісті УАН», 1935, № 6—7, стор. 50; ІА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—62, спр. 8, арк. 85, 97, 139.

³⁵ Див.: «Красная Бессарабия», 1935, № 7—8, стор. 36.

³⁶ Див.: Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник, М., 1971, стор. 244; СССР и зарубежные страны после победы Великой Октябрьской социалистической революции. Статистический сборник, М., 1970, стор. 287.

республіці працювало 11,3 тис. наукових співробітників, у тому числі 300 докторів і 3700 кандидатів наук³⁷. Вони збагачують радянську науку плідними розробками з ряду проблем математики, фізики твердого тіла, хімії, сейсмології, палеонтології, кібернетики, електроенергетичних систем, генетики і селекції польових сільськогосподарських культур та ін. А їхні наукові праці в галузі алгебри, функціонального аналізу, диференціальних рівнянь, математичної логіки здобули високу оцінку не тільки в нашій країні, а й за кордоном.

Дружні зв'язки і співробітництво вчених братніх республік продовжують розвиватися і зміцнюватися. Нині вчені Молдавської РСР та інших союзних республік спільно розв'язують важливі теоретичні і народногосподарські проблеми і цим вносять вагомий вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму, у розвиток всієї радянської науки.

³⁷ Див.: Народное хозяйство СССР за 60 лет. Юбилейный статистический сборник. М., 1977, стор. 143.

ВИСТУПИ ПРОЛЕТАРИАТУ ПОЛЬЩІ НА ЗАХИСТ СРСР (1929—1933 рр.)

В. О. НЕРОД (Київ)

У результаті успішного виконання радянським народом першого п'ятирічного плану значно зросла економічна та оборонна могутність нашої країни, що мало величезне міжнародне значення. В резолюції XVI з'їзду ВКП(б), що відбувся 26 червня—13 липня 1930 р., вказувалося: «З'їзд висловлює непохитну певність в тому, що, підносячи могутність СРСР і зміцнюючи братерські зв'язки з робітниками і трудящими капіталістичних і колоніальних країн, ВКП(б) забезпечить **зміцнення СРСР** як незламного оплоту міжнародної пролетарської революції»¹.

Досягнення соціалістичного будівництва у нашій країні особливо були переконливими на фоні глибокої економічної кризи 1929—1933 рр., що охопила весь капіталістичний світ, у тому числі й буржуазно-поміщицьку Польщу.

Питання інтернаціональної солідарності трудящих Польщі і Союзу РСР протягом зазначеного періоду знайшли своє відображення у ряді колективних праць радянських і польських істориків, а також в окремих дослідженнях². Проте в історичній літературі ще немає уза-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, К., 1954, стор. 23.

² Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. 5—6, М., 1967—1969; Советско-польские отношения. 1918—1945. Сборник статей, М., 1974; СССР и Польша. Интернациональные связи—история и современность, т. 1, М., 1977; О. М. Швидак. Интернациональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929—1939 рр.), К., 1972; М. М. Кравець, Н. А. Погородня. Боротьба Комуністичної партії Західної України за захист СРСР.—Вісник Львівського університету. Серія історична, вип. 8, Львів, 1972; Л. К. Пилипів. Діяльність МОДРУ Західної України в період світової економічної кризи.—Наукові праці з історії КПРС, вип. 57, К., 1972; М. М. Олексюк. Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР (20—30-ті роки). К., 1973; В. П. Чугаєв. Деятельность «Красной помощи» в Польше в 1924—

гальнюючих спеціальних праць, присвячених цій важливій і актуальній темі. В даному повідомленні зроблено спробу розкрити основні напрями могутнього руху польського пролетаріату на захист СРСР і підтримку ним соціалістичного будівництва в 1929—1933 рр.

Вихід з кризи правлячі кола імперіалістичних країн шукали у війні. Відновлюючи воєнно-промисловий потенціал мілітаристської Німеччини, головні держави Заходу прагнули спрямувати її агресивну зовнішню політику в антирадянське русло. Значне місце в цих планах відводилося прикордонним з Радянським Союзом країнам Східної Європи, зокрема Польщі, яка вважалася плацдармом для нападу на СРСР. В уряді санаційної Польщі було чимало реакційних політиків, особливо з оточення Пілсудського, які виступали за зближення з гітлерівською Німеччиною. Антирадянські елементи не припиняли своєї підривної роботи навіть після підписання в липні 1932 р. радянсько-польського пакту про ненапад.

В умовах зростаючої небезпеки з боку гітлерівської Німеччини Комуністична партія Польщі рішуче виступала проти спроб міжнародного імперіалізму втягнути країну в агресивні антирадянські плани, висловлювалася за поліпшення міждержавних, торговельних і культурних відносин з Радянським Союзом. Як вказувалось у постанові VII пленуму ЦК КПП (лютий 1930 р.), «боротьба проти імперіалістичної війни, боротьба на захист СРСР залишається головним завданням партії»³.

Влітку 1929 р., напередодні святкування Червоного антиімперіалістичного дня, Компартія Польщі закликала трудящих країн об'єднатися під її прапорами на захист вітчизни світового пролетаріату⁴. В день цього свята (1 серпня) трудящі вийшли на вулиці польських міст, демонструючи свою згуртованість і готовність виступити проти нової імперіалістичної війни. Поліція вдалася до жорстоких репресій. Так, у Келецькій окрузі було заарештовано понад 600 чол., а в Лодзі — близько 500 чол. Двох робітників, яких застали в приміщенні своєї профспілкової організації за виготовленням транспарантів з написами «Геть війну!», «Хай живе СРСР!», засудили на 4 і 5 років каторжних робіт⁵. Однак репресії не зламали дух революційних борців. Напередодні 7 листопада 1929 р. у робітничих районах Варшави на стовпах і телеграфних дротах знову з'явилися червоні прапори із закликами солідарності з країною Великого Жовтня⁶.

Антивоєнний рух трудящих Польщі набирив дедалі ширшого розмаху. Так, коли в 1930 р. пілсудчики оголосили в Лодзі пробну мобілізацію резервістів, робітники з обуренням заявили, що вони не стануть воювати проти Радянського Союзу. Справа дійшла до сутичок із кінною поліцією. Події в Лодзі викликали широкий резонанс в усій країні⁷. В антиімлітаристській боротьбі разом з робітниками і селяна-

1938 годах.— «Советское славяноведение», 1976, № 4; Н. А. Баева. Поширення впливу КПЗУ на маси в роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.).— «УДЖ», 1977, № 1; К. Sielecka. Polonia Radziecka. 1917—1939, Warszawa, 1968; H. Reichowicz. Bolesław Bierut. 1892—1956, Warszawa—Kraków, 1974; G. Iwański, W. Mroczkowski. Udział delegacji robotniczo-chłopskich w obchodach rocznic rewolucji Październikowej w Związku Radzieckim w okresie dwudziestolecia międzywojennego.— «Kwartalnik historii ruchu zawodowego», 1967, № 3; та ін.

³ KPP. Uchwały i rezolucje, т. II, Warszawa, 1955, стор. 53.

⁴ «Czerwony Sztandar», 1929, № 7, стор. 32.

⁵ «Спутник мопровца», 1929, № 18, стор. 23.

⁶ «Комуніст», 7 листопада 1929 р.

⁷ Дело трудящихся всего мира. Факты, документы, очерки о братской помощи и солидарности трудящихся зарубежных стран с народами Советского Союза, М., 1957, стор. 251.

ми активну участь брали військовослужбовці польської армії. У Рембертові, поблизу Варшави, наприклад, солдати влаштували мітинги, на яких виголошували лозунги боротьби проти фашизму і на захист СРСР, а у Львові батарея 5-го артилерійського полку відмовилася в день Першотравня 1932 р. виконувати накази офіцерів — придушити демонстрації трудящих⁸.

Польські правлячі кола посилили репресії проти революційних борців. Тільки за участь в антимілітаристському мітингу на захист СРСР смертні вироки були ухвалені робітникам Я. Малецькому і С. Закржевському⁹. В 1930 р. у Польщі за комуністичну діяльність було заарештовано 3755 чол., в 1931 р.—5307, а в 1932 р.—6982 чол.^{10–11} Однак режим білого терору не придушив класової боротьби. Навіть в умовах тюремного ув'язнення революційні борці не падали духом і наполегливо оволодівали марксистсько-ленінською теорією. Особливо уважно вони вивчали твори В. І. Леніна, які передавали їм у в'язниці товариші по спільній боротьбі.

В армії комуністи створювали полкові осередки, які розповсюджували листівки і проводили революційну роботу серед військовослужбовців. Зв'язок між осередками здійснював інструктор військового відділу ЦК КПП¹². Активну роботу серед молоді призовного віку проводила Комуністична спілка молоді Польщі. В Західній Україні молодь нерідко з'являлася на призовні пункти з червоними прапорами. У розроблених комсомольцями «10 заповідях призовника» говорилося: «Твій обов'язок — стати на бік твого класу, на захист Радянського Союзу і його революції!»¹³.

Важливу роль в антимілітаристській боротьбі відігравала комфракція у польському сеймі. Виступаючи в лютому 1930 р. у сеймі, депутат комфракції Тадеуш Жарський під час обговорення закону про рекрутський набір сміливо заявив, що «не слід давати для війни і терору проти трудящих жодного солдата»¹⁴. Депутати-комуністи Є. Сохацький, В. Рожек, В. Бачинський, П. Росяк, К. Сипула та ін. також рішуче викривали з трибуни сейму мілітаристські наміри правлячих кіл Польщі. Разом з комуністичною фракцією діяли ліві депутати від Незалежної селянської партії, «Сельробу», а також «Громади», яка представляла трудяще селянство Західної Білорусії.

На окупованих Польщею західноукраїнських землях посилювався рух робітників і селян за воз'єднання з Радянською Україною. В день 15-х роковин Великого Жовтня члени КПЗУ і МОДРу Західної України вивісили в м. Стрию на 50-метровій заводській трубі червоний прапор, який місцевій поліції з великими труднощами вдалося зняти лише через кілька годин. У повітря були випущені голуби з прив'язаними до їх ніжок гаслами: «Хай живе СРСР!»¹⁵. Того ж дня антивоєнні листівки, написані на стінах — «Геть інтервенцію проти СРСР!» — з'явилися і в м. Коломиї¹⁶.

⁸ И. Лемин. Международный пролетариат на защиту СССР, М.—Л., 1933, стор. 97.

⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 3, спр. 959, арк. 106—109.

^{10–11} Historia polskiego ruchu robotniczego. 1864—1964, t. I, Warszawa, 1967, стор. 410.

¹² В авангарде революционной борьбы, Минск, 1974, стор. 46.

¹³ В. Ю. Маланчук. Бойовий шлях комсомолу Західної України, К., 1959, стор. 55.

¹⁴ Документи и материалы по истории советско-польских отношений (далі — Документи и материалы...), т. 5, М., 1967, стор. 450.

¹⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 235, арк. 18.

¹⁶ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 691, арк. 1.

Навесні 1932 р. посилювалися провокації імперіалістичних країн проти Радянського Союзу. Центральний Комітет Компартії Польщі закликав трудящих зміцнювати фронт боротьби на захист Країни Рад. «Хай знають імперіалісти,— говорилося у зверненні ЦК КПП,— що Радянський Союз оточують живою стіною робітники і селяни усього світу, що на кожну провокацію трудящі маси зуміють дати належну відсіч»¹⁷.

Широку політичну кампанію, в проведенні якої взяли участь понад 30 тис. робітників, розгорнула Комуністична партія Польщі під час підготовки до антифашистського конгресу європейських країн в Амстердамі (серпень 1932 р.). Було створено 60 антивоєнних комітетів, проведено 10 зльотів¹⁸. Того ж року в країні було організовано Польський антифашистський і антивоєнний комітет.

Члени Комуністичної партії Західної України — складової частини КПП — невтомно викривали агресивні плани українських буржуазних націоналістів — організувати «хрестовий похід» проти Радянського Союзу і закликали трудящих не допустити перевезень військових матеріалів, об'єднуватися в єдиний фронт боротьби проти нападу на СРСР, обирати на фабриках і шахтах, у селах антивоєнні комітети¹⁹. Разом із західноукраїнськими комуністами в лавах КПЗУ працювали і такі видатні діячі КПП, як М. Новотко, Г. Валецький, С. Ланьцущкий, Л. Пурман, Е. Прухняк, О. Длуський та ін.²⁰

Враховуючи загрозу посилення готувань польських мілітаристів до війни з СРСР, V з'їзд КПП (вересень 1930 р.) у своїх рішеннях підкреслював, що «кожний факт гарячкових воєнних приготувань, кожну провокаційну вилазку проти Радянського Союзу, кожний акт мирної політики Радянського Союзу необхідно використовувати для мобілізації мас проти війни»²¹. Важливе значення в справі мобілізації трудящих країни мали також вказівки VI з'їзду КПП (листопад 1932 р.), який закликав партійні організації «посилити боротьбу проти імперіалістичної війни, в обороні СРСР, на всіх теренах воєнних приготувань (воєнна промисловість, транспорт, запасні, призовники)»²². Про необхідність посилення інтернаціонального виховання трудящих наголошувалося і в партійній програмі, прийнятій VI з'їздом КПП.

Незважаючи на різні спроби правлячих класів Польщі посіяти недовір'я і ворожнечу до радянських людей, пролетаріат і трудяще селянство країни з неослабною увагою стежили за ходом соціалістичного будівництва в Країні Рад. Особливо велике враження на них справляли повідомлення про грандіозні успіхи першої п'ятирічки, про зростання добробуту радянських людей і ліквідацію безробіття, про колективізацію сільського господарства, величезні досягнення соціалістичної культури²³. Успішне будівництво соціалізму в СРСР і широ-

¹⁷ Международная пролетарская солидарность в борьбе с наступлением фашизма (1928—1932), М., 1960, стор. 429.

¹⁸ СССР и Польша. Интернациональные связи — история и современность (далі — СССР и Польша), т. 1, стор. 492.

¹⁹ В. И. Котельникова, Р. Б. Плоткина. Листовки КПЗУ против фашизма и войны в 1932—1936 гг.—«Исторический архив», 1959, № 1, стор. 232; Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 121, оп. 3, спр. 690, арк. 33.

²⁰ В. Ю. Маланчук. Бойовий організатор мас.—У кн.: На чолі визвольної боротьби, К., 1965, стор. 26.

²¹ V съезд Коммунистической партии Польши. Резолюции, постановления, материалы. Издание Представительства Компартии Польши при ИККИ, 1931, стор. 26.

²² VI з'їзд Комуністичної партії Польщі. Ухвали, резолюції, матеріали, Харків, 1933, стор. 19.

²³ H. Jabłoński, A. Kruczkowski. Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa a Polska (w 50 rocznicę), Warszawa, 1967, стор. 40.

кі інтернаціональні зв'язки з радянськими робітниками, селянами і трудовою інтелігенцією мали великий вплив на зростання класової свідомості польського народу, зміцнювали його впевненість у перемозі, стійкість у боротьбі з силами реакції.

В архівних джерелах — донесеннях поліції, у справах судових установ буржуазно-поміщицької Польщі міститься велика кількість документів, що свідчать про солідарність польських робітників і селян з трудящими СРСР. Так, у листі прокурора апеляційного суду у Львові від 5 червня 1930 р. йдеться про порушення справи проти групи селян, які «публічно висловлювали думки, що в СРСР добре, що треба і в Польщі запровадити такий лад і порядок, як у більшовиків, що в Росії краще, ніж у Польщі»²⁴. У с. Криниці Краківського воєводства в червні 1931 р. було заарештовано Михайла Тарновського, який агітував односільчан «до виїзду в СРСР» на роботу в колгоспи²⁵.

Серед польського населення розповсюджувалися надруковані на гектографі радянські пісні. Особливою популярністю, зокрема, користувалися «Партизанська» («По долинам и по взгорьям...»), «Червоноармійська», «Далекосхідна»²⁶. Трудящі Польщі широко відзначали річницю з дня смерті В. І. Леніна, а також річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції²⁷.

У березні 1930 р. у м. Ессені (Німеччина) відбувся II Міжнародний з'їзд друзів СРСР, в роботі якого активну участь, незважаючи на протидію буржуазно-поміщицького уряду, взяла делегація польських трудящих²⁸. Про необхідність широкої пропаганди досягнень СРСР говорилося також у виступах представників ЦК КПП на XII пленумі Виконкому Комінтерну²⁹. Зокрема, важливу роль у пропаганді досягнень соціалістичного будівництва в Радянському Союзі відіграли легальні видавництва КПП — «Ксьонжка» і «Том». У тісному контакті з цими видавництвами співробітничали видатні літератори Б. Брошевський, С. Р. Станде, В. Вандурський, Б. Ясенський, діячі КПП Ф. Фідлер, А. Соколіч та ін. У Львові працювало видавництво КПЗУ «Книжка»^{30–31}.

Члени Комуністичної партії Західної України також невтомно пропагували досягнення радянського народу за допомогою спеціальних листівок-брошур («Правда про Радянський Союз», «Тут і там») та ін. Ці видання (польською і українською мовами) розповідали про життя трудящих СРСР, про хід колективізації сільського господарства, містили цікаві порівняльні дані про заробітну плату, умови праці, житлове забезпечення трудящих у Радянському Союзі і в буржуазно-поміщицькій Польщі. В журналі «Вікна» (орган прогресивних письменників Західної України) систематично друкувалися твори В. Маяковського, М. Светлова, М. Бажана, В. Сосюри, І. Микитенка та інших представників радянської літератури³².

²⁴ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 639, арк. 8.

²⁵ ЛОДА, ф. 121, оп. 3, спр. 722, арк. 22.

²⁶ Там же, спр. 690, арк. 207.

²⁷ СССР и Польша, т. 1, стор. 500—501.

²⁸ «Комуніст», 23 березня 1930 р.

²⁹ Узловые вопросы революционного движения в Польше на XII пленуме Исполкома Коминтерна (август — сентябрь 1932 г.), М., 1933, стор. 21.

^{30–31} К. Dolindowska. «Książka» i «Tom». Zarys działalności legalnych wydawnictw KPP (1918—1937). — «Z pola walki», 1970, № 4, стор. 61—84; J. Urbanińska. Radziecka powieść rosyjska w Polsce w latach 1933—1939, Warszawa, 1968, стор. 5, 143—145.

³² М. М. Олександров. Назв. праця, стор. 138, 156, 203.

Важливу роль у вихованні польських трудящих в дусі інтернаціоналізму відіграли праці відомих пропагандистів марксистської філософської думки С. Руднянського і В. Спасовського³³.

Починаючи з 1929 р., дедалі ширшого розмаху набирало міжнародне революційне змагання громадських організацій, виробничих колективів нашої країни з відповідними організаціями і колективами зарубіжного пролетаріату. Великий ентузіазм викликало міжнародне революційне змагання у польських трудящих. В ці роки Компартия Польщі встановила для передового підприємства Ленінграда перехідний Червоний прапор. У липні 1931 р. він був урочисто вручений робітникам тракторного заводу «Красный путиловец»³⁴.

Трудящі Польщі з гордістю виконували одержані від СРСР замовлення, які призначалися для індустріалізації соціалістичного господарства. Так, робітники однієї з фабрик в м. Радомі взяли під свій контроль виготовлення машин для Радянського Союзу, рішуче виступивши проти наміру фабриканта зірвати якісне виконання замовлення країни переміщеного пролетаріату³⁵.

Однією з важливих форм зміцнення інтернаціональної солідарності трудящих у роки першої п'ятирічки був обмін виробничим досвідом, знаннями. Наприкінці п'ятирічки в СРСР працювало близько 35 тис. іноземних робітників і спеціалістів (разом з членами їх сімей). У їх числі були й спеціалісти з Польщі. Індустріальна секція Всеукраїнського товариства культурних зв'язків з закордоном неодноразово розглядала заяви польських спеціалістів, які висловили бажання поїхати на роботу в Радянський Союз³⁶. Разом з радянськими людьми польські робітники та інженери, які приїхали в СРСР, виступали проти мілітаристських планів урядів капіталістичних країн. У прийнятому зверненні делегатів Першої Всеукраїнської конференції іноземних спеціалістів до трудящих капіталістичних країн останні закликалися стати на захист СРСР, рішуче виступати проти загрози нової імперіалістичної війни, зміцнювати міжнародну пролетарську солідарність³⁷.

Активну участь у соціалістичному будівництві брали також польські політичні емігранти. Лише протягом 1928—1932 рр. з Польщі в Радянський Союз прибули 793 політемігранти³⁸. Польська політична еміграція поповнювалася і за рахунок обміну політв'язнями. Один з найбільших таких обмінів відбувся у вересні 1932 р. Серед 40 обмінних політв'язнів були відомі польські революціонери К. Ціховський, Я. Пашин, колишні депутати комфракції польського сейму Т. Жарський та В. Бачинський³⁹.

Багато польських комуністів-політемігрантів працювали безпосередньо у різних галузях народного господарства Радянського Союзу. Зокрема, колишній керівний діяч «Червоної допомоги» Польщі (поль-

³³ А. С. Клевченя. Стефан Руднянский (Из истории марксистско-ленинской школы в Польше), Минск, 1938; його ж. Мировоззрение Владислава Спасовского. Философские и социологические взгляды, Минск, 1969, стор. 33, 44—45.

³⁴ Документи и материалы..., т. 5, стор. 478, 486; П. Н. Ольшанский, С. М. Фалькович. Интернационалистическая политика КПСС в советско-польских отношениях.— В сб.: СССР и Польша, т. 1, стор. 529.

³⁵ А. Е. Иоффе. Интернациональные, научные и культурные связи Советского Союза. 1928—1932, М., 1969, стор. 60.

³⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 5283, оп. 1, спр. 133, арк. 1—22.

³⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1577, арк. 71.

³⁸ А. И. Аврус. МОПР в борьбе против террора и фашизма, 1922—1939, Саратов, 1976, стор. 170.

³⁹ W. Materski. Polsko-radziecka wymiana więźniów politycznych w latach 1921—1937.— "Z pola walki", 1977, № 1, стор. 65.

ської секції МОДРу) Ян Квятковський працював у 30-х роках токарем на київському заводі «Більшовик»⁴⁰. З 1929 р. на шахтах Донбасу трудився польський політемігрант Пйотр Корчинський, а Александр Мавєвський, який прибув у нашу країну шляхом обміну в 1926 р., — в металургійній промисловості України. Протягом ряду років техніком на будівництві Дніпрогесу працював польський політемігрант, член Товариства старих більшовиків Юліан Решеке (Анчак)⁴¹.

Свідченням величезного інтересу трудящих Польщі до життя радянських людей були поїздки в СРСР робітничо-селянських делегацій. Оскільки польський уряд забронював представникам польських трудящих у Радянському Союзі взяти участь в з'їзді зарубіжних поляків у Варшаві (липень 1929 р.)^{*}, прогресивні сили Польщі створили Центральний організаційний комітет по відправці робітничо-селянської делегації в СРСР. Всього у Москву в серпні 1929 р. прибуло 45 делегатів, які представляли різні округи Польщі, Західної України і Західної Білорусії, а також робітничу польську еміграцію в інших капіталістичних країнах. У наказі, який одержали в серпні 1929 р. від трудящих країни члени другої польської робітничо-селянської делегації^{**}, говорилося — передати пролетарям Радянського Союзу, що «трудящі Польщі не хочуть війни з СРСР і всіма силами протидіятимуть воєнним планам уряду Пілсудського»⁴².

До складу делегації увійшли члени від різних партій і організацій, зокрема від Комуністичної партії Польщі, ППС-лівіці, Німецької соціал-демократичної партії Польщі, селянської організації «Самопомощь хлопска». Серед делегатів були гірники, текстильники, металісти, будівельники, транспортники, залізничники, селяни, службовці, профспілкові працівники та представники інших професій⁴³. Делегацію очолював безпартійний робітник з Лодзі Отто Мац, а її секретарем був відомий діяч польського революційного руху Станіслав Ланьцуцький, якого польські власті змушені були за вимогою трудящих достроково звільнити з тюрми.

Члени делегації відвідали промислові райони нашої країни. Перша група делегатів побувала в містах РРФСР, друга — відвідала Харків, Донбас, Крим, Кавказ, а третя — міста Півдня України, зокрема, Одесу, Миколаїв, Херсон, Кривий Ріг, Дніпропетровськ та ін.⁴⁴ Делегати ознайомилися з життям трудящих Країни Рад, їх працею на виробництві, побутом. Під час зустрічі з робітниками харківського заводу «Серп і молот» члени делегації розповіли про злиденне становище робітничого класу Польщі. Члени делегації щиро дякували радянським людям за подану польським текстильникам матеріальну і моральну допомогу під час страйку в 1928 р.⁴⁵

⁴⁰ J. Kwiatkowski (S. Kościelewski). Urodzilem się w Płońsku... Wspomnienia z pracy i walki, Warszawa, 1972, стор. 464—465.

⁴¹ Księga polaków — uczestników Rewolucji Październikowej. 1917—1920. Biografie, Warszawa, 1967, стор. 426, 532, 716.

^{*} Згідно задуму його ініціаторів, Варшавський з'їзд зарубіжних поляків мав продемонструвати перед світовою громадськістю «національну єдність» пілсудської Польщі.

^{**} Перша польська робітничо-селянська делегація відвідала Радянський Союз восени 1927 р.

⁴² Документы и материалы..., т. 5, стор. 420.

⁴³ Г. В. Макарова. Поездка делегации трудящихся Польши в СССР (1929 г.). — В сб.: Советско-польские отношения. 1918—1945, М., 1974, стор. 115, 116; Гости пролетариата СССР (Декларации, заявления, отчеты иностранных делегаций, посетивших СССР), М., 1932, стор. 157.

⁴⁴ Г. В. Макарова. Назв. праця, стор. 117—118.

⁴⁵ "Губуна Radziecka", 1 вересня 1929 р.

У вересні 1929 р. члени делегації відвідали м. Київ. На їх честь у Колонному залі Палацу праці відбувся урочистий пленум окружної Ради профспілок з широкою участю активу трудящих⁴⁶. Вони також відвідали Житомир і Проскурів (нині — Хмельницький). На мітингу, що відбувся з нагоди прибуття польських друзів, члени делегації у своїх виступах одностайно відзначали величезні успіхи, досягнуті радянськими людьми в будівництві соціалізму⁴⁷. Пізніше, в листі до робітників і селян Проскурівщини, вони писали: «...Ми виїжджаємо, зміцнені переконаністю в непохитності комуністичних ідей»⁴⁸.

Перебуваючи в Радянському Союзі, члени делегації постійно листувалися з депутатами комфракції і лівих фракцій сейму. Одна лише група текстильників відправила протягом тижня на батьківщину 48 листів, які потім друкувалися і розповсюджувалися в тисячах примірників серед трудящих⁴⁹.

Трудящі Польщі на своїх зборах рішуче вимагали, щоб члени делегації мали можливість звітувати про поїздку в Радянський Союз⁵⁰. Понад 200 таких зборів відбулося у Варшаві-Приміській. Збори з участю членів делегації відбулися також у Познансько-Поморській окрузі та в Грундзюндзі⁵¹.

Після повернення в Польщу 5 делегатів зробили спробу організувати в Лодзі Комітет друзів СРСР. Проте ця спроба закінчилася невдачею. Поліція заарештувала і кинула їх на тривалий строк у в'язницю⁵². У Львові були заарештовані члени делегації Д. Вербовий та І. Габерман, які виступали на організованих КПЗУ мітингах трудящих з доповідями про успіхи соціалістичного будівництва в Країні Рад⁵³.

Серед членів делегації, що залишилися в Радянському Союзі, був і С. Ланьцуцький*, який у січні 1930 р. брав участь у роботі IV пленуму ЦК МОДР УРСР⁵⁴. У квітні того ж року С. Ланьцуцький разом з представниками ЦК МОДР прибув на Дніпробуд, де відбувся великий мітинг трудящих, які висловили свою солідарність з революційною боротьбою польського пролетаріату. Гість був обраний почесним бетолярем⁵⁵. 15 квітня 1930 р. польський революціонер став гостем трудящих Кам'янця-Подільського⁵⁶.

У жовтні—листопаді 1931 р. Радянський Союз відвідала третя польська робітничо-селянська делегація в складі 8 чол. Вона взяла участь у святкуванні 14-річчя Великого Жовтня, ознайомилася з ходом соціалістичного будівництва, з життям робітників і селян, з умовами розвитку культури і освіти, а також із розв'язанням національного питання в нашій країні⁵⁷. Члени делегації відвідали ряд про-

⁴⁶ «Пролетарська правда», 10 вересня 1929 р.

⁴⁷ «Червоний кордон», 17 вересня 1929 р.

⁴⁸ Документи и материалы..., т. 5, стор. 442.

⁴⁹ Гости пролетариата СССР, стор. 158.

⁵⁰ «Правда», 20 жовтня 1929 р.

⁵¹ G. I w a Ń s k i, W. M r o c z k o w s k i. Назв. праця, стор. 93—94.

⁵² «Правда», 20 жовтня 1929 р.

⁵³ М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за воз'єднання з Радянською Україною, К., 1960, стор. 121.

* До 10-річчя Великого Жовтня Реввійськрада СРСР за героїчну боротьбу під прапором братерства робітників і селян Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Польщі нагородила С. Ланьцуцького орденом Червоного Прапора. (СССР и Польша, т. 1, стор. 528).

⁵⁴ «Комуніст», 21 січня 1930 р.

⁵⁵ «Червоне Запоріжжя», 9 квітня 1930 р.

⁵⁶ «Червоний кордон», 18 квітня 1930 р.

⁵⁷ Документи и материалы..., т. 5, стор. 514.

мислових підприємств Москви, побували на Уралі, на Дніпробуді, в Києві. У декларації делегації відзначалися переваги соціалістичної системи над капіталістичною: «Ми бачимо, що тут заробітна плата в 1931 р. збільшилася в середньому на 18%, а зарплата робітника в гірничій і металургійній промисловості — навіть на 25—36%, що повністю ліквідовано безробіття, в той час як у Польщі один мільйон робітників залишаються без роботи і без засобів до існування»⁵⁸. Декларація викривала вигадки капіталістів про існування в Радянському Союзі примусової праці.

Союз РСР відвідали також делегації трудящих Західної України. Зокрема, група в складі 7 львівських робітників була присутня в 1930 р. на процесі так званої «Спілки визволення України», коли в Харкові судили 25 зрадників-націоналістів на чолі з Єфремовим і Чайковським⁵⁹. Інша делегація західноукраїнських робітників і селян брала участь у роботі VII Всеукраїнського з'їзду комнезамів⁶⁰.

У листопаді 1932 р. в Москві відбувся Всесвітній конгрес МОДРУ. ЦК «Червоної допомоги» Польщі на прохання Виконкому МОДРУ направив на конгрес робітників і селян із Польщі, Західної України і Західної Білорусії⁶¹. Представники польських трудящих у змішаній делегації, до якої ввійшли також представники Франції, Чехословаччини, Італії та Мексики, відвідали в 1932 р. Москву і Ленінград⁶².

Поїздки польських робітничо-селянських делегацій у Радянський Союз мали важливе значення в справі революціонізування трудящих мас Польщі, виховання в них почуття солідарності, дружби з Країною Рад, сприяли залученню до політичних кампаній КІП тисяч борців за соціальний прогрес, згуртовуючи їх під прапором пролетарського інтернаціоналізму.

⁵⁸ Там же, стор. 511—512.

⁵⁹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 176, арк. 1.

⁶⁰ ЛОДА, ф. 121, оп. 2, спр. 141, арк. 46.

⁶¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 3, спр. 965, арк. 21.

⁶² ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 56, арк. 532.

КЕРІВНИЦТВО ПЕРШИХ КОМУНІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РЕВОЛЮЦІЙНОЮ БОРОТЬБОЮ НА ПРИКАРПАТТІ

М. К. КУЧЕРОВ (Івано-Франківськ)

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії стала головною подією ХХ ст., яка докорінно змінила хід розвитку всього людства. «Вона дала змогу,— говориться у постанові ЦК КПРС,— всім пригнобленим народам, народам, які борються, побачити і свою грядущу перемогу»¹.

В. І. Ленін відзначав: «Російська революція кинула іскри в усі країни світу і ще ближче посунула до краю прірви імперіалізм, що зарвався»². Ці іскри з великою силою розгорялись і на західноукраїн-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 4.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 41.

ських землях. Уже на третій день після початку Жовтневої революції в Росії, 9 листопада 1917 р., з повідомлень газет «Narzd» («Вперед») і «Kurier Lwowski» («Кур'єр львовський») трудящі Прикарпаття дізналися про перемогу збройного повстання в Петрограді, про роботу II Всеросійського з'їзду Рад, який усю владу в центрі й на місцях передав Радам депутатів трудящих і обрав В. І. Леніна главою першого Радянського уряду — Ради Народних Комісарів. 14—15 листопада 1917 р. в газеті «Narzd» була опублікована стаття під назвою «Ленін», в якій говорилося про світове значення російської революції, підкреслювалась винятково велика роль у ній В. І. Леніна. Ці повідомлення у пресі дістали широкий відгук серед галицьких робітників і селян.

Під впливом Великого Жовтня ще ширше розгортається їх боротьба проти соціального і національного гноблення. Так, уже в листопаді 1917 р. прокотилася могутня хвиля стихійних демонстрацій трудящих Львова, Станіслава, Стрия та інших міст. Вони проходили під лозунгами: «Геть війну!», «Хай живе російська революція», «Визнаємо Радянський уряд Росії!» та ін.

Важливу роль у поширенні ідей Жовтня серед населення Прикарпаття відіграли галицькі солдати австрійської армії — учасники першої світової війни, які поверталися додому з російського полону. В. І. Ленін дав високу оцінку їх пропагандистській діяльності. У доповіді на VIII з'їзді РКП(б) Володимир Ілліч вказував: «Сотні тисяч військовополонених з армій, що їх імперіалісти будували виключно в своїх цілях, пересунувшись в Угорщину, в Німеччину, в Австрію, створили те, що бацили більшовизму захопили ці країни цілком»³.

Активна пропагандистська діяльність колишніх військовополонених дуже непокоїла місцеву владу Східної Галичини. Так зване галицьке намісництво з тривогою доносило австрійському урядові, що вони є «...пропагандистами більшовицьких ідей серед населення»⁴. У директивних листах галицькому наміснику військового міністерства вказувало на необхідність встановлення таємного нагляду за відносинами між місцевим населенням і військовополоненими, «які в Росії перейняли поширені там революційні ідеї»⁵.

Зміцнення молодого Республіки Рад сприяло дальшому посиленню революційного руху в Галичині. Зросла кількість страйків, під час яких поряд з економічними висувалися політичні вимоги. Особливо великим був страйк львівських залізничників на початку 1918 р. Їх підтримали робітники Перемишля, Стрия, Дрогобича, Борислава та інших міст⁶. Навесні й улітку 1918 р. майже всюди пройшли масові страйки, мітинги і демонстрації, під час яких приймалися резолюції революційного змісту.

Значно активізувався і селянський рух. За прикладом селян Росії і України західноукраїнські селяни громили маєтки, почали ділити поміщицькі землі. У зв'язку з цим повітовим старостам та начальникам жандармерії було наказано діяти «...з усією рішучістю, аж до воєнних судів включно»⁷. У деяких місцевостях доходило до збройних сутичок з військами. Староста Добромильського повіту писав:

³ В. І. Ленін. Позже зібрання творів, т. 38, стор. 145.

⁴ Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 102, оп. 1, спр. 76, арк. 44.

⁵ Там же, арк. 43.

⁶ Під прапором Жовтня, Львів, 1957, стор. 61—62.

⁷ ЛОДА, ф. 102, оп. 1, спр. 28, арк. 17.

«Начальники повітів безсилі перед виступами селян, викликаних більшовицькими тенденціями»⁸.

В Галичині, як і в усій Австрії, назривала революційна ситуація. Виступаючи у жовтні 1918 р. на Об'єднаному засіданні ВЦВК, В. І. Ленін говорив: «...Стає очевидним, що буржуазія різних маленьких держав, на які тепер Австрія розпадається, що ця буржуазія ні в якому разі не вдержиться, що її панування, її влада в цих державах буде дуже коротким, минушим явищем, бо скрізь стукає в двері робітнича революція»⁹. Це з особливою силою виявилось, зокрема, в Галичині. Але у зв'язку з відсутністю революційної марксистської партії, яка б об'єднала і повела робітників і селян на боротьбу за знищення експлуататорського ладу, процес консолідації революційних сил у краю затримався. Це призвело до того, що після падіння в листопаді 1918 р. Габсбурзької монархії владу там тимчасово захопила українська націоналістична буржуазія, яка проголосила так звану «Західно-українську народну республіку» (ЗУНР). Буржуазний, реакційний уряд докладав усіх сил, щоб затримати розвиток революційного руху, не допустити встановлення влади Рад і возз'єднання Західної України з Радянською Україною.

Проти зрадників народу — українських буржуазних націоналістів — трудящі західноукраїнських земель виступили зі зброєю в руках. Галицьким робітникам і селянам у той період доводилося боротися не лише проти українських експлуататорських класів та їх буржуазно-націоналістичних партій, а й проти інтервенції буржуазно-поміщицької Польщі, яку підтримував міжнародний імперіалізм.

Авангардну роль у революційно-визвольній боротьбі відігравав робітничий клас Галичини. У вогні цієї боротьби зароджувалися й міцніли перші комуністичні гуртки і групи у містах Львові, Дрогобичі, Стрії, Станіславі, Тернополі. Вони будувалися на інтернаціоналістській основі, об'єднуючи у своїх рядах трудящих різних національностей — українців, поляків, євреїв та ін. До цих комуністичних організацій входили найбільш революційно настроєні робітники, селяни і прогресивна інтелігенція.

Настійним завданням галицьких комуністів було об'єднати комуністичні гуртки і групи в єдину Комуністичну партію. Це здійснилося на першій крайовій партійній конференції, яка проходила нелегально в лютому 1919 р. у Станіславі. Конференція проголосила створення Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) і обрала її Центральний Комітет¹⁰, що сприяло інтенсивному об'єднанню всіх комуністичних сил краю навколо єдиного центру. Таким чином, на чолі революційного руху Східної Галичини стало міцне керівне ядро, яке виявилось спроможним протиставити експлуататорським класам організований фронт трудящих.

Головною ареною революційної боротьби робітничого класу і діяльності КПСГ був Дрогобицький нафтовий басейн. Восени 1919 р., зокрема, у Станіславі було створено окружний партійний комітет, який керував комуністичними організаціями промислових підприємств Прикарпаття. Партійні комітети виникли і в Дрогобичі, Бориславі, Львові, Стрії, Тернополі, Перемишлі, Коломиї, Калуші, Самборі, Бродах, Чорткові, Бучачі та інших містах. Вони мали між собою тісний зв'язок¹¹.

⁸ Там же, спр. 3, арк. 45.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 106.

¹⁰ «Наша правда», 1928, № 1—2, стор. 72.

¹¹ «Комуніст», 14 березня 1919 р.

ЦК КПСГ й окружні партійні комітети приділяли багато уваги роботі і серед сільського населення. На початку березня 1919 р. була створена підпільна Комуністична організація в Войнилові Калуського повіту, до складу якої входили переважно селяни¹². Подібна організація існувала і в с. Підберезці Зборівського повіту¹³.

Під керівництвом Комуністичної партії з новою силою розгорталася визвольна боротьба галицького пролетаріату. Страйкували залізничники Стрия, робітники Калуша, нафтовики Дрогобича і Борислава¹⁴. В ряді міст і сіл виникали робітничі і селянські Ради. В березні 1919 р. у Львові було утворено підпільну Раду робітничих депутатів, яка очолила страйкову боротьбу в місті, що тривала більше п'яти місяців¹⁵. Протягом цього часу тут видавалася підпільна комуністична газета «Галицький комуніст». «За останніми даними,— писала вона,— Галичина напередодні великих подій. Іде пожвавлена організація революційних сил селянства і робітників. Агітація проти сучасного буржуазного уряду захоплює все ширші кола людей»¹⁶.

У березні—квітні 1919 р. Червона Армія, завдаючи ударів по військах петлюрівської Директорії, вийшла на р. Збруч. На той час в Угорщині була встановлена Радянська влада. Ці події викликали нове могутнє піднесення революційної боротьби в Західній Україні. Кульмінаційним моментом її стало Дрогобицьке повстання (14—15 квітня 1919 р.). Його організатором і керівником виступила місцева організація комуністів на чолі з В. Ф. Коцком, І. М. Кушніром і Г. І. Михацем. Робітники і революційні солдати захопили місто. Їх підтримали селяни навколишніх сіл. Повсталі проголосили встановлення влади Рад. Та ця перемога тривала недовго. Українські буржуазні націоналісти, зібравши значні військові сили, жорстко придушили повстання. Почалася звіряча розправа над його учасниками, особливо над комуністами; було заарештовано понад тисячу чоловік¹⁷.

Дрогобицьке повстання було першим збройним виступом трудящих західноукраїнських земель. Незважаючи на його невдачу, воно показало рішуче прагнення робітників і селян у своїй боротьбі за свободу наслідувати приклад російських братів і справило великий вплив на дальше розгортання революційно-визвольного руху в Галичині.

У липні 1919 р. Західна Україна була окупована буржуазно-поміщицькою Польщею. У краї запанував жорстокий терористичний режим. За поширення більшовицьких ідей окупанти загрожували смертною карою. Але й за цих умов підпільні комуністичні організації продовжували свою діяльність. Вони створювали партизанські загони і диверсійні групи, які завдавали серйозних втрат окупантам¹⁸. Місцеві комуністи, очолюючи визвольний рух галицьких трудящих, прагнули до зміцнення зв'язків з РКП(б) і КП(б)У для об'єднання сил у боротьбі за владу Рад.

Ленінська Комуністична партія і її бойовий загін — Комуністична партія України вважали своїм інтернаціональним, братерським обов'язком подавати всебічну допомогу трудящим Західної України та їх авангардові — Комуністичній партії Східної Галичини в боротьбі

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 54, арк. 7.

¹³ ЛОДА, ф. 43, оп. 1, спр. 39, арк. 20.

¹⁴ Під прапором Жовтня, стор. 212—213.

¹⁵ «Известия», 25 березня 1919 р.

¹⁶ «Галицький комуніст», 15 травня 1919 р.

¹⁷ Й. Купріянець. Дрогобицьке повстання.— «Радянський Львів», 1949, № 8, стор. 48—51.

¹⁸ «Знамя Советов» (орган Реввійськради 12-ї армії), 1920, № 30.

за визволення з-під влади буржуазії. З цією метою 17 травня 1919 р. на території Радянської України було створено Галицький революційний комітет (Галревком) (у червні — Революційний комітет Галичини і Буковини)¹⁹. Цей революційний орган, перетворений згодом у Комітет Комуністичної партії Галичини і Буковини при ЦК КП(б)У²⁰, проводив велику агітаційно-пропагандистську роботу серед колишніх військовополонених галичан, які перебували на території Радянської України, а також подавав необхідну допомогу підпільним комуністичним організаціям, що діяли у Східній Галичині.

23—24 квітня 1920 р. в Києві відбулася крайова партійна конференція галицьких і буковинських комуністів, на якій був обраний керівний орган комуністичних організацій Східної Галичини і Буковини — Галицький організаційний комітет РКП(б)У (Галорком). До нього увійшли Ф. Кон, В. Порайко, М. Баран, М. Левицький та інші²¹. Делегати конференції послали привітання Центральному Комітетові РКП(б), в якому поклялися: «...Всі сили і життя віддати за ту справу, в боротьбі за яку нас вів стільки років т. Ленін... Обіцяємо бути в цій боротьбі такими ж непохитними і твердими, як і т. Ленін»²². Було надіслано також привітання на адресу ЦК КП(б)У, де висловлювалося сподівання, що в недалекому майбутньому під спільним радянським керівництвом робітничо-селянська Галичина возз'єднається з усією робітничо-селянською Україною²³. У травні 1920 р. ЦК КП(б)У затвердив обраний на конференції Галицький організаційний комітет РКП(б)У і запропонував усім партійним організаціям Радянської України всіляко підтримувати його²⁴.

ЦК РКП(б), особисто В. І. Ленін подавали велику допомогу галицьким комуністичним організаціям. У квітні 1920 р. Центральний Комітет партії оголосив мобілізацію західноукраїнських більшовиків, які перебували на території РСФРР, для роботи у Східній Галичині. В червні того ж року при ЦК РКП(б) було створене Галицьке бюро²⁵, яке вело широку пропагандистську діяльність серед галичан, сприяло комуністам краю в налагоджуванні ними партійного навчання та партійної роботи. Спираючись на допомогу ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У, комуністичні організації Східної Галичини згуртовували її трудящих під прапором боротьби за владу Рад, за визволення від чужоземного гніту.

Влітку 1920 р. Червона Армія, успішно громлячи польських окупантів, при підтримці місцевого населення, в тому числі й Прикарпаття, визволила майже 20 повітів Західної України. 8 липня 1920 р. на визволеній території було сформовано тимчасовий робітничо-селянський уряд Радянської Галичини — Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В. П. Затонським, а в серпні 1920 р. утворено Центральний Комітет Компартії Східної Галичини, секретарем якого був обраний І. Краснокутський (Левченко)²⁶. У перші дні своєї діяльності Галревком прийняв декрет «Про встановлення Соціалістичної Радянської влади в Галичині», проголосив перехід усієї влади в руки трудящих в особі тимчасових революційних комітетів. Декретом ска-

¹⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 9, оп. 1, спр. 3, арк. 7.

²⁰ Там же, спр. 1, арк. 7.

²¹ Там же, ф. 37, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

²² Під прапором Жовтня, стор. 314.

²³ «Червоний стрілець», 27 квітня 1920 р.

²⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 38, оп. 26, спр. 1, арк. 4.

²⁵ Там же, ф. 37, оп. 1, спр. 1, арк. 78.

²⁶ Там же, спр. 14, арк. 1; ф. 9, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

совувалися всі закони австро-угорської монархії, ЗУНРу і польської адміністрації. Було встановлено восьмигодинний робочий день і запроваджено загальну трудову повинність. Усі поміщицькі, церковні, монастирські землі, ліси та луки передавалися в безплатне користування селян²⁷.

Визначаючи взаємовідносини між ЦК КПСГ і Галревкомом, перший пленум ЦК КПСГ у прийнятому рішенні вказав, що «партія проводить свою волю через радянський апарат»²⁸. Компартія Східної Галичини, використовуючи досвід РКП(б), виступала як справжня керівна і спрямовуюча сила у державному і громадському житті молоді Галицької республіки. В основу побудови Комуністичної партії Східної Галичини лягли ленінські організаційні принципи побудови революційної партії пролетаріату. Це яскраво видно з Статуту, прийнятого у серпні 1920 р. Компартія Східної Галичини і в керівництві державним будівництвом виходила з марксистсько-ленінського вчення, зокрема про необхідність зламу старої, буржуазної державної машини і заміни її новою, перетворення знаряддя політичного панування пролетаріату в знаряддя соціалістичної перебудови суспільства.

За діяльністю Компартії і Ревкому Східної Галичини уважно слідував В. І. Ленін. В. П. Затонський у своїх спогадах писав, що Володимир Ілліч вимагав «...робити все, що можливо, щоб широкі маси робітників і бідних селян негайно і наочно відчули, що Радянська влада несе їм життя»²⁹. В. І. Ленін звертав увагу Галревкому на необхідність нещадно громити «...панів і куркулів, щоб батраки, а також селянська маса, відчули круту зміну на їх користь»³⁰.

За час існування Радянської влади в Галичині у визволених повітах було створено 20 місцевих партійних комітетів, що об'єднували міські і сільські осередки, в яких налічувалося понад 232 члени КПСГ і 246 кандидатів у члени партії³¹. Велика кількість комуністів працювала у підпіллі в тилу білополяків. У той період почали формуватися й діяли перші комсомольські організації. Великими тиражами видавалася комуністична література.

Однак діяльність Компартії Східної Галичини та Галревкому на цій території була короткочасною. У вересні 1920 р. буржуазно-поміщицька Польща за допомогою міжнародного, насамперед американського, імперіалізму знову окупувала Західну Україну, зокрема Східну Галичину і Волинь. Компартія Східної Галичини пішла в підпілля і звідти керувала революційно-визвольною боротьбою робітників та селян цих земель.

У липні 1921 р. КПСГ видала Маніфест, у якому, звертаючись до робітників і бідних селян Західної України, підкреслювала, що «...з тяжкого політичного і економічного становища, до якого довели теперішні хазяї — шляхта Польщі, може вивести польські і українські трудящі маси тільки соціалістична революція, яка передасть всю владу... робітникам і селянам»³². Боротьбу трудящих західноукраїнських земель за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання Східної Галичини з Радянською Україною підтримували передові представники польського народу.

²⁷ Під прапором Жовтня, стор. 372.

²⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 458, арк. 48.

²⁹ «Комуніст» (м. Київ), 14 липня 1929 р.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 51, стор. 265.

³¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 9, оп. 1, спр. 26, арк. 1.

³² Маніфест ЦК КПСГ до українських робітників і бідних селян, Львів, 1921, стор. 13.

У зв'язку з тим, що окуповані землі Західної України ввійшли до складу буржуазно-поміщицької Польщі, питання про зміцнення зв'язків КПСГ з Комуністичною партією Польщі (КПП) і координацію їх дій набрало особливо важливого значення. Революційна боротьба трудящих Галичини розвивалась як складова частина загальнопольської революційної боротьби, мала риси національно-визвольного руху. Інтереси цієї боротьби вимагали тіснішого єднання польських і українських трудящих й насамперед єдності їх марксистського авангарду. Це стало одним з головних завдань в діяльності Комуністичної партії Польщі і Комуністичної партії Східної Галичини. Вже в 1921 р. було досягнуто домовленості про входження КПСГ до складу КПП як автономної крайової організації. Разом з тим КПСГ мала організаційні зв'язки з КП(б)У. В той час КПСГ і КПП довелося долати певні труднощі у взаємовідносинах, що було зумовлено складністю розв'язання програмних, тактичних і організаційних питань їх діяльності в надзвичайно тяжкий період революційної боротьби. Але в ході класових битв проти спільних ворогів польського і українського народів, особливо після II з'їзду КПП, співробітництво між цими двома партіями міцніло й загартовувалося.

Комуністи Польщі і Західної України закликали робітників і селян до повалення буржуазно-поміщицького ладу, до боротьби за встановлення влади Рад. У своїй редакційній статті «Наші завдання» орган ЦК КПСГ — газета «Наша правда» писала: «Наша партія хоче знищити весь теперішній лад у Східній Галичині, скинути владу, а натомість заснувати робітничі й селянські Ради, збудувати вільну від усяких панів і незалежну від усяких буржуїв Галицьку Радянську Соціалістичну Республіку»³³⁻³⁴.

Боротьба робітників і селян під керівництвом КПСГ була особливо напруженою у 1921—1923 рр. На початку 1921 р. вибухнув загальний польський страйк залізничників. Його учасники ставили не тільки економічні, а й політичні вимоги: визволення політичних в'язнів, скасування мілітаризації залізниць та ін. У страйку активну участь брали залізничники із західноукраїнських земель, що було виявом класової солідарності польських і українських робітників. З приводу цього страйку журнал «Наш стяг» — орган галицької соціалістичної молоді — також у ті дні відзначив, що «в час генерального страйку в березні 1921 року комуністичний польський пролетаріат не тільки в Східній Галичині, але й у Лодзі, Варшаві, Домбровському басейні та інших промислових центрах Польщі на своїх зборах прийняв резолюції, в яких... вимагав відміни колонізації Східної Галичини і Волині»³⁵. Завдяки наполегливості робітників залізничного транспорту страйк закінчився задоволенням їх вимог — скасуванням мілітаризації залізниць і поверненням на роботу увільнених робітників.

Революційна боротьба робітників, очолюваних Комуністичною партією, значно посилилася в 1922 р. Лише у Львівському всеводстві відбулося 16 страйків, у яких брали участь 3236 чол.³⁵ Масові виступи робітників були найкращим доказом того, що соціал-опортуністам у той період не вдалося відвернути трудящих від рішучої боротьби проти буржуазії.

В ході революційних битв комуністи застосовували ленінську так-

³³⁻³⁴ Під прапором Жовтня, Львів, 1961, стор. 36.

³⁵ «Наш стяг», 1921, № 2, стор. 12.

³⁶ ЛОДА, ф. 200, оп. 1, спр. 1603, арк. 5—6.

тику єдиного робітничого фронту. Про це свідчить, зокрема, відзначення 1 травня 1922 р. пролетаріатом Львова. В цей день у місті відбувся багатотисячний об'єднаний мітинг, де було прийнято резолюцію, схвалену Комуністичною партією Східної Галичини, Польською Соціалістичною партією (ППС) та іншими партіями, в якій вказувалося: «...Проти об'єднаного фронту імперіалістичної буржуазії пролетаріат міста Львова виступає разом з пролетаріатом всього світу єдиним фронтом з усім організованим робітничим класом»³⁷.

Під впливом боротьби робітників значного розмаху набирає селянський рух, основною формою якого тоді була партизанська боротьба. Тільки в жовтні 1922 р. на території Східної Галичини відбулося 53 виступи партизанів³⁸. Далеко за межами Східної Галичини, наприклад, була відома «Червона дванадцятка» — одна з партизанських груп, які діяли восени 1922 р. на Тернопільщині під час розгортання визвольної боротьби трудящих Західної України проти польських окупантів. Організаторами й керівниками цієї групи були комуністи С. О. Мельничук, П. М. Шеремета та І. Г. Цепко. С. О. Мельничук писав: «Віра в нашу остаточну перемогу ні на хвилину не вгає, і ми впевнені, що червоні прапори скоро будуть майорити на Високому Замку і на вершинах Карпат»³⁹.

Компартія Східної Галичини докладала багато зусиль, щоб надати селянському рухові організованого характеру, з'єднати його з боротьбою робітничого класу, якого вона виховувала як керівника й організатора національно-визвольного руху.

Найбільшого розмаху страйкова боротьба трудящих Галичини набула в період революційного піднесення 1923 р. У відповідь на остаточну санкцію Верховної ради Антанти, за якою було «визнане» загарбання Східної Галичини панською Польщею, у Львові, Перемишлі та ряді інших міст Прикарпаття відбулися маніфестації протесту. Зокрема, трудящі Львова на одному з мітингів, де були присутні 40 тис. чол., дали клятву — не підкорятися іноземним імперіалістам, не визнавати в Галичині польських поміщиків та капіталістів, вести боротьбу за знищення капіталістичного гніту⁴⁰.

Намагання польських окупантів з допомогою націоналістичних партій придушити революційно-визвольний рух трудящих не мали успіху. Робітники і селяни не припиняли боротьби за соціальне і національне визволення. Так, улітку 1923 р. відбувся загальний страйк працівників деревообробної промисловості Прикарпаття, в якому брало участь понад 10 тис. чол. У всіх повітах Східної Галичини проходили мітинги і демонстрації трудящих. З 23 червня по 9 липня 1923 р. страйкували залізничники, внаслідок чого у той час припинився рух на найважливіших ділянках залізничного сполучення⁴¹. Високою організованістю відзначався страйк робітників хімічної промисловості Калуша. Внаслідок півторамісячної наполегливої боротьби вони добилися задоволення своїх вимог⁴².

Роль КПСГ як керівника й організатора революційно-визвольної боротьби трудящих мас Прикарпаття зростала в міру того, як молоді

³⁷ М. Кравець. Нариси робітничого руху в Західній Україні (1921—1929 рр.), К., 1959, стор. 47; У боротьбі за комунізм, Львів, 1964, стор. 27.

³⁸ «Земля і воля» (орган ЦК КПЗУ), 12 листопада 1922 р.

³⁹ «Західна Україна». Альманах, Харків, 1927, стор. 312—313.

⁴⁰ М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.), К., 1955, стор. 36.

⁴¹ ЛЮДА, ф. 193, оп. 1, спр. 10, арк. 62.

⁴² «Земля і воля», 29 липня 1923 р.

комуністичні організації, долаючи помилки і незгоди, засвоювали ленінські організаційні та ідеологічні принципи. З допомогою Комінтерну, КП(б)У і Компартії Польщі встановилися тісні взаємовідносини між комуністичними організаціями Західної України і Польщі.

23 червня 1923 р. у Львові нелегально відбулася ІV (Об'єднавча) крайова партійна конференція КПСГ, де було ухвалено змінити назву партії на Комуністичну партію Західної України (КПЗУ), обрано делегатів на ІІ з'їзд Компартії Польщі. Робота цього з'їзду проходила в кінці вересня — на початку жовтня 1923 р. в Большеві (біля Москви)⁴³. На ньому прийняли у дусі ленінських настанов резолюції з селянського і національного питань. З'їзд визнав право націй на самовизначення, а також право пригноблених народів Західної України і Західної Білорусії на возз'єднання з республіками Країни Рад. «Польські трудящі маси, — відзначалось у резолюції з'їзду, — повинні визнати і підтримати прагнення українських і білоруських робітників і селян до визволення з-під гніту поміщицько-капіталістичної Польщі возз'єднання їх земель з Радянською Україною і Білорусією»⁴⁴. Рішення з'їзду сприяли єдності дій трудящих Західної України і Польщі в боротьбі проти спільних гнобителів.

Компартія Західної України — автономна крайова організація Комуністичної партії Польщі, — зміцнюючись ідейно й організаційно, повела трудящих західноукраїнських земель до нових боїв з іноземними окупантами. КПЗУ рішуче боролася проти українських буржуазних націоналістів, які всіляко нав'язували трудящим цих земель націоналістичний лозунг «самостійності» Галичини⁴⁵. Ще в 1921 р., викриваючи антинародну суть цього лозунга, «Робітнича газета» (орган КПСГ) писала: «Самостійна Галичина — це не звільнення для нас, не свобода, це тільки адвокатсько-попівський намордник для бідняків, змова проти наших братів наддністрянців. Справжнє визволення прийде не від панів з Відня, ми здобудемо його самі, взявши владу в свої руки і тісно обнявшись з нашими наддністрянськими братами»⁴⁶. Націоналістичному лозунгові «самостійності» Галичини комуністи протиставили лозунг возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. У зв'язку з цим один з відомих діячів КПЗУ, Й. Крілик (Васильків), виступаючи на Святоюрському процесі*, говорив: «...Зрозуміла річ, що ми прагнемо до створення влади Рад у Східній Галичині, прагнемо до об'єднання з пролетаріатом... країни, де він вже має владу». Й. Крілик підкреслив, що «...зараз нашим завданням є організація і боротьба разом з пролетаріатом Польщі»⁴⁷. Це є яскравим підтвердженням того, що комуністи Західної України рішуче боролися за відмежування марксистсько-ленінської ідеології, з позицій якої вони виступали, від націоналістичної, виховували трудящих в дусі пролетарського інтернаціоналізму й міжнародної солідарності.

Боротьба трудящих західноукраїнських земель проти польської

⁴³ „Z pola walki”, 1958, № 2, стор. 139.

⁴⁴ KPRP. Uchwały i Rezolucje, т. 1, Warszawa, 1954, стор. 228.

⁴⁵ Є. Галушко, Б. Дудикевич. КПЗУ — організатор боротьби трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. — «Український історичний журнал», 1964, № 4, стор. 53.

⁴⁶ «Робітнича газета», 9 жовтня 1921 р.

* Святоюрський процес — судовий процес, організований урядом буржуазно-поміщицької Польщі над 39 комуністами, арештованими під час роботи І з'їзду КПСГ (жовтень 1921 р.), який проходив у Львові в приміщенні приватної школи на території собору св. Юра, звідки й назва цього процесу.

⁴⁷ Процес комуністів у Львові. Стенографічні звіти з фозправи, Львів, 1923, стор. 109.

окупації особливо посилилася напередодні 6-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. 5 листопада 1923 р. на території цих земель відбувся загальнополітичний страйк, в якому брали участь тільки у Львівському воєводстві 45 882 робітники⁴⁸. З приводу цього страйку орган КПЗУ — газета «Земля і воля» писала: «Робітники виступили на боротьбу. Всюди зупинились майстерні і фабрики. На вулиці вийшов пролетаріат»⁴⁹. Масовим і організованим був виступ робітників Кракова, де загальнополітичний страйк переріс у збройне повстання. Але внаслідок жорстокого кривавого терору з боку властей воно було придушене. Урядові вдалося ліквідувати революційну кризу в країні. Проте, незважаючи на поразку, спільні революційні виступи робітників і селян Польщі і Східної Галичини зірвали плани реакції на прихід до влади фашистів у 1923 р. і сприяли мобілізації трудящих на дальшу революційну боротьбу.

Під керівництвом Комуністичної партії Західної України трудящі західноукраїнських земель і після 1923 р. продовжували самовіддано боротися за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з братньою Радянською Україною. У вересні 1939 р., коли панська Польща зазнала поразки у війні з гітлерівською Німеччиною, Радянський уряд узяв під свій захист населення цих земель. Народні збори Західної України, обрані трудящими на демократичних засадах, від їх імені прийняли історичне рішення про возз'єднання з УРСР.

Возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі стало великим торжеством ленінської національної політики. Це був логічний результат активної допомоги всього радянського народу своїм братам. Це була нова перемога ідей Великого Жовтня.

⁴⁸ М. Кравець. Назв. праця, стор. 66.

⁴⁹ «Земля і воля», 11 листопада 1923 р.

ТВОРИ В. І. ЛЕНІНА В НЕЛЕГАЛЬНИХ БІБЛІОТЕКАХ КИЇВСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ (1894—1904 рр.)

Є. М. ЗАВАДСЬКА (Київ)

Виховання революційного світогляду, правильного розуміння законів розвитку суспільства було головним завданням соціал-демократичних організацій, які ставили своєю метою підготовку активних борців за справу робітничого класу, за свободу народу. У виконанні цього завдання великого значення надавалося читанню спеціально дібраної літератури, яка допомагала робітникам усвідомити причини їх тяжкого життя і вказувала на шляхи його поліпшення. Але самостійно читати, опановувати прочитане і робити з нього висновки малоосвічені пролетарі ще не могли. З цією метою створювалися невеликі об'єднання — гуртки. У центрі їх були каси взаємодопомоги і бібліотеки.

На значення книги у підвищенні загальноосвітнього рівня і формуванні політичних переконань робітників вказувалося у статутах бібліотек. В архівах, зокрема, зберігся статут каси взаємодопомоги, проєкт якого був підготовлений першим «Робітничим комітетом» (Київ, 1895 р.), очолюваним видатним соціал-демократом Ю. Д. Мельнико-

вим. У додатку «Про бібліотеки» до цього статуту читаємо: «...Нам потрібно тепер просвітити свої голови, розвинути свій розум, навчитися розуміти те, що робиться навколо нас. ...Де ж взяти ці знання? З книг. Є такі хороші книги, в яких можна знайти все, що нам треба знати. І кожний робітник повинен вважати своїм обов'язком постійно читати такі книги... Тому нам потрібна бібліотека, в якій були б усі корисні для нас книги»¹.

Політичні завдання, що їх розв'язував російський пролетаріат на кожному етапі історичного розвитку, істотно впливали на зміст фондів нелегальних бібліотек.

У період боротьби за створення марксистської робітничої партії в Росії у нелегальних бібліотеках з'являються перші твори В. І. Леніна, редагована ним газета «Искра», а також брошури, написані учнями Володимира Ілліча та його товаришами по боротьбі — І. В. Бабушкіним, В. К. Курпатовським, С. П. Шестерніним й ін.

В даному повідомленні на основі аналізу виявлених архівних документів, узагальнення відомостей з опублікованих спогадів учасників революційного робітничого руху та літератури, яка висвітлює історію окремих соціал-демократичних організацій України, зроблено спробу показати діяльність ряду нелегальних бібліотек по збереженню і пропаганді ленінських творів протягом 1894—1904 рр.

Київська соціал-демократична організація, про бібліотеки якої йде тут мова, була однією з найбільших і найміцніших на півдні Росії у той період. Завдяки суворій конспірації їй вдалося проіснувати кілька років (з 1890 по 1898) без значних провалів і арештів. Це дало змогу, зокрема, підготувати і зберегти кадри пропагандистів, укомплектувати бібліотеки, створити нелегальні друкарні, налагодити видання листівок та нелегальних газет. У всій агітаційно-пропагандистській діяльності київських соціал-демократів визначне місце посідали твори В. І. Леніна, які з'явилися в Києві в середині 90-х років. Перший з них — «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» — потрапив сюди через члена петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», колишнього учасника одного з київських марксистських гуртків П. К. Запорожця². Примірник цієї ж ленінської праці привезли в місто з с. Комарівки Борзнянського повіту Чернігівської губернії, де вона була таємно видрукувана на гектографі студентом Петербурзького університету К. О. Минятовим³. У Києві була широко відома і праця В. І. Леніна «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах», написана восени 1895 р. Кілька примірників її знаходилися у створеній з ініціативи Ю. Д. Мельникова нелегальній бібліотеці.

Прямих вказівок щодо місцезнаходження бібліотеки, на жаль, немає, проте ряд фактів дає підставу вважати, що розміщувалася вона на квартирі у Ю. Д. Мельникова. Так, його дружина — М. С. Мельникова у своїх спогадах пише, що у них дома завжди було багато нелегальної літератури, для якої Ювеналій Дмитрович придумував різні схованки. Ходова література зберігалася в полінах дров, для чого спеціальним свердлом у всю довжину товстого і рівного поліна робилося дупло; його наповнювали скрученою в трубку літературою і закривали дерев'яною пробкою, добре підігнутою і злегка замазаною

¹ ЦДІА УРСР, ф. 317, оп. 1, спр. 1173, арк. 215—217.

² Петр Запорожец. Документы и материалы, Винница, 1962, стор. 8.

³ В. П. Кириченко. До історії видання на Україні ленінської праці «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» — «Український історичний журнал», 1968, № 7, стор. 99.

землею. «Таких полін,— згадує вона,— лежало у нас на кухні під піччю штук п'ятнадцять. Такі ж схованки були зроблені в ніжках дерев'яного ліжка... Була література і в столі з однією широкою ніжкою...»⁴.

Про переховування на квартирі у Ю. Д. Мельникова значної кількості літератури пише й один з його сучасників і біографів, В. Д. Перазич: «У майстерні стояли колоди для ковадла, в середині яких були тайники для зберігання нелегальної літератури. Жандарми часто заходили в майстерню, робили обшуки, але жодного разу не виявили нічого підозрілого. Ящики з літературою були закопані й під однією з стін у сараї»⁵.

Під час арешту Ю. Д. Мельникова (квітень 1896 р.) поліцією було виявлено рукописний каталог заборонених видань, в якому перелічувалося 180 назв різних творів нелегальної літератури. З приводу цього прокурор київської судової палати доповідав міністру юстиції: «...При обшуку у Ювеналія Мельникова у боковій кишені одягненої на ньому тужурки був знайдений звичайний шкільний зошит, на шести аркушах якого рукою Мельникова написаний каталог брошур і ...журналів виключно злочинного змісту, присвячених переважно робітничому питанню... В числі злочинних видань, вміщених у цьому каталозі, між іншим, виявилися записаними під номером 158 — «Царголод»*, під номером 169 — «Робочий день», під номером 170 — «Штрафи»** , з поміткою проти цієї назви про те, що таких книг декілька»⁶. Ця ленінська праця про штрафи була знайдена під час обшуку й на квартирі в одного з членів гуртка, організованого Ю. Д. Мельниковим у лютому—березні 1896 р. на електростанції київської міської залізниці, слюсаря Я. К. Овчаренка. Книжку цю дав йому Ю. Д. Мельников, який керував гуртком⁷.

Розвиток соціал-демократичного руху в Києві був тісно пов'язаний з діяльністю створеного В. І. Леніним восени 1895 р. петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». За прикладом цієї організації з ініціативи Ю. Д. Мельникова в кінці того року в місті було створено єдиний керівний центр — «Робітничий комітет», а на початку 1896 р. на базі «Російської групи соціал-демократів» — групу «Рабочее дело». Підтримуючи постійний зв'язок з ленінським «Союзом боротьби», ці організації проводили активну політичну агітацію в масах.

Восени 1896 р. почала виходити перша нелегальна робітнича газета «Вперед». В її другому номері, від 28 лютого 1897 р., пропала праця В. І. Леніна «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах», і вказувалося, як можна її отримати. Газета писала: «...Що це за закон, що в ньому хорошого і що поганого, кожний, хто має бажання, може прочитати в книзі «Пояснення закону про штрафи». В лавках її не продають, вона заборонена. Її дістати можна лише у товаришів»⁸.

⁴ М. С. Мельникова. История шрифты типографии «Рабочей газеты». — «Каторга и ссылка», 1926, № 6(27), стор. 41.

⁵ В. Перазич. Ю. Д. Мельников, Харків, 1930, стор. 193—194.

* Брошура О. М. Баха (СПб., 1886).

** Праця В. І. Леніна «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах» (Повне зібрання творів, т. 2, стор. 15—53).

⁶ ЦДІА УРСР, ф. 317, оп. 1, спр. 1173, арк. 33, 81, 186.

⁷ Д. Мишко і П. Шморгун. Ювеналій Дмитрович Мельников, К., 1970, стор. 114—115.

⁸ «Вперед», 1897, № 2, стор. 8.

У березні 1897 р. в Києві відбулася нарада представників марксистських гуртків і соціал-демократичних груп міста з участю представника петербурзького «Союзу боротьби». На цій нараді було ухвалено на основі всіх марксистських гуртків та груп міста створити київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу»⁹. Під час цієї реорганізації, очевидно, було об'єднано бібліотеки «Робітничого комітету», групи «Рабочее дело» та групи польських соціал-демократів. На це вказує аналіз даних про книжкові фонди бібліотек першого «Робітничого комітету» та київського «Союзу боротьби». Таке припущення цілком можливе ще й тому, що рядові члени гуртків не помітили будь-якої перерви в роботі бібліотеки. Так, один з учасників революційного руху того часу на слідстві повідомив, що читачем бібліотеки він став ще у 1896 р. і з того часу систематично одержував книги через своїх товаришів¹⁰.

Як свідчать документи, бібліотека новоствореної організації налічувала близько 2000 прим. книг, брошур, журналів, газет і листівок, що дбайливо зберігалися. Вона систематично поповнювалася новою літературою, на придбання якої київський «Союз боротьби» витрачав великі кошти. Наприклад, за період з 1 лютого по 1 серпня 1897 р. було придбано книг на 566 крб. 15 коп. і ще 25 крб. направлено за кордон для видрукування там соціал-демократичних праць¹¹. Протягом наступних 6 місяців, з 1 серпня 1897 р. до 1 лютого 1898 р., з бюджету «Союзу», який становив 1267 крб. 83 коп., на нелегальні видання та листівки витрачено 581 крб. 80 коп.¹² Значна частина придбаної на ці кошти літератури була роздана робітникам, певна кількість примірників окремих творів надходила і в бібліотеку. Слід сказати, що майже половину конфіскованого поліцією книжкового фонду цієї бібліотеки становили видання 1891—1897 рр. Серед них були праці К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. В. Плеханова і твори В. І. Леніна, зокрема: «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах», «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», а також збірник «Робітник», в № 1—2 якого видруковано дві праці Володимира Ілліча — «Фрідріх Енгельс» та «До робітників і робітниць фабрики Торнтон»¹³. В бібліотеці знаходився рукопис ленінської брошури «Завдання російських соціал-демократів»¹⁴.

Літературу цієї бібліотеки широко використовували у своїй роботі члени київського «Союзу боротьби». Так, під час одного з арештів на конспіративній квартирі зненацька була захоплена сходка гуртка. В момент приходу туди поліції в руках у пропагандиста була брошура В. І. Леніна «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах» з печаткою цієї організації¹⁵.

Проведеними в березні 1898 р. повальними обшуками й арештами соціал-демократів жандарми сподівалися покласти край революцій-

⁹ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 41.

¹⁰ ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 430, арк. 206—207.

¹¹ Листовки революційних соціал-демократических організацій України. 1896—1904, К., 1963, стор. 43; ЦДАЖР СРСР, ф. 1741, оп. 1, спр. 20203, арк. 1.

¹² І. І. Шевченко. Із історії соціал-демократичних організацій на Україні (Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу»), К., 1956, стор. 83.

¹³ ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 424, арк. 61—99; спр. 425, арк. 3—54, 106—115, 117—144.

¹⁴ П. Бистренко. Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу», К., 1947, стор. 41—42.

¹⁵ І. І. Шевченко. Із історії соціал-демократичних організацій на Україні, стор. 131.

ному рухові в Києві та інших містах півдня Росії. З рядів київського «Союзу боротьби» було вирвано найактивніших його членів, зазнали розгрому друкарня і бібліотека. Проте організація під керівництвом Київського комітету РСДРП досить швидко почала збирати сили для боротьби. Із залишків невилученої під час обшуків і тії, що надходила з-за кордону, літератури, а також з видань місцевих партійних друкарень було укомплектовано нову бібліотеку комітету.

В 1899—1900 рр. керівництво Київського комітету РСДРП підпало під вплив «економістів». Наслідком цього була підготовка ним проекту своєї програми, відомої під назвою «Profession de foi», яку щент розкритикував В. І. Ленін у статті «З приводу «Profession de foi». Ця та інші праці Володимира Ілліча подали велику допомогу революційним соціал-демократам Києва в їх боротьбі проти опортуністичної течії в РСДРП. Незважаючи на те, що київська робітнича газета «Вперед» з № 5 стала фактично органом «економістів», однак на її сторінках іноді вдавалося пропагувати твори В. І. Леніна. Так, у № 10, що вийшов у грудні 1900 р., у зверненні до робітників з приводу необхідності вивчення фабричних законів рекомендувались «...увазі товаришів такі книги: «Три закони» *, «Про штрафи» **, «Закон 2-го червня» ***, «Новий фабричний закон» **** (всі нелегальні)... Всі ці книжки можна одержувати через товаришів з бібліот. Київ. коміт. Рос. С.-Д. Р. партії»¹⁶. Вказані праці В. І. Леніна члени соціал-демократичних гуртків брали в бібліотеці комітету РСДРП і приносили для читання своїм товаришам по роботі.

Вирішальне значення у боротьбі київських соціал-демократів проти «економістів» мала ленінська «Искра». На початку 1901 р. Київ став її важливим опорним пунктом. Саме тут закінчувався відомий транспортний шлях Львів—Теофіполь—Київ, яким перевозилася велика кількість нелегальних видань. Література, що надходила з кишинівської іскрівської друкарні і з-за кордону, зосереджувалася на складі, спеціально організованому в Києві на Деміївці (тодішня околиця Києва), а вже звідти розсилалась і розвозилася в організації. Під час обшуку, вчиненого 2 лютого 1902 р., на складі було знайдено близько 5000 прим. нелегальної літератури, в тому числі: 1401 прим. газети «Искра» (№№ 2—14), 9 прим. соціал-демократичного науково-популярного журналу «Заря», 328 прим. окремих друкованих відбитків статті В. І. Леніна «Початок демонстрації» з № 13 «Искры», його праця «Боротьба з голодуючими» та брошура «Обвинувальний акт у справі про травневі безпорядки на Обуховському заводі» з додатком ленінської статті «Нове побоїще»¹⁷. Це свідчить про те, що Київська соціал-демократична організація мала можливість задовольняти попит своїх членів та слухачів гуртків на нелегальні видання. У звіті про діяльність Київського комітету РСДРП з 1 вересня до 1 листопада 1902 р. зафіксовано: «...Зібрані за минулу зиму гроші пішли, головним чином, на придбання і доставку нелегальної соціал-демократичної лі-

* Брошура Д. Кольцова (Женева, 1897).

** Брошура В. І. Леніна «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах».

*** Брошура Д. Кольцова «Закон 2-го юня о продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности» (Женева, 1897).

**** Брошура В. І. Леніна (Повне зібрання творів, т. 2, стор. 251—300).

¹⁶ «Вперед», 1900, № 10, стор. 34.

¹⁷ ЦДІА УРСР, ф. 317, оп. 1, спр. 2716, арк. 57; ф. 442, оп. 852, стр. 451, арк. 20.

тератури, якої було у нас вдосталь і серед якої перше місце займала «Искра» і «Заря»¹⁸.

Наявність у цей період в соціал-демократичній організації Києва великої кількості іскрівської літератури підтверджують і матеріали обшуку, вчиненого 2 лютого 1902 р. на одній з конспіративних квартир Київського комітету РСДРП, де переховувалася частина його нелегальної бібліотеки. В числі 263 прим. різних книг, брошур, газет і листівок було вилучено також твори В. І. Леніна¹⁹.

Нелегальні революційні видання відіграли важливу роль в переході Київського комітету РСДРП на позиції ленінської «Искры», про що й було заявлено комітетом 1 листопада 1902 р. у спеціальній листівці²⁰.

Успішній боротьбі з опортуністами сприяла і правильно поставлена пропагандистська робота в гуртках. Заняття в них велися за спеціально складеною програмою, яка забезпечувала всебічне ознайомлення робітників з історією і сучасним станом революційного руху, з марксистською теорією, з творами В. І. Леніна, зокрема з працями «Розвиток капіталізму в Росії», «Що робити?», «Аграрна програма російської соціал-демократії», статтями «Революційний авантюризм», «Вульгарний соціалізм і народництво, що їх воскрешають соціалістично-революціонери» та «Політична боротьба і політиканство»²¹. Здійснення цієї програми можливе було тільки при наявності відповідної літератури.

В архівах збереглися деякі відомості про бібліотеки соціал-демократичних організацій цього періоду. Так, у липні 1903 р. київське охороне відділення натрапило на слід, а потім і конфіскувало бібліотеку Київського комітету РСДРП. Вона була виявлена на конспіративній квартирі в будинку № 73 по Бібіковському бульвару (тепер — Бульвар ім. Т. Г. Шевченка). В ній серед 1400 прим. революційної літератури зберігалися твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, Г. В. Плеханова, Ф. Лассаля. З ленінських творів були: «Що робити?», «Завдання російських соціал-демократів», «Проект програми Російської соціал-демократичної робітничої партії» та деякі брошури, в яких праці В. І. Леніна були вміщені як додатки або передмови. Крім того, в бібліотеці виявлено 160 прим. різних номерів газети «Искра» з опублікованими в них ленінськими працями²².

Після II з'їзду РСДРП у Києві знаходилася технічна група ЦК РСДРП, яка займалася справою транспортування нелегальної літератури з-за кордону, організацією видання брошур і прокламацій у місцевих друкарнях і розподілом їх серед соціал-демократичних організацій. Прагнучи перешкодити цій роботі, зірвати виконання рішень II з'їзду, меншовики намагалися захопити Київський комітет РСДРП. В цих умовах ретельно оберігалися наявні нелегальні бібліотеки і особливо ті з них, де були твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, а також номери «старої», ленінської «Искры». Вимоги конспірації змушували розосереджувати їх фонди, зберігати невеликими частинами,

¹⁸ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины. 1896—1904, стор. 269.

¹⁹ ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 628, арк. 47—59.

²⁰ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины. 1896—1904, стор. 268.

²¹ ЦДІА УРСР, ф. 317, оп. 1, спр. 2076, арк. 77—78.

²² Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 р.). Показчик архівних документів, К., 1977, стор. 82; ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 742, арк. 12—14; ф. 275, оп. 1, спр. 83, арк. 1, 18—19.

які було легше ховати, а при необхідності й переносити. Доступ до квартир, де знаходилися ці бібліотеки, мали лише визначені комітетом особи. Саме посиленою конспірацією пояснюється те, що відомостей про нелегальні бібліотеки того періоду дуже мало, вони уривчасті і не дають можливості скласти конкретне уявлення про їх організацію, фонди й діяльність.

У вересні 1903 р. хранителем бібліотеки Київського комітету РСДРП був обраний С. І. Павлов. Сама бібліотека зберігалася на спеціально визначеній конспіративній квартирі, тому під час обшуку у С. І. Павлова було знайдено лише 48 прим. газети «Искра» (№№ 14, 15, 19—21, 28—31, 37, 38, 41), де було опубліковано близько 10 ленинських праць, серед них, зокрема, «До учнів середніх шкіл», «Нові події і старі питання», а також «Проект програми Російської соціал-демократичної робітничої партії» й незначна кількість різної соціал-демократичної літератури. Деяка частина нелегальної літератури зберігалась і в інших членів комітету. Так, у Г. С. Михайлова поліція виявила 79 брошур, у тому числі працю В. І. Леніна «Новий фабричний закон», № 4 журналу «Заря» з статтею Володимира Ілліча «Аграрна програма російської соціал-демократії». Багато книг, газет і прокламацій переховувалось у Х. Ш. Лувищук і Гальперіних²³.

Незважаючи на часткову конфіскацію, бібліотека комітету продовжувала функціонувати. Було складено каталог її книжкового фонду і розмножено його для кожного підпорядкованого комітетові гуртка. В гуртках обиралися свої бібліотекарі.

Систематичні арешти й обшуки, під час яких конфісковувалися бібліотеки і склади нелегальної літератури, зумовлювали гостру потребу в її поповненні. Весною 1904 р. у листі до В. І. Леніна один з керівників Київського комітету РСДРП, В. В. Вакар, писав: «...Для нас питання про одержання літератури просто питання про життя і смерть. Попит на літературу страшений...». В наступному листі, сповіщаючи про можливість надсилання літератури на адресу управління Південно-Західної залізниці, він робить уже конкретне замовлення: «...Перше... пришліть, будьте ласкаві, якщо є, на м'якому папері кілька брошур про київський страйк... Потім бажані: «До сільської бідноти», «Соціальна революція» Каутського, «Крок вперед, два кроки назад»²⁴. Прохання В. В. Вакара, очевидно, було задоволене. Бо, коли в березні 1905 р. в аптекарському магазині Сагалова поліція конфіскувала бібліотеку Київського комітету РСДРП, в її фонді, крім праць В. І. Леніна «Завдання російських соціал-демократів», «Лист до товариша про наші організаційні завдання» і творів К. Маркса, Ф. Енгельса та Г. В. Плеханова, були виявлені й усі згадані вище видання²⁵.

В 1900—1904 рр., у той дуже напружений і відповідальний період створення більшовицької партії та назрівання революції, В. І. Ленін постійно стежив за розповсюдженням марксистської літератури в Росії, цікавився тим, які з соціал-демократичних видань, а також окремі статті і матеріали з «Искры» користуються найбільшою популярністю серед широких мас. Володимир Ілліч указував, що соціал-демократичні організації повинні вивчати попит трудящих на цю літературу та її вплив на формування їх поглядів. У грудні 1902—січні 1903 р.

²³ Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 р.), стор. 86; ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 743, арк. 33—35, 38.

²⁴ Переписка В. І. Леніна з керівними ним учрежденнями РСДРП з партійними організаціями. 1903—1905 гг., т. 2, М., 1975, стор. 230—231, 321.

²⁵ Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 р.), стор. 119.

В. І. Ленін склав анкету, відому під назвою «До питання про доповіді комітетів і груп РСДРП загальнопартійному з'їздові»²⁶, в якій ставилося окремо й питання про літературу, про її розповсюдження, ставлення комітету і робітників до кожного видання, попит на них у різних верствах населення. Цю анкету В. І. Ленін написав у відповідь на просьбу Організаційного комітету по скликанню II з'їзду РСДРП, висловивши побажання, щоб ОК «...постарався ознайомити кожний комітет або групу з усім обсягом цікавих (і потрібних) для з'їзду питань»²⁷. Досі вважалося, що ленінська анкета ніде тоді не друкувалась і вперше побачила світ лише в 1924 р. на сторінках журналу «Пролетарская революция» (№ 1)²⁸. Але нещодавно виявлено один її примірник, передрукований на гектографі у вигляді листівки, який поліція вилучила в ніч на 30 квітня 1904 р. у друкарні Київського комітету РСДРП, що знаходилася на квартирі Г. М. Пригоровської по вул. М. Васильківській, 54 (тепер — вул. Шота Руставелі)²⁹. Назва і вступна частина ленінської праці на листівці випущені. Вона починається просто з першого розділу анкети. У протоколі № 343 від 12 вересня 1904 р. огляду предметів, знайдених при обшуку у Г. М. Пригоровської, вказано про неї так: «Одна прокламація, відгектографована на аркуші паперу під назвою «Робітничий рух, його історія і сучасний стан», — додається до протоколу»³⁰.

Отже, можна зробити висновок, що у фондах нелегальних бібліотек київських соціал-демократів, починаючи від створеної Ю. Д. Мельниковим бібліотеки першого «Робітничого комітету» (1895 р.), до бібліотеки Київського комітету РСДРП, виявленої і конфіскованої жандармами у березні 1905 р., зберігалися майже всі видані на той час твори В. І. Леніна. Їх активному розповсюдженню сприяли рекомендації, що містились у програмах заять, листівках та на сторінках нелегальних газет, що їх видавали київські соціал-демократи, а також різні форми усної масової пропаганди книги.

Твори В. І. Леніна допомагали пролетаріату глибше розуміти марксистську теорію, відігравали величезну роль в усвідомленні ним своїх класових завдань і історичної місії, розкриваючи нові горизонти і даючи змогу ясніше побачити велику мету революційної боротьби та шляхи для її досягнення.

²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 74.

²⁷ Там же, стор. 68.

²⁸ Там же, стор. 78.

²⁹ ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 833, арк. 212—213; А. В. Хороших. Листовки революционных социал-демократических организаций на Украине (1895—1904 гг.) как исторический источник. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, К., 1974, стор. 12.

³⁰ ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 833, арк. 116зв.

Замітки

Н. М. КОЗЛОВА (Сімферополь)

УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК У ВУЗАХ РЕСПУБЛІКИ (1966—1970 рр.)

Важливу роль у здійсненні завдань комуністичного будівництва відіграє вища школа, яка покликана «...готовити спеціалістів, гідних нашої епохи, справжніх організаторів і вихователів мас, патріотів та інтернаціоналістів, які б досконало володіли основами сучасної науки, від-

значались глибокою комуністичною переконаністю і високими моральними якостями»¹,— писав товариш Л. І. Брежнев у привітанні учасникам урочистих зборів, присвячених 90-річчю революційної сходки казанських студентів. У своїй діяльності вузівські парторганізації республіки керуються рішеннями XXIII—XXV з'їздів партії, постановами ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» (серпень 1967 р.), «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук» (червень 1974 р.)².

Спираючись на великі завоювання марксистсько-ленінської теоретичної думки, суспільствознавці республіки удосконалюють викладання наук, поглиблюють свої знання. Узагальнення досвіду партійного керівництва викладанням суспільних наук у вузах республіки має актуальне значення. В історико-партійній літературі ці питання широко висвітлені в ряді праць з питань поліпшення ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук, а також статтях³.

¹ «Радянська Україна», 21 грудня 1977 р.

² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 9, стор. 352—357; Об идеологической работе КПСС. Сборник документов, М., 1977, стор. 557—563.

³ Підготовка майбутнього спеціаліста до виховної роботи в трудовому колективі, К., 1975; Інтернаціональне виховання студентської молоді, Львів, 1976; Марксистсько-ленінське виховання студентів. Опыт Львовского и Люблинского университетов. Львов, 1976; Коммунистическое воспитание студентов; К., 1977; Н. И. Пасько. Социологические проблемы коммунистического воспитания студенческой молодежи, К., 1977; Коммунистические идеалы и становление личности студента, Харьков, 1977; Г. П. Макаров. Из опыта работы партийных организаций вузов Украины по формированию марксистско-ленинского мировоззрения студенческой молодежи (1966—1970 гг.).— «Научные труды по истории КПСС». Вып. 88, К., 1977; В. Е. Маланчук. Некоторые вопросы идеологической работы на современном этапе.— «Вопросы истории КПСС», 1975, № 3, стор. 6—11; його ж. Розвиток і вивчення суспільних наук—на рівень сучасних завдань.— «Комуніст України», 1978, № 3, стор. 5—16; Ф. М. Рудич. Викладання суспільних наук на рівень сучасних завдань.— «Комуніст України», 1974, № 12, стор. 57—65; його ж. О партийном руководстве гуманитарными научно-исследовательскими учреждениями.— «Коммунист», 1976, № 8, стор. 35—42.

У даній замітці зроблена спроба показати як партійні організації вузів республіки керували викладанням суспільних наук в роки восьмої п'ятирічки.

XXIII з'їзд КПРС (березень 1966 р.) в галузі ідеологічної роботи поставив перед партійними організаціями завдання забезпечити глибоке вивчення трудящими, насамперед комуністами, марксистсько-ленінської теорії, найважливіших документів партії, ширше популяризувати революційні, бойові і трудові традиції партії і народу для посилення комуністичного виховання трудящих. Настанови з'їзду стали керівництвом до дії вузівських партійних організацій у справі дальшого поліпшення роботи кафедр суспільних наук. «Без глибокого вивчення марксистсько-ленінської теорії,— відзначив у своїй промові на з'їзді товариш Л. І. Брежнев,— без ясного розуміння політики партії і держави не може бути хорошого радянського спеціаліста. Щоб розв'язати це завдання, потрібно значно поліпшити якість викладання суспільних наук у вищій школі»⁴.

Вимога з'їзду поліпшити справу викладання марксистсько-ленінської науки у вузах та інших навчальних закладах, підвищити ідейно-теоретичний рівень навчання студентів, добиваючись тісного зв'язку його з сучасними проблемами суспільного розвитку, з найновішими досягненнями науки, техніки⁵, була підкріплена у вузах республіки рядом заходів, спрямованих на виконання цих завдань.

Значну роль у конкретизації цієї роботи відіграла постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», в якій чітко були визначені навчальні й виховні завдання для всіх суспільствознавців. Вузівські парторганізації враховували також рекомендації Всесоюзної наради завідуючих кафедрами суспільних наук (1968 р.), в яких значна увага приділялась збагаченню змісту курсу суспільних наук за рахунок глибокого вивчення ленінської теоретичної спадщини, документів КПРС⁶.

Партійні організації республіки спрямовували зусилля кафедр на більш глибоке вивчення творів класиків марксизму-ленінізму, праць видатних партійних і державних діячів, соратників В. І. Леніна, документів партії і з'їздів, матеріалів міжнародного комуністичного і робітничого руху. «Без цього,— відзначив у своїй промові на Всесоюзній нараді завідуючих кафедрами суспільних наук вузів (1971 р.) секретар ЦК КПРС М. А. Суслов,— неможливо оволодіти цим нашим великим ідейним надбанням»⁷.

У 1966—1967 рр. у всіх вузах країни обговорювалися нові програми з курсів суспільних наук, в яких знайшли відбиття найновіші досягнення у цій галузі, теоретичні положення Програми партії, XXIII з'їзду КПРС. В них розкривався науковий підхід Комуністичної партії до керівництва соціально-економічним і політичним життям країни, відзначалося історичне значення жовтневого (1964 р.) і наступних пленумів ЦК КПРС, присвячених дальшій демократизації нашої держави. Значно розширився і список літератури (першоджерел) для самостійної роботи. Особлива увага зверталася на глибоке вивчення ленінської теоретичної спадщини. Якщо у 1962 р. програми з суспільних наук

⁴ XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. I, К., 1966, стор. 77.

⁵ Див.: XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт., т. II, К., 1966, стор. 299.

⁶ Див.: «Вестник высшей школы», 1968, № 8, стор. 5.

⁷ М. А. Суслов. Избранное. Речи и статьи, М., 1972, стор. 676.

включали 117 лєнінських творів, то нові — 211. Було збільшено і кількість годин на викладання цих дисциплін. У 1964/1965 навчальному році на викладання усіх суспільних наук в середньому відводилося 350 год., а за новою програмою — близько 500⁸.

Нові програми обговорювалися на відкритих факультетських партійних зборах, партійно-комсомольських активах, на спільних нарадах працівників ректорату, деканатів і кафедр суспільних наук. У діяльності парторганізацій вузів намітилося у досліджуваний період дві позитивні тенденції: перша — зв'язана з критичним переглядом попередньої роботи кафедр суспільних наук у світлі рішень ХХІІІ з'їзду КПРС і постанови ЦК КПРС про суспільні науки. Так, у рішенні партзборів Кримського сільськогосподарського інституту відзначалося, що критика застарілих методів викладання тільки поліпшить увесь навчально-виховний процес⁹. На відкритих партзборах Київського державного університету виступаючи вказували на те, що деякі професори «відходять» від навчального процесу, мало читають лекцій, пояснюючи такий стан «науковим перевантаженням»¹⁰. На засіданні парткому Севастопольського приладобудівного інституту було викрито недоліки в роботі кафедри суспільних наук щодо організації самостійної роботи студентів і розроблено заходи її поліпшення¹¹. Друга тенденція — правильний підхід до навчального процесу як цілісної системи в діалектичному взаємозв'язку двох його сторін — викладання і вивчення.

Головним критерієм в оцінці роботи кафедр було вміння кожного викладача науково, творчо і переконливо викладати свій предмет. Проведення у вузах партзборів на теми: «Про ідейність і партійність у викладанні суспільних наук», «Про підсумки взаємовідвідування лекцій і семінарів», «Про стан викладання суспільних наук», «Про шляхи підвищення теоретичного і методологічного рівня викладання соціально-економічних дисциплін», «Про стан вивчення студентами суспільних наук» сприяли успішному розв'язанню поставлених завдань.

Парторганізації вузів спрямовували діяльність кафедр суспільних наук на активний пошук ефективних методичних прийомів у навчальному процесі, на підвищення ідейно-теоретичного рівня лекцій. Значну роль у розв'язанні цих завдань відіграла постанова жовтневого (1968 р.) Пленуму ЦК Компартії України «Про дальше поліпшення партійної інформації як важливого засобу піднесення організаторської та ідейно-політичної роботи парторганізацій України»¹². Пленум зобов'язав парторганізації республіки постійно розширювати і поглиблювати інформацію, розкривати глибину і логіку розвитку суспільних процесів, виховувати в усіх радянських людей марксистсько-лєнінську переконаність, добиватися глибокого розуміння кожним членом нашого суспільства політики партії і необхідності активної боротьби за перетворення її в життя.

В ході виконання постанови Пленуму ЦК Компартії України парторганізації вузів значно поліпшили політичне інформування викладачів і студентів. У вузах регулярно виступали керівні партійні, радян-

⁸ «Вєстник высшей школы», 1966, № 11, стор. 77.

⁹ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 302, оп. 1, спр. 44, арк. 52.

¹⁰ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 158, оп. 6, спр. 212, арк. 34.

¹¹ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 6416, оп. 1, спр. 30, арк. 5.

¹² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 2, 1941—1976, К., 1977, стор. 836—839.

ські і комсомольські працівники, інформували про стан справ в області, районі, місті, ставили конкретні завдання, які необхідно розв'язувати.

З метою підвищення ефективності читання лекцій в ряді вузів республіки рішенням ректорату, учбової частини і парткому лекційні потоки охоплювали незначну кількість студентів, було замінено викладачів, викладацький склад затверджено парткомом¹³.

У світлі вимог партії значних успіхів добилися кафедри історії КПРС Київського інженерно-будівельного інституту, марксизму-ленінізму Кримського сільськогосподарського і Дніпропетровського гірничого інститутів. Так, у Кримському сільськогосподарському інституті викладачів кафедр суспільних наук закріплювали за економічним, агрономічним, зоотехнічним та іншими факультетами¹⁴.

Важливим фактором підвищення ефективності лекцій і семінарських занять є застосування технічних засобів під час читання лекцій. Спільними зусиллями ректоратів і кафедр суспільних наук створювалася матеріально-технічна база — спеціалізовані аудиторії з відповідним устаткуванням, підбиралися матеріали окремих кінострічок, слайд, фонозаписів та ін. У 1967 р. спеціалізовані аудиторії були в Київському інженерно-будівельному, Одеському політехнічному, Миколаївському суднобудівному та інших вузах республіки¹⁵. З ініціативи парткому Київського інженерно-будівельного інституту була створена науководослідна група по впровадженню технічних засобів у навчальний процес кафедр суспільних наук. З цією метою члени групи ознайомилися з досвідом роботи інших вузів країни, підтримували творчі зв'язки з 40 вузами республіки. В результаті її діяльності на кафедрах зібрали значний ілюстративний матеріал, створили навчальні діафільми, склали фонохрестоматію до першої частини курсу і була зроблена спроба застосування у навчальному процесі структурно-логічних схем з суспільних дисциплін. Досвід роботи Київського інженерно-будівельного інституту позитивно оцінений в постанові Київського обкому Компартії України «Про організацію навчального процесу та ідейно-політичне виховання студентів у Київському інженерно-будівельному інституті» (грудень 1967 р.). У 1969/1970 навчальному році в Київському інженерно-будівельному інституті почала діяти перша опорна кафедра в республіці по застосуванню технічних засобів у викладанні суспільних наук¹⁶.

Велике виховне й пізнавальне значення у роботі кафедр суспільних наук мало використання фонозаписів радіопередач «50 полум'яних літ», «Великий Жовтень і доля народів», перегляд телефільмів «Літопис півстоліття», «Ленініана». Викладачі філософії львівських вузів зробили фільми: «Матерія і форми її існування», «Природничо-наукове уявлення про будову матерії», «Закони діалектики», «Війна та релігія» та ін.¹⁷

Партійні організації приділяли особливу увагу проведенню семінарських занять з суспільних наук, самостійній роботі студентів. Семінари-конференції, виїзні практичні заняття, семінари-диспути сприяли творчому засвоєнню марксистсько-ленінської теорії, забезпечували тісний

¹³ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 44, спр. 255, арк. 67.

¹⁴ «Правда України», 9 січня 1969 р.; Преподавание философии и профиля вуза, М., 1976, стор. 125—127.

¹⁵ «Правда України», 10 жовтня 1967 р.

¹⁶ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 44, спр. 257, арк. 16, 35—36; В. А. Молостов, Л. А. Клименко. Применение технических средств в преподавании истории КПСС, К., 1971.

¹⁷ «Вестник высшей школы», 1967, № 10, стор. 73.

зв'язок теорії з практикою комуністичного будівництва. У вузах республіки великого поширення набула система доповідей і рефератів. Для більш глибокого вивчення життя і діяльності В. І. Леніна велике значення мало відвідування студентами вузів Києва і Львова місцевих філіалів Центрального музею В. І. Леніна.

Ідейно-теоретичний рівень лекцій і семінарських занять значною мірою залежить від постановки методичної роботи на кафедрах. Парткоми вузів республіки, розв'язуючи це завдання, добивалися наукової спрямованості в методичній роботі. На відкритих партійних зборах обговорювались питання: «Про стан методичної роботи на кафедрах суспільних наук», «Про діяльність учбово-методичних комісій» та ін. У великих вузах значним тиражем видавались «Методичні поради для першокурсників», плани семінарських занять, методичні розробки вузлових проблем курсу. Питання методики завжди стояли на порядку денному засідань кафедр суспільних наук. Так, у 1969/1970 навчальному році на кафедрі історії КПРС і наукового комунізму Київського інженерно-будівельного інституту на 22-х засіданнях обговорено 62 питання, з них по методиці — 35. У Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка тільки у 1969 р. проведено чотири науково-методичні конференції («Методика вивчення студентами ленінської теоретичної спадщини в курсі суспільних наук», «Методика використання матеріалів Міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій в Москві (1969 р.)», «Методика читання оглядових лекцій» та ін.)¹⁸.

Удосконалюючи форми та методи наукової і навчально-виховної діяльності кафедр, партійні організації вузів постійно пам'ятали, що підсумковим показником усіх аспектів їх роботи є рівень знань студентів. Партійно-комсомольські збори, спільні засідання парткомів і комітетів комсомолу націлювали студентів на підвищення відповідальності за оволодіння марксистсько-ленінською теорією, сприяли посиленню контролю за їх самостійною роботою.

У боротьбі за підвищення якості знань партійні організації використовували умови ленінського огляду на кращу академічну групу. У 1968/1969 навчальному році, наприклад, в одинадцяти вузах Дніпропетровська в цей огляд включились усі 1322 академічні групи, у вузах Харкова — понад 70%¹⁹.

Значну роль в боротьбі за якість знань відіграли навчально-виховні комісії при парткомах, до складу яких входили викладачі суспільних наук. Члени комісій вивчали і узагальнювали досвід роботи кращих груп, які добилися високих результатів у навчанні. З метою організації систематичного контролю за успішністю студентів у вузах Дніпропетровська (медичний, металургійний), Харківському інституті інженерів комунального господарства, Донецькому державному університеті з 1970 р. проходила апробація практика міжсесійної атестації. Результати її обговорювались на всіх кафедрах, факультетських партбюро, засіданнях парткомів.

Успішне викладання і вивчення суспільних наук у вузі органічно пов'язано з поліпшенням консультаційної роботи. В організації цієї форми навчального процесу і нині мають місце серйозні недоліки (відсутність чіткого планування, контролю, формальне ставлення до справи). Парторганізації вузів на цю форму роботи звертали особливу

¹⁸ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 44, спр. 257, арк. 6; ф. 158, оп. 6, спр. 273, арк. 21.

¹⁹ Студент — сьогодні, спеціаліст — завтра. Дніпропетровськ. 1970, стор. 68; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 9230, бл. 1, спр. 29, арк. 70.

увагу. Творчо підійшли до організації консультативної роботи кафедри суспільних наук вузів Києва, Харкова, Одеси. Так, в Одеському гідрометеорологічному інституті склали графік загальних та індивідуальних консультацій для студентів, які виявили особливий інтерес до вивчення суспільних наук. У Миколаївському суднобудівному інституті партком після обговорення питання «Про стан консультаційної роботи у вузі» ухвалив «контролювати проведення кафедрами суспільних наук щоденних консультацій по черзі усіма викладачами». В Київському інженерно-будівельному інституті консультації проводились окремо по методиці підготовки рефератів, доповідей і контрольних робіт, по вивченню першоджерел і конспектуванню їх. Кафедри планували проведення консультаційних днів в студентських гуртожитках²⁰.

Результати навчальної і виховної роботи у вузі виявлялися на сесії. До цієї відповідальної справи ретельно готувалися кафедри, деканати, парткоми, комсомольські організації, факультетські партбюро і партгрупи. У всіх вузах республіки у ході підготовки і проведення екзаменаційних сесій проходили партійні і комсомольські збори, а їх підсумки обговорювалися на відкритих партзборах. Екзаменаційні сесії широко висвітлювали вузівські багатотиражки, радіогазети, «Екрани успішності» (на факультетах), дошки Пошани.

Ефективним засобом вироблення у студентів навичок активної громадсько-політичної діяльності і поліпшення успішності з суспільних наук є всесоюзні конкурси студентських праць з проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху, початок яким було покладено у 1967 р. в зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції. Якщо у першому всесоюзному конкурсі з проблем суспільних наук (1967 р.) з України взяло участь лише 8 тис. студентів (денної форми навчання), то в третьому всесоюзному конкурсі (1970 р.) — понад 100 тис.²¹ Значну і результативну роботу в цьому напрямі прсводили парторганізації і кафедри суспільних наук Запорізького індустріального і машинобудівного, Одеського медичного, Полтавського педагогічного інститутів, Київського, Харківського, Одеського, Дніпропетровського університетів. Результати шести всесоюзних конкурсів студентських праць показали, що ця форма наукової творчості студентів стала складовою частиною навчального процесу.

Таким чином, вузи Української РСР в роки восьмої п'ятирічки збагатили навчальний процес новими формами і методами викладання суспільних наук. У числі перших вони впровадили в навчальний процес програмоване (безмашинне) навчання, комплексне використання технічних засобів, проблемне читання лекцій, міжсесійну атестацію.

Підсумки діяльності вищої школи в роки восьмої п'ятирічки підбив ХХІV з'їзд КПРС, який відзначив значні зрушення у поліпшенні навчального процесу, позитивно оцінена робота кафедр суспільних наук на всесоюзній нараді завідуючих кафедрами суспільних наук (Москва, грудень 1971 р.). «Успіхи, досягнуті вченими-суспільствознавцями, дають змогу поставити питання ідейного виховання студентської молоді на більш міцну наукову основу,— підкреслював у своїй статті кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук,— глибоше і всебічніше розробляти методологію дослідження цієї проблематики, всемірно використовувати результати конкретно-

²⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 213, арк. 41; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 730, оп. 5, спр. 47, арк. 175; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 44, спр. 257, арк. 16.

²¹ В. І. Ленін і комуністичне виховання молоді, К., 1971, стор. 145.

соціологічного аналізу для вироблення дійових практичних рекомендацій»²².

У світлі партійних документів про 60-річчя Великого Жовтня, ідей і принципів нової Конституції СРСР, положень, висновків, викладених у доповідях і виступах товариша Л. І. Брежнєва, ще більшого значення набуває завдання органічного поєднання навчання і виховання студентської молоді. Завдання вузівських суспільствознавців добиватися ефективності і якості всієї роботи, піднести її до рівня сучасних вимог комуністичного будівництва. В удосконаленні викладання суспільних наук є ще чимало нерозв'язаних проблем і прогалин. У доповіді на листопадовому (1977 р.) Пленумі ЦК Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький підкреслив, що «хоч за останні роки ідейно-теоретичний рівень всього процесу навчання, і насамперед викладання суспільних наук, у республіці помітно підвищився, в цій важливій справі ще чимало недоликів... Тому ми зобов'язані і далі поліпшувати роботу з викладацькими кадрами, активно узагальнювати і розповсюджувати кращий досвід»²³.

Прийняття нової Конституції СРСР і Конституції УРСР, святкування 60-річчя Великого Жовтня, праці товариша Л. І. Брежнєва відкривають широкі можливості для наукового, творчого викладання суспільних наук у вузах.

²² В. Ю. Маланчук. Розвиток і вивчення суспільних наук — на рівень сучасних вимог, стор. 14.

²³ В. В. Щербицький. Оволодівати лєнінським стилем роботи, К., 1978, стор. 55.

А. П. ДОРОХОВА (Луцьк)

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Революційна боротьба селянства України в роки першої світової війни вивчалася ще в 20—30-х роках, коли було опубліковано кілька статей, присвячених селянському рухові в окремих губерніях України. Але джерельна база цих розвідок надто вузька, і вони здебільшого мають ілюстративний характер¹. Певний матеріал про становище селян України, їх революційні виступи міститься в працях Я. Крастиня, Б. Граве².

Глибше, із залученням більш широкого кола історичних джерел, ця тема досліджувалася в 40—70-х роках, коли було захищено кілька дисертацій і з'явилося чимало статей про селянський рух, переважно в окремих губерніях і регіонах України. Їх автори зібрали значний матеріал, ввели до наукового обігу нові факти, зробили цікаві висновки. Цінний матеріал з історії революційної боротьби селянства України

¹ М. Марковский. Крестьянское движение в Подольской губернии.— «Каторга и ссылка», 1933, № 9; Н. Межберг, С. Коган. Экономика Одесщины и рабоче-крестьянское движение в 1914—1918 гг.— Октябрь на Одесщине, Одесса, 1927; Э. Коган. Из истории аграрного движения 1917 г. на Екатеринославщине.— Борьба за Советы на Екатеринославщине, Днепропетровск, 1927.

² Я. Крастинь. Революционная борьба крестьян в годы империалистической войны (1914—1916 гг.), М., 1932; Б. Граве. К истории классовой борьбы в России, Л., 1926.

досліджуваного періоду узагальнено в капітальній праці академіка І. І. Мінца «История Великого Октября». Основною закономірністю селянського руху в умовах війни, зазначається в книзі, було неухильне посилення його політичного характеру³. Селянський рух у роки першої світової війни висвітлюється також у монографії «Історія селянства Української РСР» (т. 1, К., 1967), де, зокрема, показано його особливості, форми тощо.

Автор даної замітки робить спробу розкрити деякі нові аспекти цієї багатогранної проблеми.

Становище малоземельного селянства України в роки війни значно погіршилося. Мобілізація запасних, дострокові призови новобранців, реквізиції хліба, коней, худоби, наряди на тиллові роботи — все це важким тягарем лягло на його плечі. Щодо цього «Южно-русская сельскохозяйственная газета», яка видавалася в Харкові, в 1915 р. писала: «Сучасне село Зміївського повіту не в усьому радує серце об'єктивного спостерігача. Зanedбане воно, зубожиле...»⁴ У той же час на поміщицькі господарства військово-окопна повинність не поширювалася і це, безумовно, викликало різкі протести бідняків.

Перші масові селянські виступи відбулися ще в дні липневої мобілізації запасних. Тоді на Правобережній Україні прокотилася могутня хвиля розгромів поміщицьких економій. У них брали участь місцеві селяни і запасні, а інколи навіть солдати розквартированих поблизу військових частин. Із м. Овруча Волинської губернії місцеві власті телеграфували: «Запасні громлять поміщицькі економії, сім тисяч запасних бунтують»⁵⁻⁶. Поміщицькі економії були знищені в селах Старий Олексинець, Княжине, Мар'янівка Кременецького повіту Волинської губернії, Веприне, Велика Рача, Мала Рача, Межирічка, Вишевичі, Любовичі Радомишльського повіту Київської губернії, Зелене і Підлісний Олексинець Проскурівського повіту Подільської губернії та ряді інших⁷. Всього, за нашими підрахунками, на Україні тоді було розгромлено 34 економії, зокрема в Київській губернії — 24, Волинській — 7, в Подільській — 3.

Як і раніше, однією з найпоширеніших форм боротьби селян було самовільне захоплення ними поміщицьких пасовиськ для випасу своєї худоби. Так, селяни с. Сокуль Луцького повіту Волинської губернії з 27 липня 1914 р. почали випасати худобу на сінокоші і незібраних поміщицьких ланах, заявивши економам, що пасти худобу там вони будуть і надалі, а все закінчиться тим, що «панів виріжуть». 17 червня 1915 р. начальник Катеринославського губернського жандармського управління доносив, що випаси селянської худоби на землях поміщиків і німецьких колоністів у деяких повітах стають явищем звичайним і з кожним днем дедалі частішим⁸.

Для охорони пасовиськ та угідь поміщики зверталися по допомогу до поліції або використовували збройну охорону економії. У зв'язку з цим часто виникали криваві сутички між селянами та поліцейськими. 15 липня 1915 р. під час подібної сутички в економії с. Успенки Охтирського повіту Харківської губернії був убитий селянин Р. Лисенко, а 7 липня 1915 р. в с. Нова Басань Козелецького повіту Чернігівської гу-

³ І. І. Мінц. История Великого Октября, т. 1, М., 1967, стор. 392.

⁴ «Южно-русская сельскохозяйственная газета», 9 липня 1915 р.

⁵⁻⁶ ЦДАІ УРСР, ф. 442, оп. 864, спр. 236, арк. 2.

⁷ Крестьянское движение в России в годы первой мировой войны. Июль 1914 г.— февраль 1917 г. Сборник документов, М.—Л., 1965, стор. 50—53, 75—76, 474, 479.

⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 17, ч. 1, арк. 1.

берній смертельно поранений один селянин⁹. Наполегливу боротьбу за пасовиська вели мешканці сіл Білки, Тростянець Охтирського повіту, Білопілля і Тополя Сумського повіту, Азак Лебединського повіту, Софіївка Старобільського повіту Харківської губернії, Миколаївка і Стрельники Борзнянського повіту, Орликівка Новозибківського повіту Чернігівської губернії, Рисвянка Ровенського повіту, Вище Погоріле Старокостянтинівського повіту, Симонове Острозького повіту Волинської губернії та ін.¹⁰ Нестача пасовищ, кормів для худоби, палива породжувала таку форму селянського протесту, як масове забирання сіна, соломи, дров з поміщицьких економій, порубки лісу. Так, мешканці с. Печіще Лебединського повіту Харківської губернії в травні 1915 р. почали самовільно викошувати траву на землях місцевої економії. Прибувши в село, поліція заарештувала 9 чол.¹¹ У Степанівській економії Сумського повіту Харківської губернії протягом осені—зими 1915 р. жінки, незважаючи на протидію сторожа, забирали солому¹².

Інколи подібні випадки набирали масового характеру. 30—31 грудня 1914 р. кілька сотень жителів м. Романівка і прилеглих сіл Новоград-Волинського повіту Волинської губернії приїхали на підводах у ліс, що належав місцевій поміщиці, і забрали близько 100 сажнів дров. Під час сутички був убитий лісник, а стражник змушений тікати¹³. Масові порубки лісу мали місце також у Чернігівській губернії, зокрема в селах Парфенівка і Луговики Мглинського повіту, Козилівка Новоград-Сіверського повіту¹⁴.

Продовжувалася страйкова боротьба сільськогосподарських робітників, які працювали в поміщицьких маєтках. Хоч у період війни було трохи збільшено номінальну заробітну плату, однак реальна зарплата не тільки не збільшилась, а, навпаки, зменшилась. Тому учасники страйків вимагали підвищити заробітну плату. 15 травня 1916 р. у с. Улянівка Сумського повіту Харківської губернії припинили роботу 300 жінок, які прополювали буряки. Вони вимагали збільшити денну платню з 55 до 70 коп. У с. Юнаківка цього ж повіту робітниці припинили роботу 17 травня 1916 р., коли узнали, що замість 50 коп. вони будуть одержувати 45 коп. Обидва страйки поступово переросли в заворушення, які супроводжувалися розгромом магазинів місцевих купців і сутичками з поліцією¹⁵.

Подібні страйки відбувалися протягом травня 1915 р. також в Антонинському, Малопузирецькому, Волиця-Татарському, Кременчуцькому, Малоюначинському, Якимовецькому і Великосалихському фільварках Волинської губернії, Гребінківській економії Полтавської губернії, маєтку с. Пустовойтове Кременчуцького повіту Полтавської губернії, економіях сіл Кордилівка, Немиринці, Лозне, Рогинці, Жигалівка, Кривошеїнські хутори Вінницького повіту Подільської губернії та ін.¹⁶

⁹ Крестьянское движение в России в годы первой мировой войны, стор. 276—277; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 85, ч. 1, арк. 1.

¹⁰ Харківський обласний державний архів (далі — ХОДА), ф. 3, оп. 1, спр. 4757, арк. 1; спр. 4285, арк. 1; спр. 4762, арк. 1; спр. 4896, арк. 1; спр. 5216, арк. 3; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 83, ч. 1, арк. 22; спр. 86, ч. 1, арк. 2—3; ЦДА УРСР, ф. 1439, оп. 1, спр. 1670, арк. 675; ф. 1335, оп. 1, спр. 1950, арк. 130; спр. 1640, арк. 28.

¹¹ ХОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 5246, арк. 17.

¹² Там же, спр. 5085, арк. 13.

¹³ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1914 р., спр. 13, арк. 11.

¹⁴ Там же, 1915 р., спр. 108, ч. 18, арк. 7; Чернігівський обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. 128, оп. 1, т. 7, спр. 13520, арк. 2; спр. 13481, арк. 2.

¹⁵ ЦДА УРСР, ф. 304, оп. 1, спр. 1662, арк. 112; спр. 1651, арк. 70.

¹⁶ Там же, ф. 1335, оп. 1, спр. 1900, арк. 54; ф. 320, оп. 1, спр. 1531, арк. 25, 27; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 108, ч. 53, арк. 8.

Всього, за нашими підрахунками, на Україні в роки війни пройшло 34 таких страйки.

Поряд з антипоміщицькою на селі відбувалася непримиренна боротьба між його заможною верхівкою, з одного боку, і бідняцько-пролетарськими верствами,— з другого. Гострі соціальні конфлікти виникали, зокрема, в разі необхідності виконання оборонних робіт, до яких у той час залучалося сільське населення. Бідніша частина селянства справедливо вважала, що, оскільки куркулі мають значно більше добрих коней і підвод, вони й повинні переважно виконувати тиллові роботи. Куркулі ж виступали за те, що призначати на ці роботи потрібно «по порядку і по черзі». У зв'язку з цим мали місце сутички між заможними селянами і біднотою в селах Огіровка і Білоцерківка Хорольського повіту Полтавської губернії¹⁷.

Крім того, куркульство всіляко ухилялося від несення військової служби, що викликало обурення селянства. Про це свідчить багато анонімних і з підписами листів, які надходили в штаб Київського військового округу.

Але особливої гостроти набула класова боротьба на селі під час проведення землевпорядних робіт, передбачених столипінською аграрною реформою. В жандармському донесенні з Харківської губернії зазначалося, що величезна більшість населення вороже ставиться до землевпорядних комісій¹⁸. Селяни вимагали негайного припинення землевпорядних робіт. Так, у скарзі мешканців с. Нижня Дуванка Куп'янського повіту Харківської губернії від 20 лютого 1916 р. вказувалося, що відрубникам відводяться кращі землі і тому селяни просили припинити землевпорядкування до кінця війни¹⁹. Жителі с. Перелюби Сосницького повіту Чернігівської губернії 2 вересня 1916 р. писали: «Сосницька комісія... розорює нас відведенням відрубних ділянок багатим людям»²⁰. Незважаючи на численні протести, царський уряд продовжував втілювати в життя столипінську земельну реформу, і це кінець кінцем спричинило виникнення ряду селянських виступів, які нерідко закінчувалися сутичками з поліцією і місцевою владою. Найбільш масовим серед них було повстання в с. Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії (квітень 1915 р.), в якому взяло участь близько 3 тис. чол. Селяни, обурені виділенням кращих общинних земель відрубникам, припинили землемірні роботи, розгромили волосне правління, вбили двох відрубників, прогнали поліцію²¹. Виступ нижньосироватських селян знайшов підтримку мешканців інших сіл Сумського повіту, а також за його межами. У політичному огляді про настрої населення повіту зазначалося, що події в Нижній Сироватці «зміцнили в селянській масі свідомість пред'явлюваних вимог, а разом з тим і необхідність підтримувати ці вимоги силою»²². Під впливом цього повстання відбулися заворушення проти столипінської реформи і в інших селах.

Криваві сутички між прихильниками хутірської системи, тобто переважно куркулями, та її противниками мали місце в селах Азарівка Стародубського повіту, Браниця Козелецького повіту Чернігівської гу-

¹⁷ ЦДІА УРСР, ф. 1439, оп. 1, спр. 1495, арк. 6.

¹⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 83, ч. 1, арк. 20.

¹⁹ Крестьянское движение в России в годы первой мировой войны, стор. 398—401.

²⁰ ЦДІА СРСР, ф. 408, оп. 1, 1916 р., спр. 524, арк. 1.

²¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 83, ч. 1; «Красный архив», 1936, № 3; Крестьянское движение в России в годы первой мировой войны, стор. 264—270.

²² ЦДІА УРСР, ф. 304, оп. 1, спр. 1621, арк. 2.

бернії, Ганнівка Лебединського повіту, Пащенкове Валківського повіту, Уди Харківського повіту, Білки Охтирського повіту Харківської губернії та ін.²³

Політичного характеру набрав масовий виступ селян Правобережної України проти всеросійського сільськогосподарського перепису 1916 р. Серед селян поширювалися чутки, ніби перепис проводиться для того, щоб відібрати у них землю і передати її земству, запровадити панщину і збільшити податки. Обурені селяни з'являлися до осіб, які проводили перепис, і вимагали повернути переписні бланки. У зв'язку з цим виникали серйозні сутички. Наприклад, у Балтському повіті мали місце численні збройні сутички селян з поліцією, внаслідок яких загинуло чимало селян. Заворушення охопили 23 села Балтського повіту, 17 сіл Ушицького повіту, 2 села Ольгопільського повіту Подільської губернії, 6 сіл Київського повіту і 2 села Уманського повіту Київської губернії. Поліція заарештувала 188 учасників виступів²⁴.

У роки війни з'явилися нові форми селянського руху, зокрема виступи проти реквізиції, зростання дорожничі, неподання допомоги сім'ям мобілізованих тощо. Особливо масового характеру набрали виступи проти реквізиції. Так, у грудні 1916 р. відмовилися від неї всі села 2-ї дільниці Чернігівського повіту, Березинська, Горбовська, Довжицька волості 3-ї дільниці цього ж повіту, Марчихіно-Будинська волость Глухівського повіту, Тупичівська і Мощенська волості Городнянського повіту, дві волості Павлоградського повіту Катеринославської губернії, 12 волостей Катеринославського повіту²⁵.

Одним з факторів, що сприяв процесові революціонізування народних мас, було зростання дорожничі. Царський уряд виявився неспроможним вести ефективну боротьбу з спекуляцією. Це викликало невдоволення трудящих, що знаходило прояв у відкритих виступах. У м. Старобільськ Харківської губернії 30 травня 1916 р. на ринку зібралося понад тисячу чоловік, які почали громити магазини купців. Для придушення цього заворушення була викликана військова команда, яка заарештувала 18 чол.²⁶ Подібні заворушення відбулися в містах Градизьк Полтавської губернії, Охтирка і Богодухів Харківської губернії, селах Котельва Охтирського повіту, Сватова Лучка Куп'янського повіту Харківської губернії, м. Червоне Житомирського повіту Волинської губернії, селах Оульямпіль і Стара Мурафа Ямпільського повіту, Вищий Ташлик Гайсинського повіту Подільської губернії, Василівка Мелітопольського повіту, Великий Токмак Бердянського повіту Таврійської губернії та ін.²⁷

Більшовики роз'яснювали, що боротьба з дорожниччею може бути ефективною лише тоді, коли вона поєднуватиметься з боротьбою проти царизму. Так, у резолюції Харківської міської конференції РСДРП, яка відбулася в листопаді 1915 р., зазначалося, що «успішна боротьба

²³ Там же, спр. 1460, арк. 52; ф. 1439, оп. 1, спр. 1657, арк. 304; Крестьянское движение в России в годы первой мировой войны, стор. 416—419; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 83, ч. 1, арк. 19, 27; ХОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 5100, арк. 27.

²⁴ Крестьянское движение в России в годы первой мировой войны, стор. 309—312, 343—355, 503—506; История селянства Української РСР, т. 1, стор. 540; ЦДА УРСР, ф. 374, оп. 1, спр. 3733, арк. 67; спр. 3751, арк. 140.

²⁵ ЧОДА, ф. 147, оп. 3, спр. 2577, арк. 17—19; спр. 2579, арк. 32—35; Ю. И. Кирьянов. Крестьянское движение на Украине в годы первой мировой войны.— Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, К., 1962, стор. 542.

²⁶ ЦДА УРСР, ф. 304, оп. 1, спр. 1552, арк. 64; спр. 1651, арк. 57.

²⁷ Там же, ф. 320, оп. 1, спр. 1519, арк. 323; ф. 304, оп. 1, спр. 1651, арк. 64, 71, 75—76; ф. 1335, оп. 1, спр. 1900, арк. 95, 103, 104; спр. 1952, арк. 11; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, спр. 53, ч. 9, арк. 4; спр. 71, ч. 7, арк. 9.

з дорожнечею можлива тільки при переході від старої, віджилої економічної і політичної системи до широкого демократичного порядку»²⁸.

Виникали заворушення на селі і в зв'язку з несвоєчасним або неповним наданням допомоги сім'ям мобілізованих на війну, зловживаннями, які допускали при цьому представники влади. Під час таких заворушень, як правило, дуже активно діяли жінки. Так, у с. Велика Комишеваха Ізюмського повіту Харківської губернії в листопаді 1914 р. біля волосного правління зібралося близько 1000 селянок, незадоволених затримкою з видачею допомоги, які загрожували самосудом волосному старшині, писареві і членові волосного попечительства²⁹. 18 серпня 1914 р. жінки одного з сіл Богодухівської волості Харківської губернії вимагали видачі допомоги. Коли одну з них було заарештовано, солдатки почали громити приміщення волосного правління і намагалися побити волосного старшину³⁰.

Подібні заворушення мали місце також у селах Кабичин Старобільського повіту Харківської губернії, Перелюби Сосницького повіту Чернігівської губернії, в Кривоозерській волості Балтського повіту Подільської губернії та ін.³¹

Всього, за нашими підрахунками, на Україні у роки війни відбулося 349 селянських виступів, зокрема на Правобережній Україні — 190, Лівобережжі — 123, на Півдні — 36. Заворушення охопили 612 сіл. У них взяли участь понад 180 тис. чол. Найбільшу питому вагу становили виступи, що мали яскраво виражену антипоміщицьку спрямованість (розгроми поміщицьких економій, випаси, порубки, боротьба за сервітути, орендні вимоги селян, захоплення і пошкодження поміщицького майна, підпали маєтків). Отже, селянський рух розвивався переважно в руслі першої соціальної війни, тобто проти залишків кріпосництва, насамперед великого поміщицького землеволодіння.

У роки війни посилювався політичний характер селянського руху, про що свідчать неодноразові виступи проти царських властей та їх заходів (проти реквізицій, окопних робіт, сільських і волосних властей, сутички з поліцією, убивства поліцейських тощо).

Широкого антивоєнного руху на селі фактично не існувало, і тому неправомірно писати про якісь «масові антивоєнні виступи селянства», перебільшуючи тим самим ступінь його політичної зрілості. Водночас правлячі кола країни робили все можливе, щоб розпалити в народних масах, насамперед у селянства, шовіністичні настрої. «Серед селянства,— зазначав В. І. Ленін,— правлячій зграї за допомогою буржуазної преси, духовенства і т. д. ...удалось викликати шовіністський настрій»³².

Найбільше піднесення селянського руху припадає на перші місяці війни. Так, протягом липня — грудня 1914 р. відбулися 132 виступи, а за весь 1915 р. виявлено матеріали лише про 122 виступи. Зниження розмаху селянської боротьби пояснюється рядом обставин, зокрема

²⁸ Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июль 1907 г.—февраль 1917 г.), К., 1960, стор. 598.

²⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1914 р., спр. 108, ч. 83, арк. 7.

³⁰ «Красный архив», 1936, № 3, стор. 6.

³¹ А. П. Гриценко. Селянський рух в Донському промисловому районі в роки першої світової імперіалістичної війни.— «УІЖ», 1958, № 4, стор. 80; ЦДА УРСР, ф. 1439, оп. 1, спр. 1736, арк. 13; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, Д-4, 1915 р., спр. 108, ч. 53, арк. 8.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 311.

мобілізацією в армію чоловіків, які найчастіше протестували проти експлуатації, умовами воєнного часу, коли найменший прояв незадоволення політикою царизму жорстоко карався. До того ж, на значній частині території України було оголошено воєнний стан.

У 1916 р. відбулися 82 селянські заворушення, тобто менше, ніж у 1915 р., проте це не означало явного спаду селянського руху. Про його розмах треба судити не тільки за кількістю виступів, а й за кількістю сіл, охоплених рухом, і числом учасників. Так, у Балтському повіті Подільської губернії заворушення проти сільськогосподарського перепису в 1916 р. охопили 23 села, але при підрахунках за методикою, якої дотримується більшість істориків, це вважається одним виступом. Аналогічні випадки характерні для інших повітів. Якщо в 1915 р. селянські заворушення відбулися в 146 селах (40 тис. учасників), то в 1916 р., відповідно,— в 285 селах і в них взяло участь близько 70 тис. чол. Найбільше селянських виступів відбулося на Правобережній Україні, де ще існував такий пережиток кріпосництва, як сервітутне право, значним було черезсмужжя тощо. Все це призводило до виникнення гострих соціальних конфліктів між поміщиками і селянами. Оскільки Правобережна Україна була прифронтовою смугою, де розміщувалося багато військових частин, разом з селянами проти експлуататорів боролися й солдати, а інколи навіть вони організовували виступи проти поміщиків.

При характеристиці тогочасного становища на селі слід враховувати не лише кількість виступів, а й настрої населення, ту політичну атмосферу, яка складалася там. Невипадково представники царських властей у своїх донесеннях неодноразово з тривогою доповідали про падіння авторитету уряду, зростання революційних настроїв серед селян. Так, у Чернігівській губернії, за словами губернатора, все населення в 1916 р. ставилося до уряду і урядових заходів скептично, не вірячи в їх дієвість³³. «Заслугує на особливу увагу настрої селян,— зазначалося в рапорті, надісланому з Харківської губернії.— Настрої цей ворожий до панівних класів населення... Разом з тим досить часто висловлюються і таємні надії на зміну з допомогою прибулих з театру війни військ існуючого в державі ладу і погрози на адресу панівних класів населення»³⁴.

Зростання класової свідомості широких селянських мас, піднесенню рівня їх боротьби значною мірою сприяла революційна діяльність партії більшовиків. Революційну агітацію на селі проводили також солдати, що перебували там у відпустці після лікування в госпіталі чи з якихось інших причин. У брошурі «Соціалізм і війна», виданій у вересні 1915 р., В. І. Ленін писав, що в міру повернення солдатів з поля бойні настрої на селі, безперечно, змінюватиметься не на користь царській монархії³⁵. Зокрема, в Полтавській губернії були випадки, коли прибулих з фронту солдатів заарештовували як керівників революційного руху на селі³⁶. Виступ селянок-солдаток в с. Уди Харківського повіту навесні 1915 р., коли вони почали заорювати землі відрубників, також стався під впливом листів з театру воєнних дій³⁷. Про це ж писав харківський губернатор командуючому Південно-Західним фронтом, а чигиринський повітовий справник доповідав київському губернаторові.

³³ ЦДА УРСР, ф. 1439, оп. 1, спр. 1649, арк. 8.

³⁴ Там же, ф. 304, оп. 1, спр. 1662, арк. 82—83.

³⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 311.

³⁶ Я. Крастынь. Революционная борьба крестьян в годы империалистической войны (1914—1916 гг.), стор. 74.

³⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 102. Д-4, 1915 р., спр. 108, ч. 53, арк. 9.

Таким чином, революційні ідеї, незважаючи на протидію властей, проникали на село, мешканці якого дедалі рішучіше піднімалися на боротьбу проти царизму. Характеризуючи становище в країні, В. І. Ленін у 1915 р. писав: «Тепер ми знову йдемо до революції. Це всі бачать. **Сам Хвостов** * говорить про настрій селян, що нагадує 1905—1906 роки»³⁶.

У роки першої світової війни селянство пройшло прискорену школу революційного виховання. Його політична свідомість незрівняно зросла, зміцнів союз з робітничим класом, що було вирішальною передумовою перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції.

* О. М. Хвостов — великий поміщик, депутат IV Державної думи, де був одним з лідерів фракції правих. У 1915—1916 рр. — міністр внутрішніх справ і шеф корпусу жандармів.

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 27, стор. 73.

Б. М. ФЛОРЯ (Москва)

**З ІСТОРІЇ ВЗАЄМВІДНОСИН
УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА
І РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ
(80-і—90-і роки XVI ст.)**

В історії українського народу другій половині XVI ст. належить особливе місце. Це — час різкого посилення експансії польських феодалів на українські землі і дедалі зростаючої відсічі цієї експансії з боку народних мас України, час

перших великих народних заворушень і перетворення козацтва у провідну силу народно-визвольного руху. Це — також час встановлення постійних політичних контактів між запорізьким козацтвом і російським урядом, контактів, у ході дальшого розвитку яких створювалися важливі передумови для возз'єднання України з Росією.

Радянська історіографія постійно приділяла значну увагу вивченню початкових етапів цих контактів. В архівах нашої країни виявлено цілий ряд цінних матеріалів, що розкривають нові сторінки в історії відносин російського уряду з Запоріжжям. Ці відносини розглянуті в рамках широкої картини російсько-українських контактів і в тісному зв'язку з розвитком класової боротьби на Україні¹. Однак, незважаючи на досягнуті успіхи у цій справі, можливості вивчення цієї теми не вичерпані. В архівах Радянського Союзу і Польської Народної Республіки є неопубліковані матеріали, які можуть істотно поповнити наші уявлення про російсько-українські зв'язки протягом останніх десятиліть XVI ст. Введення цих матеріалів до наукового обігу є завданням автора даної замітки.

Виявлені джерела свідчать, що в досліджуваний період відбувалися важливі зміни в самому характері російсько-українських відносин. На початку цього періоду посередниками в контактах між російським урядом і запорожцями виступали відомі представники української знаті того часу — князі Ружинські. Вже у 70-х роках російський уряд подавав допомогу зброєю і хлібними запасами загонам запорожців,

¹ К. Г. Гуслистий. Исторические связи с Россией до освободительной войны 1648—1654 гг. — Воссоединение Украины с Россией. 1654—1954, М., 1954; В. А. Голубуцкий. Запорожское казачество, К., 1957; Д. І. Мишко. Українсько-російські зв'язки в XIV—XVI ст., К., 1959.

що ходили на Крим під проводом князя Богдана Ружинського, який загинув у 1576 р. під час здобуття Іслам-Кірменя².

До послуг Ружинських для встановлення контактів з запорожцями російський уряд звертався і пізніше. Так, в одній з кримських посольських книг зберігся запис, що в середині 80-х років XVI ст., коли Росія готувалася до війни з кримським ханом Іслам-Гіреєм, станичними голів Ф. Лихарева і Л. Хрущова було послано «за пороги ко князю Кирику и ко князю Михаилу Ружинским и к атаманом и к черкасом» для організації спільних дій проти татар³. Відомий також документ 1586 р., де згадується про поїздку до князя Михайла Ружинського «дворянина» А. Ф. Зінов'єва⁴. Коли в 1591 р. хан Казі-Гірей зробив набіг на Росію і був розбитий під Москвою російськими військами, один з літописців відзначив, що «кош крымской побил князь Михайло Ружеский з запорожскими черкасы»⁵.

На цьому відомості про контакти Ружинських з російським урядом обривається, що не випадково. Є всі підстави пов'язувати їх припинення із зміною ставлення східноукраїнських магнатів до Росії після закінчення Лівонської війни. З поступовим розвитком феодальної колонізації східних земель Речі Посполитої українські магнати, що полонізувалися, дедалі частіше почали вдаватися до спроб розширити східні кордони своїх володінь за рахунок російської державної території, перетворившись в одну з основних сил польсько-литовської феодальної експансії проти Росії. Ця еволюція яскраво відбилася і в історії роду Ружинських. Якщо Михайло і Кирик Ружинські ще могли співробітничати з російським урядом, то представник наступного покоління — князь Роман Кирикович Ружинський став на початку XVII ст. одним з головних організаторів інтервенції в Росію.

Як добре показали українські радянські дослідники, розвиток феодальної колонізації, зростання експлуатації були однією з основних причин дальшого розгортання козацького руху, посилення в ньому антифеодальних тенденцій. За цих обставин українські магнати почали шукати вихід з цього становища, намагаючись перетворити хоч би частину козацтва у знаряддя здійснення своїх експансіоністських планів на Сході*.

Цю політику, яка проводилася насамперед князями Вишневецькими, з усією очевидністю розкрито в недавно опублікованих так званих «обидных списках», складених у Посольському приказі на початку 90-х років XVI ст. Описуючи напад «воровских черкас» на прикордонні поселення Росії, російські дипломати у своєму зверненні до уряду Речі Посполитої спеціально підкреслювали, що «посылают их из Канева и ис Черкас и ис Переяславля и с Лубен державцы сами»⁶. Особливо небезпечним було те, що, намагаючись збільшити свої володіння за

² Докладніше про це див.: Карпато-Дунайские земли в средние века, Кишинев, 1975, стор. 214—228.

³ Центральний державний архів давніх актів (далі — ЦДАДА), ф. 123. Відносини Росії з Кримом, кн. 17, арк. 117 зв., 120.

⁴ Акты XIII—XVII вв., представленные в разрядный приказ представителями служилых фамилий после отмены местничества (далі — Акты XIII—XVII вв.), ч. I, М., 1898, № 227 (7 лютого 1586 г.).

⁵ М. Н. Тихомиров. Малоизвестные летописные памятники. — Исторический архив, т. VII, М., 1951, стор. 231.

* Справедливо підкреслює В. О. Голобуцький (Назв. праця, стор. 90, 93—94 та ін.), що набрані магнатами з середовища козаків загопи, по суті, не мали нічого спільного з інтересами і прагненнями українського козацтва.

⁶ Г. Н. Анпилогов. Новые документы о России конца XVI — начала XVII века, М., 1967, стор. 73—74.

рахунок ще не освоєного степу, магнати направляли свої загони на єдину регулярну військову силу в усьому районі — російську сторожову службу на кримських шляхах. Захоплені полонені повідомляли, що «посылают их с Переяславля киевского воеводы урядник пан Чирский да княж Александров урядник Вишневецкого князь Лыко нарочком и велят им государевы проезжие станицы громить и грабить»⁷.

За цих умов, які виникли, коли російський уряд шукав союзників у боротьбі з експансією, а козацькі загони дедалі рішучіше виступали на захист народних мас, проти сваволі та насильства феодалів, що полонізувалися і порвали зв'язки з власним народом, на перший план почали висуватися безпосередні контакти між російськими властями і запорізькими отаманами. Серія актів, що збереглися в архіві дворянського роду Зінов'євих, дає можливість досить точно уявити собі, як встановлювалися взаємовідносини центральних і місцевих російських властей із загоном запорожців (понад 600 чол.), що вирушили з Дніпра на Донець на чолі з отаманом М. Федоровим⁸.

Вийшовши на Донець, запорожці навесні 1589 р. звернулися до царя з проханням прийняти їх на свою службу, пропонуючи не тільки виконувати сторожову службу проти кримських татар, а й вести боротьбу з тими найнятими українськими магнатами загонами, «которые ходят по Донцу и по Осколу и по Дону и громят государских людей»⁸. Російський уряд відповів згодою і для координації дій запорожців з російськими загонами на південних шляхах вислав до них станичного голову Ф. Кирєєва⁹. Проте спочатку повного довір'я до козаків не було: у Москві побоювалися, що на Дінці з'явиться один з найнятих Вишневецким загонів, а його звернення до Москви покликане тільки замаскувати підготовку до нового нападу на російські землі¹⁰. Однак становище змінилося, коли влітку 1589 р. запорожці прислали в Москву захоплених ними кримських татар і розбили загін якогось Сеньки Колпака, що напав на російські станиці. Після цього запорожцям були направлені з Москви не тільки необхідні для продовження їх важкої служби «хлібні запаси», а й царські подарунки отаманам і всім козакам (сукна і гроші)¹¹, що означало усунення будь-яких непорозумінь у ставленні російського уряду до загону М. Федорова.

Однак служба цього загону виявилася нетривалою. В 1590 р., із загостренням відносин між Туреччиною і Річчю Посполитою, він відійшов на правобережжя, приєднавшись до військ Олександра Вишневецкого**, що стояли проти турків на південному кордоні. Такий крок, зроблений за наполяганням козацького отамана, проте, не цілком відповідав настроям рядових учасників загону. Російський гінець Василь Малий, який побував у липні 1590 р. в Києві, повідомляв, що «хотят-де казаки атамана Матушу убить до смерти за то, что он не хочет добра государю, царю и великому князю и от государева жалованья их от-

⁷ Там же, стор. 90—91.

* В інших джерелах є лише невеликі згадки про ці контакти (ЦДАДА, ф. 123. Відносини Росії з Кримом, кн. 17, арк. 239; Г. Н. Анпилогов. Назв. праця, стор. 128). Д. І. Мишко, який докладніше, ніж інші, писав про загін М. Федорова (Назв. праця, стор. 125, 137—138), використав лише один з цих документів, опублікований в XVIII ст. у 1-му томі «Древней российской вивлиофики».

⁸ Акты XIII—XVII вв., ч. 1, № 238.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же, № 240.

¹¹ Там же, №№ 242—243.

** Весною 1590 р. російський гінець А. Іванов повідомив: «Со князем Александром Вишневецким казаков запорожских с Матушею, который был на Москве, человек семьсот» (ЦДАДА, ф. 79. Відносини Росії з Польщею, кн. 20, арк. 120).

гонил»¹². Чітко виявлені в цьому повідомленні настрої рядових козаків, очевидно, зробили свій вплив на рішення козацьких загонів, які зібралися на південному кордоні Речі Посполитої, восени 1591 р., коли між нею і Туреччиною був укладений мир, звернутися до царя Федора Івановича з пропозицією своїх «служб».

Про цей етап взаємовідносин російського уряду з запорізьким козацтвом дає достатнє уявлення грамота Бориса Годунова «Гетманам запорожских черкас, гетману Криштофу Косинскому и всем атаманам и молодцам, которые с ним есть» — перше відоме на сьогоднішній день офіційне звернення російського уряду до запорізьких козаків¹³.

У грамоті до царя, яку йому надіслали козацькі отамани, повідомлялося, що зібралось «теперь в Киеве казаков людей годных три тысячи», і містилося прохання «учинить ведомо вскоре», чи не будуть вони государю «надобны против которых неприятелей». Отамани також указували, що коли на їх прохання надійде позитивна відповідь, то вони «межи собою на том верою укрепили, чтоб всех товаришов до того привести»¹⁴. У Москві з увагою поставилися до грамоти від козаків. Її читав сам Борис Годунов — фактичний правитель Російської держави. І це зрозуміло. Вживаючи після наскоку кримського хана Кази-Гірея на Москву літом 1591 р. нових заходів для оборони південних кордонів Росії, її уряд мав дуже велику потребу в бойових кадрах, здатних завдати ударів татарам і вести спостереження за рухом Орди ще на далеких підступах до перших оборонних ліній країни. А щодо цього мало хто міг зрівнятися воєнним мистецтвом з козаками.

У своїй грамоті запорожцям від 3 лютого 1592 р. Борис Годунов просив козаків вирушити на «поле на Днепр или на Донец», щоб перешкоджати наскокам кримських татар на російські землі і насамперед прислати в Москву «языков добрых». Із свого боку він зобов'язувався направити до них «дворянина» з «денежным и хлебным жалованием». Крім того, від імені царя Годунов обіцяв запорожцям, що їх добре приймуть, коли вони захочуть «к государю нашему ехать... и быти у государя нашего». У цьому зв'язку цілком імовірним є те, що тоді стояло питання не лише про воєнну взаємодопомогу в боротьбі проти татар, а й про перехід запорізьких загонів на російську територію. Ця обставина набуває особливого значення, якщо врахувати, що наприкінці 1591 р., коли в Москву направлялося запорізьке посольство, загопи козаків на чолі з К. Косинським почали повстання проти панів, захопивши Білу Церкву¹⁵. Очевидно, відряджаючи послів, запорожці якоюсь мірою розраховували підготувати собі ґрунт для того, щоб, у разі невдачі повстання, перейти на територію Росії, як це робили пізніше учасники козацьких повстань 30-х років XVIII ст.

Встановлення безпосередніх зв'язків між російським урядом і запорізьким військом, що вже з кінця 1591 р. вело збройну боротьбу проти «кресовых» * магнатів, викликало велику тривогу у феодальної знаті. Вона відновляє свої спроби спрямувати козацтво проти Російської держави. В кінці літа 1592 р. в Москву почали надходити погані для російського уряду вісті про те, «что бискуп киевской да князь Александр Вишневетской да староста Остринской Лаврин Ратомской наймут черкас атамана Косинского и иных и от короля им сукна и

¹² ЦДАДА, ф. 79. Відносини Росії з Польщею, кн. 20, арк. 208.

¹³ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rkp. 1539, № 31.

¹⁴ Там же.

¹⁵ В. А. Голобуцкий. Назв. праця, стор. 100.

* «кресовый» — прикордонний.

гроши являють, щоб они шли под Чернигов»¹⁶. Але намагання послабити таким шляхом антифеодальну боротьбу на Україні і зробити запорізьке військо зряддям польсько-литовської феодальної колонізації східних районів Російської держави були марними.

У джерельних матеріалах немає ніяких відомостей про напад загонів Косинського на російські землі. Більше того, до першої половини 1593 р. належить цілий ряд свідчень про виконання обома сторонами — урядом Росії і запорожцями — умов укладеної в січні 1592 р. угоди. Так, у грамоті царя Федора донським отаманам (березень 1593 р.) відзначалося, що вони повинні діяти проти татар спільно з запорізькими козаками: «А велено черкасам запорожским, гетману Криштофу Косинскому и всем атаманам и черкасам быть на Донце на шляхе и за царем итти к нашим украинам»¹⁷. Пізніше на Січ було відправлено царське «жалованье». Один з польських магнатів, Якуб Потоцький, з тривогою писав коронному канцлеру Яну Замойському: «Козакам низовим від князя Московського принесли жалування на цілий рік»¹⁸.

Про надіслання запорожцям «жалованья» від царського уряду говориться також в наказі російським послам, направленим у Крим восени 1593 р. В наказі роз'яснюється, що це була винагорода за те, що «летом нынешнего лета, коли царь и царевици проходили на государеву землю, и те черкасы в то лето присыльвали ко... государю языки крымские»¹⁹. Таким чином, воєнну взаємодопомогу між Росією і запорожцями було реально втілено в життя, а контакти, встановлені ще восени 1591 р., продовжувалися, судячи з усього, до самої смерті Косинського — до літа 1593 р.

Після смерті Косинського ці зв'язки не припинилися. Про їх дальший розвиток у 1594 р. говорять давно відомі свідчення «Щоденника» Еріха Лясоти про перебування в Січі літом 1594 р. російського посланця Василя Никифорова²⁰ і документи про приїзд до Москви козацького посольства з проханням про допомогу запорожцям в їх поході проти турків. Козаки просили, щоб цар «своих людей к ним прибавил, послал под знаменем своим и своею казною их спомог»²¹.

Як відомо, російський уряд, побоюючись відкритого конфлікту з Туреччиною, хоч і схвалив наміри запорожців, однак відмовився дати їм «свое знамя» і тим самим взяти їх під своє покровительство²².

Цю картину відносин, відому з офіційних джерел, дають можливість доповнити листи одного з представників місцевої влади на Україні, що випадково збереглися у складі великої добірки документів різного часу в архіві Замойських²³. В одному з листів його невідомий автор — «урядник» повідомляв, що на довіреній йому території обста-

¹⁶ ЦДАДА, ф. 79. Відносини Росії з Польщею, кн. 22, арк. 221 зв.

¹⁷ Там же, ф. 89. Відносини Росії з Туреччиною, кн. 3, арк. 124.

¹⁸ Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Zamajskich, № 228.

¹⁹ ЦДАДА, ф. 123. Відносини Росії з Кримом, кн. 20, арк. 403—403 зв. Очевидно, про ці відносини влітку 1593 р. йдеться у відомому листі Олександра Вишневецького щодо «зради» Косинського.

²⁰ В. А. Голобуцкий. Назв. праця, стор. 128, 130.

²¹ Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранных, т. II, СПб., 1852, стор. 20.

²² Там же, стор. 29; Д. І. Мишко. Назв. праця, стор. 128—129.

²³ Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Zamajskich, 867, №№ 55 і 65. Автор, очевидно, був одним з прикордонних старост. Його дорозові прохання передати зібрані відомості «князю» не дають можливості уявити про яке староство йде мова, оскільки і воевода брацлавський Януш Збараський, і воевода київський Костянтин Острозький мали князівський титул.

новка дуже тривожна, оскільки в Путивль прийшло «15 тисяч Москви», їх кількість весь час зростає, «і має їх бути 40 000, які, з'єднавшись з козаками, повинні йти через землі його королівської милості в землю Волоську і Мултянську, та їх зайняти». Через це, пише далі «урядник», «і по решті України бунти, і, якщо про те дізнаються, то важко буде не тільки мені, а й вашій милості зупинити всю Україну».

В іншому листі, підтверджуючи відомості про те, що біля Путивля зібрався «люд московський», якого чекають козаки, що лаштуються в турецький похід, «урядник» знову закликав власті якнайшвидше вжити заходів, бо, «якщо Москва рушить, підніметься вся Україна». Ці свідчення ясно показують, що, незважаючи на офіційну відмову російського уряду, його тісні контакти з запорожцями проти турків продовжувались і в середині 90-х років.

Цей зв'язок, безперечно, сприяв посиленню традиційного тяжіння запорізького козацтва до Росії, що яскраво виявилось в діях учасників народно-визвольного повстання, очолюваного С. Наливайком.

Наведені дані становлять інтерес і як показник того, що вже наприкінці XVI ст. польсько-литовські феодали добре розуміли, яку небезпеку для їх панування на Україні містять у собі дедалі міцніючі відносини між запорізькими козаками і Росією.

Зрозуміло, контакти між російським урядом і запорожцями відбивали лише одну, хоча й дуже суттєву сторону російсько-українських взаємозв'язків другої половини XVI ст. Українські дослідники уважно вивчили й інші явища, що мали важливе значення для майбутнього розвитку обох народів, такі, наприклад, як зростання культурного й економічного спілкування між ними, встановлення постійних контактів між донським і запорізьким козацтвом, контактів, що ґрунтувалися на спільності не тільки національних, а й класових інтересів. Щодо цього навів багатий і різноманітний фактичний матеріал (взятий головним чином з архівів) відомий дослідник історії донського козацтва В. Д. Сухоруков. Говорячи про «союз донських козаків із запорожцями, з яких багато, уникаючи утисків польських вельмож, ішли на Дон», він підкреслював, що «прийняли їх... по-братерському», і однаково з донцями вони ділили небезпеку й успіхи²⁴. При цьому досить виразно звучав класовий мотив. Однак висвітлення цих питань — тема іншої праці. Тут же хотілося б ще відзначити, що ці класові відносини зав'язувалися частково навіть у рамках офіційних контактів російського уряду і запорізького козацтва. Українські дослідники давно виявили повідомлення одного з козацьких отаманів, в якому говориться, що він за царя Федора їздив «с Юрьем Беззубцевым в Запороги с его государьским денежным жалованием»²⁵. Це свідчення набуває особливого значення, коли врахувати, що Ю. Беззубцев згодом став одним з керівників селянської війни в Росії 1606—1607 рр., в якій активну участь поряд з російськими селянами і козаками взяли великі загони запорожців*.

²⁴ В. Д. Сухоруков. Историческое описание Войска Донского. т. I, Новочеркасск, 1869, стор. 17, 19, 72—78, 124—126, 141, 157—160, 185—187, 188—199, 213—218; т. II, Новочеркасск, 1869, стор. 331, 341, 351, 437, 481—482.

²⁵ Воссоединение Украины с Россией, т. I, М., 1953, стор. 317.

* Про участь запорожців у селянській війні в Росії докладніше див.: В. Д. Назаров, Б. Н. Флоря. Крестьянское восстание под предводительством П. П. Болотникова и Речь Посполитая.— Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв. М., 1974.

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИЦЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА УКРАЇНІ В 1918 Р. *

ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОНБАСУ

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
<p>* Луганський міськком КП(б)У (1917) Міськком партії обрано у травні 1918 р.: Є. Чижев (голова), С. Бондаренко, П. Герасимов та ін. У роботі I з'їзду КП(б)У брав участь С. Попов. Після з'їзду партійна організація виросла і зміцніла, була розбита на три райони, створено ревком, бойовий загін, обладнано типографію. Існував зв'язок з обкомом та ЦК КП(б)У. У листопаді 1918 р. парторганізація налічувала близько 300 комуністів.</p>	<p>Протоколи першого с'їзду КП(б)У, стор. 77; Второй с'їзд КП(б)У, стор. 33; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 305, арк. 12; спр. 362, арк. 7.</p>
<p>* Луганський райком КП(б)У Районна партійна організація об'єднувала більшовиків Словяно-сербського повіту Катеринославської губернії, Старобільського повіту Харківської губернії та прилеглих районів Облaсті Війська Донського. Райком вперше був створений у червні 1918 р. Після I з'їзду КП(б)У проведено райпартконференцію, розширено склад райкому (голова — С. Сазонов, члени — С. Попов, Є. Чижев, С. Погрібний). Діяло сім підрайонних парторганізацій. У жовтні 1918 р. за даними анкети делегата II з'їзду КП(б)У в 45 організаціях району (42 — в селищах і селах, 2 — на заводі і 1 — у військовій частині гайдамаків) працювало 1454 комуністи.</p>	<p>Второй с'їзд КП(б)У, стор. 33; ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 28; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 387, арк. 12; «Летопись революции», 1927, № 1, стор. 160; Краткий очерк революционного движения на Луганщине, Луганск, 1928, стор. 37.</p>
<p>* Партійна організація Луганського паровозобудівного заводу Створена комуністами-підпільниками Погрібним та Свиридовим.</p>	<p>Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 276-а, арк. 4.</p>
<p>* Веселогірська підрайонна організація КП(б)У Почала діяти в травні 1918 р., об'єднувала 10 партосередків рудників і сіл. Актив парторганізації: І. С. Жуков, І. Г. Чубаров, Ф. М. Кравцов та ін. У жовтні за даними делегата II з'їзду КП(б)У М. С. Старницького налічувала 470 комуністів, діяв ревком, бойовий загін.</p>	<p>ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 37; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 331, арк. 28, 33; ф. 2, оп. 1, спр. 362, арк. 3—4.</p>
<p>* Партійна організація с. Весела Гора Створена в травні 1918 р. комуністами-підпільниками робітниками Луганського паровозобудівного заводу — К. А. Коваленком, М. С. Старницьким, І. С. Жуковим, С. М. Довженко та ін. Більшовики проводили роботу серед населення. Діяв ревком (голова — К. А. Коваленко) та бойовий загін на чолі З. В. Устиновим.</p>	<p>Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 362, арк. 1.</p>

* Продовження, початок див.: «УІЖ», 1978, № 7.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
* Партійна організація с. Велика Вергунка Створена в червні 1918 р. веселогірськими комуністами. До складу парторганізації входили І. Г. Чубаров, М. Афанасьєв, П. Чередниченко та ін. Делегатами II з'їзду КП(б)У були І. Г. Чубаров та М. Афанасьєв.	Второй съезд КП(б)У, стор. 191, 194; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 362, арк. 4; спр. 422, арк. 3—4.
* Партійна організація с. Паньківка Розпочала діяльність до I з'їзду КП(б)У. До організації входили: П. Курах, Б. Повх, Козаченко та ін.	Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 362, арк. 4.
* Партосередок с. Красний Яр Організований у травні—червні 1918 р. Один з членів осередку був Ф. А. Мишков.	Там же, спр. 270, арк. 4—5; спр. 367, арк. 22.
* Партійна організація с. Христівка Створена у травні 1918 р. Діяла під керівництвом Веселогірської підрайонної парторганізації. Зв'язок здійснювався через П. Пасічника. Керівник — П. Третьяченко.	Там же, спр. 362, арк. 4; спр. 367, арк. 22.
* Партійна організація с. Раївка Розгорнулася діяльність у червні 1918 р. Очолював організацію І. Гаврюшенко. Відомі також прізвища комуністів Куліша та Сіродіденка, які працювали в селі.	Там же.
* Оріхівська підрайонна організація КП(б)У Оформилась наприкінці липня 1918 р. На середину жовтня вже діяло 8 партосередків, які налічували 250 комуністів. Було проведено декілька партзборів.	ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 27.
* Партійна організація с. Оріхово Розпочала діяльність до I з'їзду КП(б)У. На її базі була створена підрайонна парторганізація.	Там же.
* Успенська підрайонна організація КП(б)У Створена наприкінці липня 1918 р. Діяв ревком, велась друкована і усна пропаганда серед населення. Восени за даними анкети делегата II з'їзду КП(б)У М. І. Низькодуба в 8 осередках налічувалось близько 214 членів партії.	Там же, арк. 26.
* Партійна організація с. Успенка Відновила діяльність у травні—червні 1918 р. Стала базою для створення підрайонної парторганізації. Делегатами II з'їзду КП(б)У були П. Ю. Стрижаченко та П. І. Голованов.	Второй съезд КП(б)У, стор. 192; ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 26; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 313, арк. 29—30.
* Партійна організація с. Волнухів Створена до I з'їзду КП(б)У. Її делегати брали участь в роботі підрайонної партконференції. Делегат II з'їзду КП(б)У — Ширяєв.	Второй съезд КП(б)У, стор. 194; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 313, арк. 29.
Партійна організація с. Біле Створена влітку 1918 р. Діяли ревком (Шкуро, Климєнко, Іскра), партизанський загін. Комуністи вели також роботу серед німецьких військ на ст. Родаково.	Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 354, арк. 10—11.
Петропавлівська підрайонна організація КП(б)У Оформлена наприкінці липня 1918 р. Луганським райкомом партії. До її складу входило 7 парторганізацій та осередків (1 — на руднику, 1 — на станції, 5 — в селах), які об'єднували близько 200 комуністів. Делегатом II з'їзду КП(б)У був П. С. Корнєєв («Карпєєв»).	Второй съезд КП(б)У, стор. 192, ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 54.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
<p>* Партійна організація Петропавлівського рудника Створена до I з'їзду КП(б)У. Зв'язок з райкомом здійснювали Мирошниченко та Якубовський. У листопаді організація зазнала провалу — 20 чол. було заарештовано, з них — 8 розстріляно.</p>	<p>Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 362, арк. 4; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 71.</p>
<p>Церкв'янська підрайонна організація КП(б)У. Створена після I з'їзду КП(б)У Луганським райкомом. Діяв ревком, бойова дружина. За даними делегата II з'їзду КП(б)У Крутієнка в семи селах працювало близько 124 комуністи.</p>	<p>Второй съезд КП(б)У, стор. 192; ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7; арк. 36.</p>
<p>Новоолексіївська підрайонна організація КП(б)У Оформилась після I з'їзду КП(б)У. В семи партосередках налічувалось 82 комуністи. Проведено шість партійних зборів.</p>	<p>ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 17.</p>
<p>* Лисичанська підрайонна організація КП(б)У (1917) Групи комуністів діяли з початку окупації. У червні з допомогою представника Оргбюро О. С. Титова об'єдналися в організацію. У липні встановили зв'язок з Донецько-Криворізьким обкомом і Луганським райкомом партії. До складу парткому входили П. М. Бородін, І. М. Лагода, О. С. Титов, А. К. Вільовка та ін. Діяв ревком, поширювались рукописні листівки, велась пропаганда серед окупаційних військ.</p>	<p>Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 62, арк. 74; Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сборник статей и воспоминаний, Артемовск, 1927, стор. 322.</p>
<p>* Партосередок заводу «Донсода» Діяв з весни 1918 р. Очолював партосередок І. Ф. Ажиппо. Партійний актив: П. В. Євсєєв, Бойков, Шміль та ін.</p>	<p>Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 69, арк. 7—8; Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 323.</p>
<p>Парторганізація Лисичанського скляозаводу Відновила діяльність після I з'їзду КП(б)У. Восени 1918 р. була однією з найактивніших у районі.</p>	<p>Історія міст і сіл УРСР. Луганська область, К., 1968, стор. 459.</p>
<p>Партосередок м. Ровеньки Партосередком була обладнана невелика друкарня, поширювались листівки.</p>	<p>Т а м же, стор. 671.</p>
<p>Партосередок ст. Попасна (1917) Партійну роботу розпочала група комуністів на чолі з І. М. Поповим, надіслана Луганським райкомом партії. У серпні відбулися партійні збори, був обраний партком у складі Я. М. Токарева, Д. Є. Кравченка, М. Ф. Сулими та ін. У листопаді 1918 р. партзбори розглянули заходи по виконанню рішень II з'їзду КП(б)У.</p>	<p>Т а м же, стор. 624.</p>
<p>Партосередок ст. Сватово На станції працювала група комуністів, залишених для підпільної роботи.</p>	<p>ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 7.</p>
<p>Партійна організація м. Лозово-Павлівка Основну роботу проводили серед шахтарів. До парткому входили М. М. Безсонов, І. П. Антипов, І. С. Зайченко, Г. І. Новгородський та ін.</p>	<p>Історія міст і сіл УРСР. Луганська область, стор. 252.</p>
<p>Партійна організація м. Алчевськ (нині Комунарськ) В підпіллі працювали комуністи Ф. С. Курилін, В. О. Чепіженко, Т. Г. Щербина, П. П. Скрипальов та ін.</p>	<p>Т а м же, стор. 317.</p>
<p>* Партосередок м. Кадіївка (1917) (нині Стаханов) З початку окупації більшовики міста пішли у</p>	<p>Т а м же, стор. 269; Стаханов. Историко-краеведческий очерк, Донецк, 1978, стор. 38—39.</p>

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
підпілля. Проводили роботу по викриттю зрадництва угодовців, контрреволюційної суті гетьманщини. Організовували партизанські загони, поширювали більшовицькі листівки та газети.	
Біловодська волосна партійна організація Створена Луганським райкомом у липні 1918 р Керівний склад парторганізації: М. Ф. Білик, О. І. Дяченко, А. І. Дегтярьов, П. Л. Гайворонський. Велась робота по створенню партосередків у селах. Була представлена на II з'їзді КП(б)У (М. Ф. Білик, О. І. Дяченко). Налічувала близько 270 комуністів.	ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 24; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 362, арк. 4; «Летопись революции», 1929, № 3, стор. 200—201.
Партосередки в селах волості: Литвинівка, Новолимарівка, Євсюг Були створені представниками волосної парторганізації восени 1918 р.	«Летопись революции», 1929, № 3, стор. 200—201.
Соляний райком КП(б)У (Бахмут) (1917) (нині Артемівськ) Районна партійна організація була створена з ініціативи Донецько-Криворізького обкому КП(б)У у вересні 1918 р. В роботі районної конференції взяли участь представники більшовицьких організацій Бахмута, Горлівки, Костянтинівки, Попасної та інших міст, всього близько 30 делегатів. В підпільний райком були обрані: С. А. Зелений, П. С. Короленко, Г. Кульченко, В. Ворона та ін. В десяти парторганізаціях працювало близько 200 комуністів. Поширено більше 1000 відозв і листівок. На II з'їзді КП(б)У — делегат Калашніков.	ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 8; ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 193; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 49, арк. 30, 61.
Партійні осередки рудників: * Терещенського, * Брянцівського (1917), * Нововеличківського, * Голландського, * Кузьминівського Створені в травні—червні 1918 р. під час підготовки до I з'їзду КП(б)У. Активну підпільну роботу вели Г. Чередін, П. С. Короленко, І. Муравйов, П. Найдонов, Н. Ачкасов, Лунев, Д. З. Носов та ін. Було обрано підпільний ревком, діяв партизанський загін. Делегатами II з'їзду КП(б)У були: Ворона — від партосередків Брянцівського, Колесников — Голландського рудників.	Второй съезд КП(б)У, стор. 191, 192; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 16, арк. 48—49; Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, К., 1970, стор. 157, 171—172.
* Партійна організація рудника «Бахсіль» (1917) Відновила роботу однією з перших в районі. Була представлена на I з'їзді КП(б)У делегатом «Сотником».	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 104; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 16, арк. 16.
* Партосередок с. Покровське (1917) Розпочав підпільну діяльність до I з'їзду КП(б)У. Активні партпрацівники: А. Л. Машеров, І. Прокопенко, І. Є. Нагорний та ін.	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 16, арк. 40—41
Партійна організація м. Костянтинівка (1917) Створена в липні—серпні 1918 р. групою комуністів, залишених у підпіллі, на чолі з І. Є. Пришепою. Активно діяли Ф. Ігнатів, Н. Яндудський, Р. Василенко та ін. Організація мала зв'язки з райкомом та обкомом КП(б)У.	ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 5; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 52, арк. 6—8; Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 315.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
Партосередок Костянтинівського пляшкового заводу (1917)	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 52, арк. 69.
Посилену діяльність розгорнув восени 1918 р. Видавались листівки, було організоване святкування річниці Жовтневої революції. У жовтні на заводі працювало 40 підпільників.	
Партосередок ст. Микитівка Відомо, що на станції діяв підпільний партосередок	ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 177.
Партійна організація м. Краматорська (1917) Створена Донецько-Криворізьким обкомом партії після I з'їзду КП(б)У. Партосередки діяли на заводах та залізничній станції. Актив парторганізації: Є. М. Тимченко, Л. К. Скряга, М. І. Кириченко, О. З. Чікіріс та ін. Під керівництвом парторганізації діяв партизанський загін.	ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 5; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 54, арк. 178—179; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 113, арк. 110.
* Партосередок Краматорського металургійного заводу (1917) Його члени поширювали листівки, вели агітацію серед військ окупантів та гайдамаків. Очолювали партосередок А. П. Красніков та Г. Ф. Курочка.	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 55, арк. 32, 74.
* Партійна організація м. Слов'янськ (1917) З числа більшовиків-підпільників, які працювали в окремих партосередках була створена єдина парторганізація. Був встановлений зв'язок з Харківським та Катеринославським губкомми. Керували парторганізацією Ф. Бондаренко, П. Пашин, А. Даниленко та ін.	Там же; ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 5.
Партосередок Слов'янського содового заводу Партосередок очолював Сергієнко.	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 55, арк. 74.
Партосередок ст. Слов'янськ До партосередку входили О. І. Васильєв, І. М. Маловічко, В. Памдур та ін. Вони проводили роботу серед залізничників.	Там же.
Партосередок с. Райгородок Зв'язок з партосередком села здійснювали через комуніста Тищенко.	Там же, арк. 32.
Партійна організація ст. Лиман (1917) Створена у липні 1918 р. Була зв'язана з Основ'янським райкомом КП(б)У м. Харкова, вела роботу серед залізничників і селян, керувала страйком місцевих залізничників. Керівний склад парторганізації: Я. Н. Кучеренко, М. Я. Скоков, Є. Ф. Глушенко.	Там же, арк. 5—8; Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, стор. 512.
* Партійна організація с. Дружківка (1917) Діяла з весни 1918 р. У вересні були встановлені зв'язки з Катеринославським губкомом та ЦК КП(б)У. До партійного комітету входили: Є. Ф. Волохов, Д. А. Миньченко, П. Іщенко та ін.	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 52, арк. 6—7.
* Партійна організація м. Горлівки (1917) Створена весною 1918 р. Була представлена на I з'їзді КП(б)У делегатом з дорадчим голосом Кисленко, а також на районній партконференції в Бахмуті у вересні 1918 р.	Протоколи першого с'їзду КП(б)У, стор. 77; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 49, арк. 30.
* Гришинський райком КП(б)У Група більшовиків працювала з початку окупації. Райком був створений у серпні 1918 р.	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 12, арк. 72—73; Борьба за

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
Він направляє діяльність партосередків рудників та сіл. До активу районної парторганізації входили: І. І. Квіленко, (керівник), І. Л. Яковенко, В. О. Драчов, Д. Я. Воробйов та ін. Райком знаходився на Каракозівському руднику.	Октябрь на Артемовщині, стор. 330.
* Партійна організація с. Гришине (1917) Створена до I з'їзду КП(б)У. Активно працювали комуністи Д. Я. Воробйов, В. Д. Юровников, М. Завгородній та ін.	Там же; Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, стор. 496.
Партосередок с. Криворіжжя Створений влітку 1918 р. До активу партосередку входили: І. І. Тютюнник, Д. Зайцев. К. Єлинваренко, А. Сисенко та ін.	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 12, арк. 73.
Партосередок с. Сергіївка Створений після I з'їзду КП(б)У. Проводив роботу серед шахтарів та селян. Активно працювали П. Кутний, Т. Кишкань, Д. Третяк та ін. Восени 1918 р. був створений партизанський загін.	Там же.
Партосередок с. Святогорівка Створений влітку 1918 р. Входили комуністи-шахтарі Святогорівського рудника та жителі селища. Комуністи поширювали листівки, формували партизанські загони, збирали зброю. В парторганізації працювали: А. Г. Андрюхапов, Клевницький, Коршунов, Шатохія та ін.	Там же.
Юзівський райком КП(б)У (нині Донецьк) Районна парторганізація створена з ініціативи Донецько-Криворізького обкому КП(б)У у вересні 1918 р. До райкому партії входили: А. Болдирев, І. Бояровський, І. Лагутенко, Г. Зимін, М. Толмачов, В. Герасько та інші. На початку листопада парторганізація налічувала близько 1300 членів партії, діяв ревком.	Протоколи першого с'їзду КП(б)У, стор. 103; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 5; Донецьк. Историко-экономический очерк, Донецьк, 1969, стор. 88—89.
* Юзівська міська організація КП(б)У (1917) Діяла в підпіллі з перших днів окупації. Над відновленням партійної організації активно працювали Г. С. Зимін, М. Огнев, Є. Север'янов, С. Єпіфанов та ін. Делегатами I з'їзду КП(б)У були Г. Зимін і Є. Север'янов. Після утворення районної парторганізації, райком виконував і обов'язки міськкому.	Протоколи першого с'їзду КП(б)У, стор. 103; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 78, арк. 26; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 204—205; Донецьк. Историко-экономический очерк, стор. 88—89.
Партійна організація Юзівського металургійного заводу (1917) Окремі партосередки на заводі розпочали підпільну роботу ще весною 1918 р. В серпні було проведено загальнозаводську (підрайонну) партконференцію. До парткому обрали Є. Север'янова, М. Петрова, Г. Дадікіна, А. Чупрова, Г. Миронова та ін.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 204; Г. Возодин. По следам истории, Донецьк, 1967, стор. 141.
Партосередки цехів металургійного заводу: * котельно-мостового, * листопрокатного, * доменного, * мартенівського, * заводської лікарні	Там же.
Були створені у травні—червні 1918 р. з числа комуністів, що залишилися в підпіллі та робітників, прийнятих до партії.	
Єнакієвська підрайонна організація КП(б)У Група комуністів розпочала діяльність в квітні	Второй с'їзд КП(б)У, стор. 192; ПА ІІП при ЦК Компартії

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
1918 р. У червні налічувала 50 чол. Як підрайонна організація КП(б)У оформилась в серпні 1918 р. Очолював організацію П. І. Турутін. За даними делегата II з'їзду КП(б)У Мальцева на жовтень в семи заводських партосередках працювали 102 члени партії, було проведено 10 партзборів.	України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 50; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 53, арк. 90.
* Партійна організація Єнакієвського металургійного заводу (1917)	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 53, арк. 90.
Діяла з весни 1918 р. Стала основою підрайонної організації	
Берестово-Богодухівський райком КП(б)У (1917)	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 30—31; Р. Терехов. Сторінки героїчної боротьби, К., 1963, стор. 184—185.
Створений у вересні 1918 р. Делегати партійної конференції представляли близько 600 членів партії. Головою райкому обрали Р. Я. Терехова, членами Куверчина, Чурилова, Карася та ін. Всього 9 чол. Був постійний зв'язок з Донецько-Криворізьким обкомом КП(б)У.	
Партійна організація Берестово-Богодухівського рудника (1917)	Т а м ж е.
До її складу входило кілька партосередків, які очолювали комуністи К. Родяхін, Г. Бондаренко, М. Обухов, М. Котова.	
* Партійна організація Комишівського рудника	Протоколи першого с'їзду КП(б)У, стор. 77, 103.
Створена до I з'їзду КП(б)У. На з'їзді парторганізацію представляв Р. Я. Терехов.	
* Партійна організація Чулківського рудника	Протоколи першого с'їзду КП(б)У, стор. 10; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 32.
Розпочала діяльність весною 1918 р. Була представлена на I з'їзді КП(б)У. Очолював організацію І. Зайцев.	
Партійні організації рудників:	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 30.
* Гнатівського (1917),	
* Горшківського,	
* Григорівського (1917),	
* Пастухівського (1917)	
Діяли під керівництвом Берестово-Богодухівського райкому партії. Організації очолювали комуністи Карась, Бірюков, Куверчин, Конеев, Жуков та ін.	
Партійна організація Рутченківського рудника (1917)	Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 19, арк. 25.
Відновила діяльність на початку листопада 1918 р. Керував організацією С. Сенін. Всього налічувала близько 20 членів партії.	
Юзово-Кальміуська підрайонна організація КП(б)У (Макіївка)	ІІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 31; М. Я. Запорожець. Макеєвка. Историко-краеведческий очерк, Донецк, 1969, стор. 58—59.
Створена Донецько-Криворізьким обкомом партії після I з'їзду КП(б)У. Партком очолював член партії з 1905 р. В. І. Куликов. Восени 1918 р. до її складу входило 13 парторганізацій та осередків, які налічували 150 комуністів.	
Партійна організація Макіївського металургійного заводу (1917)	М. Я. Запорожець. Макеєвка. Историко-краеведческий очерк, стор. 58—59.
Проводила роботу серед трудящих центральної частини міста. Активно працювали Є. Кривохиженко, І. Карпунін, Д. Сулімов, А. Вабічев та ін.	
Партійні осередки рудників та шахт: Ясинівського (1917), Макіївського,	М. Я. Запорожець. Макеєвка. Историко-краеведческий очерк, стор. 58—59.

**шахти «Софія»,
шахти «Амур»**

Створені влітку 1918 р. До осені вирости кількісно, зміцніли організаційно. Під їх керівництвом були організовані озброєні робітничі дружини.

Партосередок с. Нижня Кринка

До складу підпільного осередку входили комуністи М. П. Шаповалов, Г. П. Гаврилов, І. Бібіков та ін. Зв'язок з Донецько-Криворізьким обкомом КП(б)У здійснювався через Г. Я. Силіна.

Партосередок станції та селища Авдеевка

Створений одним із членів обкому партії у ході підготовки до II з'їзду КП(б)У. В організації працювали О. Гуляев, Т. Скоромний та ін.

*** Партійна організація ст. Дебальцево**

Була створена у травні 1918 р. Керувала страйком місцевих залізничників у липні 1918 р. Діяв ревком. До активу парторганізації входили С. Захарченко, О. Ключев, В. Дубовий та ін.

Партосередок Амвросіївського цементного заводу

Створений влітку 1918 р. Комуністи вели роботу серед жителів селища. П. Г. Близнаков та В. І. Кравченко очолювали партизанські загони.

*** Партосередок ст. Ясинувата (1917)**

Створений у травні 1918 р. Партосередок очолював Ю. П. Бураков. У листопаді 1918 р. обком відзначав активну роботу партосередку.

Партосередок ст. Волноваха

Серед робітників селища вели роботу робітнички-комуністи П. А. Чернявський, А. Н. Гнатюк, Х. О. Марінічев, Д. Троян та ін.

*** Партійна організація м. Таганрога (1917)**

Створена весною 1918 р. Була зв'язана з Катеринославським губкомом партії. Восени 1918 р. налічувала 20 членів партії. Делегати партійної організації брали участь в роботі I та II з'їздів КП(б)У.

Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 4, оп. 1, спр. 127, арк. 76; Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, стор. 555.

ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 6; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 78, арк. 44.

ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 6; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 53, арк. 11.

Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, стор. 128.

ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 6; Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, стор. 916.

Історія міст і сіл УРСР. Донецька область, стор. 225.

ПА 11П при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 30; Большевикское подполье. Из истории пролетарской борьбы в Таганроге. 1918—1919, Таганрог, 1926, стор. 41.

*Р. Я. ПИРИГ (Київ),
Ю. В. ШИЛОВЦЕВ (Київ)*

Спогади

СТРАЙК ЗАЛІЗНИЧНИКІВ НА СТАНЦІЇ КОРОСТЕНЬ ВЛІТКУ 1918 РОКУ

До Коростеня, де хазяйнували австро-німецькі окупанти, я приїхав влітку 1918 р. з м. Дунаївець, що на Поділлі, і влаштувався на роботу в місцевому депо токарем по металу. В місті було тривожно. Німецько-австрійські війська принесли багато лиха пролетарям і біднішим селянам, але воно їх і загартовувало, і підіймало на революційну боротьбу, якою керували комуністи. В той час залізничний транспорт для окупантів мав виключно важливе значення. Вони використовували його для перевезення нових свіжих військових сил, для посилення боротьби з непокірним волелюбним українським народом, з одного боку а, з другого,— для вивезення награбованого на Україні цінного майна, хліба і продовольства.

Прибувши до Коростеня, я одразу ж поринув у вир революційної боротьби. Працювати доводилося в підпіллі в надзвичайно складних умовах окупаційного режиму. До того ж, в дільничому комітеті профспілки залізничників засіли меншовики, есери, представники інших угдовських партій, які співробітничали з місцевими властями.

Однією з яскравих сторінок боротьби коростенців за владу Рад запам'ятався масовий протест проти кайзерівців та їх прихвоснів — святкування Першого травня.

Було це так. Ще напередодні міжнародного пролетарського свята ми надрукували в місцевій друкарні від імені «Першотравневої комісії» звернення до всіх залізничників відзначити свято міжнародної солідарності трудящих масовою робітничою демонстрацією. В день Першотравня залізничники вийшли на демонстрацію, а згодом до них приєдналися трудящі міста. Мені довелося йти попереду колони з червоним знаменом, виступати на мітингу. Демонстрація пройшла спокійно, але ми знали, що окупанти готують облогу. За допомогою товаришів я зразу ж після демонстрації виїхав до Києва.

У другій половині травня група коростенців у складі більшовиків: Л. М. Табукашвілі, А. А. Андрєєва та мене взяли участь в роботі Всеукраїнської профспілкової конференції. На засіданні більшовицької фракції конференції було домовлено про основні форми і методи нашої боротьби в умовах окупаційного режиму.

Коли ми повернулися до Коростеня, одразу ж приступили до реалізації партійних настанов. На нараді, скликаній з приводу цього, було обговорено з активними підпільниками станції чергові завдання, обрано підпільний ревком, розподілено обов'язки. Мене обрали головою ревкому, Л. М. Табукашвілі — заступником, О. В. Конончука — членом ревкому, Т. С. Давидюка — зв'язківцем, а О. Я. Горбатюка — скарбником.

Ревком ухвалив усім виїхати на залізничні станції дільниці, щоб вивязити прибічників більшовиків, організувати бойові групи, подбати

про їх озброєння, а також встановити зв'язок з найближчими селами. Головне завдання підпільного революційного комітету було організувати залізничників і робітників містечка на боротьбу проти німецьких окупантів та їх прислужників — гетьманців. Під керівництвом ревкому радянські патріоти здійснювали диверсійні акти з метою паралізувати роботу залізниць, перешкодити вивезенню з України до Німеччини хліба нового врожаю, продовольства, худоби, лісу, матеріальних цінностей.

Умови життя і праці робітників станції Коростень стали все гірші, все більше наростало обурення проти «нових порядків», становище стало напруженим.

Пригадую. Вранці 15 липня я прийшов на роботу, Робітники зібралися біля табельної дошки, повісили свої марки, але до роботи не приступили. Вони втішали слюсаря Хмілевського, що скаржився на злидні, які примусили його п'ятеро дітей піти жебрачити, щоб дістати хоч шматочок хліба. Я підійшов до гурту і зауважив, що, мовляв, самі бачите, хто винен у вашій біді. Сотні вагонів, навантажених краденим українським хлібом, добром їдуть до Німеччини, а люди на Україні вмирають від голоду. Хтось з залізничників запропонував провести загальні збори, його підтримали всі присутні. Переговоривши з членами ревкому, вирішили провести в токарній майстерні збори. Чотири години тривали збори. Я виступив з промовою про нестерпне становище робітників, про політичний і економічний стан країни. Десятки товаришів піднімалися на трибуну, розповідали про безчинства місцевих властей, адміністрації і всі як один вимагали, щоб оголосили страйк і вносили пропозиції з вимогами до міністерства шляхів та адміністрації. Наші вимоги були сформульовані у восьми пунктах: сплатити заборгованість по зарплаті; повернути утримані 50 крб. надвишки на дорожнечу; визнати профспілку; видавати продукти з інтендантських складів для залізничників і службовців по собівартості; не допускати порушень і не посягати на 8-годинний та 6-годинний день, а закріпити його законом і провести в життя; забезпечити свободу зборів; звільнити всіх заарештованих залізничників; звернутися до всіх робітників магистралі підтримати страйк.

На зборах ухвалили всім з'являтися на зазначений збірний пункт, але ніякої роботи не виконувати, а також було розроблено техніку проведення страйку, затверджено ще два підпільні страйкоми (резервні) в разі розгрому, які очолили О. Конончук і Т. Давидюк.

Після зборів ми з членами страйкому пішли на телеграф, захоплені страйкуючими, і протягом всієї ночі зв'язувалися з усіма дільницями Південно-Західної залізниці, передавали рішення зборів коростенців. Того ж дня нас підтримали залізничники Сарненського і Здолбунівського вузлів. Рух на залізниці припинився.

Протягом наступних двох днів до нас надходило десятки депеш про підтримку страйкуючих, багато привітань від трудящих, у яких схвалювались мужність і стійкість залізничників у боротьбі за відновлення Радянської влади. Надійшла до нас і депеша від міністра шляхів Бутенка з вимогою приступити до роботи, а в разі відмови — загроза суворого покарання.

Страйк залізничників паралізував сили окупантів і поставив їх в скрутне становище.

Страйковий рух розростався вшир і глиб. Окупаційні власті вживали всіх заходів, щоб ліквідувати страйк. Вони заборонили відпускати продукти харчування з крамниць і складів, виселяли страйкарів з державних приміщень, вагонів, в яких жили сім'ї робітників. Було видано

наказ про увільнення з роботи страйкарів і передачі їх до військового трибуналу.

18 липня мене з іншими членами страйкового комітету викликали до німецького коменданта і запропонували приступити до роботи, але ми всі відмовилися і тут же були заарештовані. Під посиленням конвоєм всіх нас повели до місця зборів страйкарів, на майдан, де зібралось близько тисячі чоловік, оточених німецькими військами. Мені наказали звернутися до робітників, щоб вони стали до роботи. Але воля робітників до боротьби була незламна. Німці та гайдамаки схопили нас і повели до арештантського вагону. За нами йшли учасники зборів. Потім нас вивезли з України — до німецьких концтаборів у Пружани, Кобрин.

Страйк тривав більше місяця. Страйкарі спирались на моральну і матеріальну підтримку робітничого класу Радянської Росії. З хвилюванням перечитували матеріали про пролетарську солідарність російського пролетаріату з українським трудящим, вміщені на сторінках газети «Правда». «Будьте стійкими і твердим духом, знайте, що в боротьбі ви не одні, знайте, що ми, російські робітники, готові подати вам допомогу не тільки моральну, а й матеріальну», — писала газета «Правда» 9 серпня 1918 р.

До страйкового фонду залізничників України надходили кошти від залізничників, робітників Радянської Росії. Московські залізничники, наприклад, ухвалили відрахувувати у фонд допомоги українським товаришам-колегам половину денного заробітку. Стільки ж відраховували мурманські залізничники, робітники Миколаївської (нині Жовтневої) залізниці — одноденний заробіток. Про це інформувала газета «Правда» в номерах від 8 і 9 серпня 1918 р.

Активну участь в організації допомоги українським залізничникам брали робітники Петрограда. Значну роль в організації збору коштів відіграла відозва Петроградського комітету РКП(б) до всіх робітників Петрограда, надрукована в газеті «Правда» 10 серпня 1918 р. «...У підпіллі, під градом переслідувань роблять свою революційну справу наші українські брати, — говорилося у відозві.—... Хай кожна робітничая організація відрахує з своїх коштів у фонд допомоги українським товаришам...

Справа українських товаришів є наша кровна справа. На допомогу пролетарям України! Хай живе Червона Україна!» 14 серпня 1918 р. газета «Правда» повідомляла: в «фонд допомоги» українським залізничникам надійшло 200 тис. карбованців. З них 25 тис. внесли робітники Петроградського трубного заводу. А всього в Петрограді було зібрано 314781 крб.

Ця матеріальна і моральна допомога російського пролетаріату врятувала багатьох українських трудящих від голодної смерті.

Перебування з товаришами за колючим дротом концтабору не зломило нашої волі. Ми підтримували через вірних людей зв'язок з тими, хто боровся проти німецьких окупантів та їх прислужників. Мужність і стійкість наших товаришів-залізничників вселяла у нас віру в перемогу великої справи Жовтня.

М. І. МЕЛЬНИК (Київ)

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

В. Ю. Мельниченко

БОЙОВИЙ ЗАГІН ЄДИНОЇ ЛЕНІНСЬКОЇ ПАРТІЇ

Видавництво політичної
літератури України, К., 1978, 103 с.

В цьому році минуло 75 років з часу скликання II з'їзду РСДРП, на якому було створено велику ленінську партію, революційну марксистську партію нового типу. В лавах єдиної, централізованої ленінської партії пліч-о-пліч з своїми братами по класу славний бойовий шлях пройшли комуністи України, які у липні ц. р. відзначили 60-річчя I з'їзду Комуністичної партії України.

Утворення КП(б)У, історія скликання та робота її Першого з'їзду завжди привертала увагу дослідників. За останні два десятиріччя опубліковано близько 50 праць, в тому числі дві монографії, присвячені цим питанням¹.

До 60-річчя Першого з'їзду КП(б)У історіографія проблеми збагатилась монографічною працею В. Ю. Мельниченка. Вона складається з чотирьох розділів, в яких розкривається історія створення більшовицьких організацій, процес зміцнення рядів більшовиків, утворення республіканської організації, робота та історичне значення I з'їзду КП(б)У.

У розділі «В. І. Ленін і більшовицькі організації України до Великого Жовтня» на значному фактичному матеріалі показується, що історія Комуністичної партії України є невід'ємною складовою частиною історії революційного руху в Росії, історії Комуністичної партії Радянського Союзу.

Автору вдалося розкрити нерозривний зв'язок історії Компартії України із загальноросійським революційним рухом, з діяльністю засновника і вождя нашої пар-

тії В. І. Леніна. Висвітлюючи роль В. І. Леніна в створенні і зміцненні більшовицьких організацій, автор використав нові джерела і дослідження, зокрема багатомуну біографічну хроніку життя та діяльності В. І. Леніна (див. стор. 13, 14, 31, 45).

У книзі висвітлюється історія утворення та історичне значення перших обласних партійних об'єднань, що виникли на Україні в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції. Оформлення в липні 1917 р. обласних організацій РСДРП(б) Південно-Західного краю та Донецько-Криворізького басейну мало велике значення для дальшого згуртування більшовицьких сил, зростання боєздатності парторганізацій, забезпечення їх погодженої цілеспрямованої діяльності (стор. 23).

Становище на Україні після перемоги Великого Жовтня та нові тенденції в партійному будівництві в РКП(б) охарактеризовані в розділі «На шляху до утворення Комуністичної партії України». В ньому показано історію скликання і роботи обласного з'їзду РСДРП(б) Південно-Західного краю та обласної партійної конференції Донецько-Криворізького басейну, які відіграли важливу роль у згуртуванні більшовицьких організацій України, в скликанні Всеукраїнського з'їзду Рад, в боротьбі проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

У рецензованій праці показано діалектичний зв'язок вирішення партією проблем державного і партійного будівництва після перемоги Жовтня. Утворення УРСР вимагало вдосконалення організаційної побудови і місцевих партійних організацій в рамках єдиної партії. «Розв'язання цього завдання, — пише автор, — мало загальне, принципове, методологічне значення для партійного будівництва в країні після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, в умовах створення радянських соціалістичних республік» (стор. 40). Ця об'єктивна тенденція до згуртування партійних сил, до створення республіканської партійної організації проклала собі шлях в умовах розгулу на Україні буржу-

¹ У. Рядніна. Перший з'їзд КП(б)У, К., 1958; Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 рр.), Харків, 1972.

азно-націоналістичної контрреволюції, окупації її території австро-німецькими загарбниками. У книзі проаналізована робота Таганрозької партійної наради, яка поставила справу створення Комуністичної партії України на практичні рейки, не замовчуються і помилки, що допускалися в питаннях тактики деякими партійними працівниками.

У праці В. Ю. Мельниченка «Бойовий заїгн єдиної лєнінської партії» аналізуються документи, пов'язані з утворенням Компартії України, розкривається роль В. І. Леніна в подоланні незгод, що виникли між окремими працівниками більшовицьких організацій в питаннях тактики та партійного будівництва. Автор докладно охарактеризував позицію ЦК в принципових питаннях утворення Компартії України (стор. 54—55).

Один з центральних розділів книги зветься «Перший з'їзд КП(б)У та його рішення». В ньому висвітлено роботу приватної наради делегатів, що відбулася напередодні з'їзду, а також самого з'їзду, зустріч відомих партійних діячів України Я. Б. Гамарника, В. П. Затонського, Е. І. Квірінга, М. О. Скрипника, Я. А. Епштейна з В. І. Леніним.

При викладі роботи з'їзду автор з партійних позицій охарактеризував погляди як правих, так і «лівих». Як відомо, до останнього часу деяким авторам не вдавалося уникнути крайності в оцінках представників цих двох груп, а це створювало невірну картину справжнього стану справ в більшовицьких організаціях України.

У книзі показано вклад делегатів більшовицького підпілля у вироблення з'їздом правильної тактичної лінії. Більше 10 їх представників брали участь в обговоренні доповідей, вони внесли до резолюцій 45 поправок, значна частина яких була врахована.

Вірні лєнінським заповітам, комуністи України правильно вирішили принципові питання стратегії і тактики, партійного будівництва. Вони проголосували за утворення Комуністичної партії України як певід'ємної складової частини загальноросійської Комуністичної партії. В резолюції «Про партію» підкреслювалось, що «ні одне

з завдань, які стоять перед комуністами України, не може бути правильно поставлене і розв'язане без зв'язку з тактикою Російської партії» (стор. 77). В цій резолюції дістала своє логічне завершення тенденція до згуртування більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі в складі єдиної лєнінської партії.

В останньому розділі, що має назву «Значення Першого з'їзду КП(б)У», розкривається місце з'їзду в історії Комуністичної партії України, який завершив процес об'єднання більшовицьких організацій України на основі лєнінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів.

Наприкінці книги автор наводить матеріали про успіхи трудящих республіки, досягнуті під керівництвом партійних організацій за 60 років Радянської влади. Комуністична партія України, яка налічує нині в своїх рядах 2 млн. 760 тис. чол., зміло справмовує зусилля трудящих на здійснення великих планів комуністичного будівництва, накреслених XXV з'їздом КПРС. Наведені в книзі матеріали наочно ілюструють оцінку Л. І. Брежнєва, дану республіканській партійній організації: «Комуністична партія України — це дуже сильна організація, здатна розв'язувати найскладніші завдання. Вона, як і партійні організації інших наших республік, користується повним довір'ям з боку ЦК КПРС і в свою чергу безмежно віддана спільній справі нашої лєнінської партії, її Центральному Комітетові»².

Монографія В. Ю. Мельниченка заслуговує позитивної оцінки. На жаль, вона не позбавлена окремих недоліків. Всім змістом вона спрямована проти буржуазно-націоналістичних перекручень історії утворення КП(б)У, але автор не показав читачам, які саме проблеми найбільше перекручуються буржуазними істориками. Цей матеріал був би корисним для викладачів, пропагандистів в їх наступальній боротьбі проти ворожої ідеології. Книга В. Ю. Мельниченка буде корисною всім, хто цікавиться історією нашої партії.

Б. І. Корольов (Київ)

² Л. І. Брежнєв. Лєнінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 196.

*КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ В СССР.
1941—1950. Хроника,
изд-во «Наука», М., 1977, 523 с.**

З великим інтересом історики Радянської країни читачі, які цікавляться питаннями соціально-політичного і культурного

* Редакційна колегія: М. П. Кім (відповідальний редактор), Г. Д. Комков, В. С. Лельчук, Ю. К. Стрижков, Т. С. Чанишева.

розвитку нашої Вітчизни, зустріли вихід у світ чергової книги фундаментального видання Інституту історії СРСР АН СРСР «Культурная жизнь в СССР. 1941—1950. Хроника». Ця книга є продовженням двох перших томів, що вже вийшли з друку і присвячені попереднім етапам культурного розвитку радянського суспільства (I том — 1917—1927 рр., II — 1928 р.— 21 червня 1941 р.).

У рецензованій книзі в хронологічній послідовності викладено найважливіші події

культурного життя радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни і післявоєнної четвертої п'ятирічки. Вона підготовлена на базі опублікованих джерел — партійних документів, законодавчих актів Радянського уряду, матеріалів документальних збірників, періодичних видань 1941—1950 рр. Такий принцип добору фактичного матеріалу Хроніки дозволив широко і всебічно висвітлити багатогранність духовного розвитку радянського народу навіть у такий складний в історії Країни Рад період, як роки Великої Вітчизняної війни та післявоєнної відбудови народного господарства, розкрити форми і значення партійно-державного керівництва культурним життям у цей час.

Наведений у книзі великий фактичний матеріал свідчить про те, що вже з першої години війни культурне життя країни було перебудовано відповідно до вимог воєнного часу, підпорядковано головній меті всього радянського народу — перемозі над невідним ворогом. Цю групу документів відкриває директива Ради Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. про мобілізацію всіх сил і засобів на розгром фашистських загарбників (стор. 17).

У томі опубліковано близько 400 повідомлень про постанови, а також про конкретні заходи Центрального Комітету партії, республіканських і місцевих партійних організацій з питань культурного будівництва.

Особливу увагу в книзі приділено публікації матеріалів про організаційну (стор. 44, 79, 81—83, 99, 101, 104, 105, 124) та ідейно-виховну роботу партії (стор. 15, 32, 56, 95, 100, 101, 225, 245 та багато ін.).

Слід відзначити, що у рецензованому томі в основному розкрито всі аспекти культурного будівництва в країні у зазначений період. Упорядники тому широко залучили газетні матеріали, які з повним правом можна назвати «літописною хронікою» всього, що звершив радянський народ». Зокрема, в текст введено публікації таких центральних газет, як «Правда», «Известия», «Комсомольская правда», «Культура и жизнь», «Учительская газета», «Советское искусство», «Литературная газета», а також матеріали ряду міських, республіканських і обласних газет, зокрема «Вечерней Москвы», «Ленинградской правды», «Марийской правды», «Зари Востока», «Советской Сибири» та ін., що дало змогу всебічно відобразити процес духовного розвитку, показати культурне життя всіх союзних і автономних республік, країв і областей, роль і місце Москви, Ленінграда та багатьох інших культурних центрів країни у духовному прогресі радянського суспільства. У Хроніці вміщено 178 повідомлень про культурне життя в Українській РСР, з них 130 — безпосередньо про події в столиці Радянської Укра-

їни — Києві. Крім того, широко наводяться також матеріали про культурне життя кожного обласного центру УРСР, а також багатьох міст і сіл республіки. Публікація матеріалів про Україну розпочинається цікавим і важливим повідомленням про те, що вже 27 червня 1941 р. у Київському театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка проходили загальноміські збори інтелігенції, на яких про готовність творчої інтелігенції віддати свої сили на розгром ворога говорили письменник О. Є. Корнійчук, поети М. П. Бажан і М. Т. Рильський, композитор К. Ф. Данькевич, академік О. О. Богомолец, співачка З. М. Гайдай та інші діячі української радянської культури (стор. 16).

Далі вміщено повідомлення про те, що з Одеси провадилася евакуація колективу Одеського державного університету (стор. 21), а вже у жовтні 1943 р. на виволочені від фашистських окупантів території за рішенням Наркомосвіти УРСР відновлюють свою наукову і педагогічну діяльність Харківський університет, Харківський і Ніжинський педінститути, Харківський інститут іноземних мов, Конотопський учительський інститут, Харківський історичний музей, (стор. 107), у листопаді того ж року було створено Управління в справах поліграфії і видавництва (стор. 108). У грудні 1943 р. РНК і ЦК Кіп(б)У прийняли постанову про повернення до Дніпропетровська з евакуації з міста Намангана Узбецької РСР Дніпропетровського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка (стор. 111). На жаль, у Хроніці не знайшли відображення події, що характеризують розвиток української радянської культури в період, коли територія республіки була окупована гітлерівськими загарбниками. В пресі, у документальних збірниках є цікаві матеріали, які свідчать про те, що і в роки війни українська культура — невід'ємна складова частина всієї радянської культури — неушкоджено розвивалася. Так, зокрема, плідно працювали вчені Академії наук УРСР, яка в роки війни знаходилася спочатку в Башкирії, а потім у столиці нашої Батьківщини — Москві.

Творча діяльність у радянському тилу установ культури і науки, що були евакуйовані із захоплених ворогом територій України, Білорусії, Молдавії, ряду областей РРФСР, республік Прибалтики, стала можливою завдяки величезним перевагам соціалістичної системи, морально-політичній єдності й дружбі народів СРСР.

У Хроніці, на жаль, не вміщено і матеріалів про те, як в неймовірно тяжких умовах німецько-фашистського режиму на окупованих територіях радянські люди зберігали і розвивали свою соціалістичну культуру. Цей процес інтенсивно проходив і в партизанських загонах та з'єднаннях, у великих партизанських краях і зонах, а також в антифашистському підпіллі. В цьому плані упорядникам книги слід було б

використати, зокрема, спеціальне видання для окупованих районів України — газету «За Радянську Україну». В книзі є ряд повідомлень, які вимагають певного пояснення. До них слід віднести повідомлення про те, що 4 жовтня 1943 р. у м. Павлограді Дніпропетровської області виконком обласної Ради депутатів трудящих і обком КП(б)У прийняли звернення до всього населення області про відбудову народного господарства у визволених районах (стор. 105). Мабуть, слід було відзначити, що у цей час Радянська Армія з боями ще вивольяла Дніпропетровську область, яка повністю була очищена від окупантів 9 березня 1944 р., а у визволених районах уже відновлювалася Радянська влада, розпочиналася відбудова народного господарства. Те ж саме стосується і повідомлення (стор. 104) про те, що у вересні 1943 р. на Україну прибула група вчених для подання допомоги у відбудові металургійних підприємств.

У тексті Хроніки є і певна неточність. На стор. 348 відзначається, що не пізніше 3 березня 1948 р. у Києві було відкрито виставку, присвячену 30-річчю Радянської України. Ніде в матеріалах немає таких даних, тим більше що річниця встановлення Радянської влади на Україні відзначається, як відомо, в грудні. Можливо, тут мова йде про Українську художню виставку, що відкрилася у Києві з нагоди 30-річчя Радянської Армії. Така подія дійсно була.

Підвищенню наукового значення цього важливого видання сприяє те, що з ньо-

му вміщено ґрунтовні, добре підготовлені іменний, географічний та предметно-тематичний покажчики, що полегшує користування книгою, дозволяє точно знаходити в ній необхідний читачеві матеріал. Особливо слід відзначити високий рівень підготовки найскладнішого предметно-тематичного покажчика. До нього включено терміни, що розкривають назви окремих установ (Академія наук СРСР, Всеросійське театральне товариство та ін.), важливі події в культурно-мистецькому житті країни (виставки, декади, тижні і фестивалі літератури та мистецтва), терміни для визначення окремих галузей культури (образотворче мистецтво, народна освіта), а також поняття, вислови, що розкривають зміст культурного процесу в Радянській країні, його специфіку, спрямованість (вклад інтелігенції в справу розгрому фашистських загарбників, мобілізація мистецтва на потреби оборони, організаційна робота партії по мобілізації сил народу на розгром ворога тощо).

Матеріали рецензованого тому Хроніки свідчать про те, що це перше фундаментальне археографічне видання з питань культури є цінним історичним джерелом, важливою документальною основою літопису духовного розвитку і піднесення радянського народу в тяжкі роки Великої Вітчизняної війни і післявоєнної відбудови народного господарства країни.

*Л. А. Шевченко (Київ),
Н. П. Барановська (Київ)*

*А. Н. Асмолов.
ФРОНТ В ТЫЛУ ВЕРМАХТА,*

*Издательство
политической литературы,
М., 1977, 320 с.*

Важливою складовою частиною Великої Вітчизняної війни була боротьба радянського народу проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території. Висвітлення історії народного подвигу в тилу ворога з позицій марксистсько-ленінської методології має велике наукове, політичне та ідейно-виховне значення. Вихід у світ кожного твору з цієї проблеми, а саме таким є рецензована праця О. М. Асмолова, завжди викликає великий інтерес у читача. Книжка привертає увагу, насамперед, своєю оригінальністю, конкретним історичним матеріалом і достовірністю, адже автор був безпосереднім учасником тих подій, про які він розповідає.

О. М. Асмолов у роки Великої Вітчизняної війни очолював штаби партизанського руху при Військових радах Північно-За-

хідного, Південно-Західного і 3-го Українського фронтів, Головний штаб партизанського руху Словаччини. Великий досвід у керівництві партизанськими діями й особиста участь у них (автор кілька разів вилітав за лінію фронту), широке використання документів і матеріалів, частина яких друкується вперше, та історичної літератури з цієї проблеми дали можливість автору створити правдиву картину партизанської боротьби на тимчасово окупованій території північного заходу РРФСР і південного заходу України, а також Молдавії. Автор книги відкриває маловідомі і нові сторінки героїчної епопеї за лінією фронту, в тому числі на території України, а також за межами Радянської країни. У рецензованій праці проходять широко відомі і невідомі герої партизанської боротьби, комуністи і безпартійні, чоловіки і жінки, робітники, колгоспники, інтелігенти, люди різних національностей, які вступили у безкомпромісний бій з ворогом. Йдеться також про те, як створювалися партизанські формування і підпільні організації, як вони діяли на ворожих комунікаціях,

знищували живу силу й бойову техніку противника, як населення, що опинилося на окупованій території, зривало економічні, політичні та воєнні плани гітлерівців. «Взаємодія з підпіллям, — пише О. М. Асмолов, — давала змогу партизанам одержувати важливі розвідувальні відомості, тримати під наглядом практично всю окуповану ворогом територію, вести цілеспрямовану політичну роботу серед населення, погоджувати окремі збройні виступи, допомагати підпіллям проводити диверсійні акти, саботаж» (стор. 38—39).

У книзі вперше наводяться підсумки бойових дій партизанів, які боролися з ворогом у смузі Північно-Західного фронту з початку липня 1941 р. по 1 жовтня 1942 р. Як зазначає автор, за цей період партизани знищили більше 26 тис. солдатів і офіцерів противника, пустили під укіс 159 ешелонів і 2 бронепоезди, підбили і знищили 59 танків, 25 літаків, понад 800 ваптажних і легкових автомашин, майже 300 мотоциклів, 8 бронемашин, 17 тракторів, 29 гармат, розгромили близько 100 бліндажів, підірвали 158 шосейних і залізничних мостів, спалили більше 70 складів, вивели з ладу 21 радіостанцію. Партизани розгромили 18 ворожих гарнізонів, 4 штаби, визволили 480 військовополонених і вивели з оточення понад 6 тис. радянських воїнів (стор. 108).

У книзі не тільки висвітлюються події за лінією фронту, а й розкриваються особливості, закономірності всенародної боротьби в тилу ворога. «Партизанська війна проти гітлерівських армій, що вдерлися на територію Радянського Союзу, — зазначає О. М. Асмолов, — була відповіддю народу на фашистське нашествя, виявом його непохитної волі захищати соціалістичні завоювання Великого Жовтня» (стор. 20).

Приєднуючись до загальної позитивної оцінки змісту книги, яку дав у передмові до неї колишній заступник начальника Центрального штабу партизанського руху генерал-полковник С. Бельченко, доцільно звернути увагу читача на її головні аспекти. По-перше, автор переконливо показав, що небувалі розмах боротьби радянських людей у тилу фашистських військ, її організованість і ефективність зумовлювалися тим, що очолювала цю боротьбу Комуністична партія. Вона розробила розгорнуту програму боротьби проти фашистських окупантів і озброїла нею мільйони радянських людей, які опинилися у ворожому тилу, організувала і очолила виконання цієї програми, створила гнучку систему керівництва і поставила на чолі боротьби з гітлерівськими загарбниками стійких комуністів-керівників.

Всі ці положення О. М. Асмолов підтверджує конкретними прикладами. Автор вдало, наприклад, розкриває роботу Ленінградського обкому партії і Військової ради Північно-Західного фронту по втіленню в життя директиви РНК СРСР і ЦК ВКП(б)

від 29 червня 1941 р. та постанови ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ» (стор. 10). Велика увага приділяється створенню і діяльності партійних органів підпільних організацій, партизанських формувань, Центрального, республіканських і обласних штабів партизанського руху. Автор підкреслює авангардну роль комуністів у розгортанні всенародної боротьби в тилу ворога, напружену роботу партійних органів і Військової ради фронту по організації виконання наказу наркома оборони від 5 вересня 1942 р. «Про завдання партизанського руху» (стор. 101).

О. М. Асмолов із знанням справи показує специфіку розвитку партизанської боротьби у південно-західних районах України, що, за словами командуючого Південно-Західним фронтом М. Ф. Ватутіна, мали «своєрідну «непартизанську» географію» (стор. 111). У зв'язку з цим автор наводить цікавий приклад про зустріч члена нелегального ЦК КП(б)У, секретаря Ворошиловградського обкому партії А. І. Гайового з працівниками штабу партизанського руху. Визначаючи завдання по дальшому розгортанню боротьби радянських людей, яких тільки в смузі дій Південно-Західного фронту було багато мільйонів, він зауважував, що важливо розвивати як збройні, так і незбройні форми й засоби боротьби. І, як пише О. М. Асмолов, штаб партизанського руху враховував це в подальшій своїй роботі. Партизанські групи, що переходили за лінію фронту, обов'язково зв'язувалися з місцевими партійними органами, підпіллям і в тісному контакті з ними завдавали ударів по ворогу, де тільки було можливо. «Цей єдиний сплав партизанів, підпілля, населення дав змогу розпалити і на території України в тилу фашистських військ небувале вогнище всенародної боротьби» (стор. 119).

Значну увагу в книзі приділено підготовці кадрів, які становили кістяк партизанських сил. Особлива увага приділялася створенню необхідного партійно-комсомольського прошарку в партизанських загонах. У першому півріччі 1943 р. серед партизанів, посланих у тил, комуністи і комсомольці становили 57%, а в другому півріччі і в 1944 р. — 73% (стор. 201).

Автор дуже цікаво розповідає про керівників і членів груп, організаторів партизанської боротьби, з якими йому доводилося зустрічатися. В книзі дається висока оцінка діяльності Українського штабу партизанського руху — військово-оперативного органу ЦК КП(б)У. «...Нам вдалося розгорнути могутній партизанський рух, — пише О. М. Асмолов, — не тільки тому, що його осіяли світлі комуністичні ідеали, але й тому, що на найбільш відповідальні ділянки цієї боротьби партія поставила кращих, талановитих і самовідданих бійців, яким був і Т. А. Строкач, що зуміли, говорячи його ж словами, най-

більш ефективно використати для перемоги безмежний патріотизм радянського народу, його відданість справі комунізму» (стор. 126).

По-друге, в книзі детально висвітлюється багатогранна робота Військових рад фронтів, фронтових штабів партизанського руху, їх тісний зв'язок з партійними комітетами у керівництві боротьбою радянських людей у тилу фашистських армій, розповідається про роль Військових рад фронтів у розвитку партизанського руху, підготовці партизанських кадрів, матеріально-технічному постачанні партизанських загонів тощо. Автор справедливо відзначає: «...Роль Військових рад у керівництві партизанською боротьбою у минулій війні в нашій історичній літературі показана ще недостатньо. Тим часом, виконуючи вказівки ЦК ВКП(б), ДКО, Ставки Верховного Головнокомандування і за особистою ініціативою, вони зробили багато для розгоргання партизанської боротьби в ході війни, і особливо для організації взаємодії партизанів з військами» (стор. 204).

По-третє, висвітлюючи діяльність штабу партизанського руху при Військовій раді фронту по підготовці і засиллі в тил ворога організаторських груп, автор показує,

як ці групи, дістаючи всіляку підтримку населення окупованої фашистами території, виростили у великі партизанські формування. Так, група Я. І. Сиворонова, що діяла в Ірдинському лісі Полтавської області, за короткий час перетворилася в партизанське з'єднання, в якому налічувалося понад 900 бійців. Група Т. Ф. Прокіна виросла з 30 чол. до 932 партизанів, а група О. В. Тканка з 9 чол. стала партизанським з'єднанням (стор. 162). Така ж картина спостерігалася і в інших групах, що направлялися в різні області України. Наведені факти спростовують вигадки реакційних буржуазних учених про те, що в тилу ворога діяли лише ті партизанські формування, які були заслані туди через лінію фронту.

По-четверте, в книзі широко розкрито інтернаціональний характер боротьби проти фашистських загарбників на окупованій території. Великий інтерес викликають розділи праці, в яких О. М. Асмолов розповідає про Словацьке національне повстання, самовідданість чехословацького народу у боротьбі за своє національне і соціальне визволення.

В. М. Нем'ятий (Київ)

П. А. Голуб.

БОЛЬШЕВИКИ И АРМИЯ В ТРЕХ РЕВОЛЮЦИЯХ

Издательство политической литературы,
М., 1977, 319 с.

Широке, комплексне вивчення історичного досвіду трьох російських революцій, розкриття його міжнародного значення є одним з найактуальніших завдань історичної науки на сучасному етапі.

Переможна пролетарська революція в Росії показала, за словами В. І. Леніна, «...всім країнам дещо, і дуже істотно, з їх неминучого і недалекого майбутнього»¹. Серед загальних закономірностей боротьби за повалення експлуататорських класів, як свідчили три російські революції і наступні після них події, є перетворення воєнного оплоту імущих у резерв, військову силу повсталого народу.

В. І. Ленін вчив, що «...якщо революція не стане масовою і не захопить самого війська, тоді не може бути й мозаї про серйозну боротьбу»². Революційна практика

підтвердила і продовжує підтверджувати цю істину. Перехід демократичних верств армії на бік трудящих — одна з основних умов перемоги революції.

Розробляючи стратегію і тактику партії більшовиків у революції, В. І. Ленін розвинув учення К. Маркса і Ф. Енгельса про необхідність залучення армії на бік повсталого народу, обґрунтував основні положення політичної роботи пролетарських революціонерів серед військ, визначив її форми і методи. Висновок В. І. Леніна про необхідність використання армії проти імперіалістичних урядів, про злам старої воєнної машини і заміну її новою, соціалістичною армією — неоціненний вклад у теорію марксизму.

Узагальнення досвіду російського пролетаріату та його партії по перетворенню армії із збройного оплоту експлуататорських класів у військову силу революції має велике наукове і практичне значення. Слід зазначити, що радянські історики досягли значних успіхів у цьому напрямі.

Рецензована книга, що складається з вступу, чотирьох розділів і заключення, присвячена висвітленню досвіду партії більшовиків по революціонізуванню армії. В ній автор продовжує розвивати тему, яку він розробляв у своїй попередній праці, що вийшла з нагоди 50-річчя Жовтневої

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 4.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 349.

революції³. Якщо в першій монографії П. Я. Голуб розкрив діяльність партії більшовиків по залученню армії на бік пролетаріату в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, то в новій книзі узагальнюється досвід більшовицької партії по революціонізуванню армії в трьох російських революціях.

У рецензованому виданні висвітлюється марксистсько-ленінське положення про соціальну природу і призначення армії в капіталістичному суспільстві, науково обґрунтовується історична неминучість, законність діяльності революціонерів по відвоюванню армії в експлуататорських класів на бік народу. Імуші, зазначає автор, ніколи й ніде добровільно не поступалися своїми привілеями, своєю владою. В усіх випадках, коли народні маси піднімалися на боротьбу за свої права, експлуататори використовували армію для придушення виступів трудящих. На конкретному історичному матеріалі П. Я. Голуб показав, що царська армія була зрядям насильства над народом. Він наводить цікаві дані про соціальний склад армії, де командні кадри комплектувалися головним чином з дворян. Їх чисельність у генеральській верхівці становила понад 87%, серед штаб-офіцерів і обер-офіцерів — відповідно 71% і більше половини (стор. 18). Все це свідчить про те, що клас поміщиків на чолі з царем цупко тримав у своїх руках владу в армії.

У монографії показано, як партія більшовиків, спираючись на підтримку свідомих робітників, долаючи величезні труднощі, проводила багатогранну діяльність по революціонізуванню солдатських мас. Вплив пролетаріату був вирішальною умовою переходу військ на бік народу. В роки першої світової війни до армії було мобілізовано близько 500 тис. кадрових робітників — головним чином активних учасників класової боротьби, «політично неблагонадійних», «бунтівників». Пройшовши школу революційних битв, вони стали опорою більшовиків в їх боротьбі за армію. Правомірним є висновок автора про те, що «...відвоювання армії у самодержавства і буржуазії, перетворення мільйонів солдатів і матросів в опори експлуататорів у найактивніших борців за перемогу Жовтня — один з найглибших проявів гегемонії російського пролетаріату в революції» (стор. 32).

Позитивною рисою рецензованої книги є висвітлення в ній ленінської теоретичної спадщини з воєнних питань. «Ленінська програма. — наголошує П. Я. Голуб, — визначила три головних напрями діяльності партії у військовій галузі: роззброєння буржуазії, формування збройних сил революції і правильне їх використання на

основі вчення про повстання як мистецтво» (стор. 40).

Важливим вкладом у розробку воєнної програми пролетарської партії, зазначає дослідник, було обґрунтування В. І. Леніним складу революційної армії, її завдань і принципів формування. Володимир Ілліч вказував, що революційна армія має складатися з озброєного пролетаріату і селянства; організованих передових загонів з представників цих класів; частин урядових військ, що перейшли на бік народу. У сукупності вони складають революційну армію, бо «...тільки цією можуть бути розв'язані великі історичні питання, а організація сили в сучасній боротьбі є військова організація»⁴. Наявність армії у революційних класів, наголошував В. І. Ленін, забезпечує для них можливість мирного розвитку революції, а в разі збройного опору з боку експлуататорів дозволяє захистити інтереси народу.

Російському пролетаріату та його партії в боротьбі за армію протистояв широкий фронт буржуазних і дрібнобуржуазних партій. Правильною є думка автора про те, що меншовики та есери, визнавши владу буржуазії в країні, визнали її також і над армією (стор. 123). Разом з офіцерською верхівкою вони виступили єдиним фронтом проти більшовиків. Здійснюючи свою воєнну програму, більшовицька партія викривала імперіалістичний характер внутрішньої і зовнішньої політики царизму, а після Лютневої буржуазно-демократичної революції — Тимчасового уряду.

Значний науковий і практичний інтерес становить досвід більшовиків по залученню солдатських мас на соціалістичному етапі революції. П. Я. Голубу вдалося досить глибоко розкрити форми і методи діяльності більшовиків серед солдатів у період підготовки і перемоги пролетарської революції. Більшовики підтримували революційну ініціативу солдатів у створенні солдатських комітетів і Рад у військових частинах та з'єднаннях. Зокрема, лише в діючій армії налічувалося близько 50 тис. комітетів, а кількість обраних до них солдатів становила майже 300 тис. чол. (стор. 129). Долаючи опір буржуазних і дрібнобуржуазних партій, більшовики зміцнювали узи класового братерства солдатських мас з трудящими, добивалися об'єднання Рад солдатських депутатів з Радами робітничих депутатів. Завдяки зусиллям більшовиків, пише автор, у 706 Радах солдати об'єдналися з робітниками, в 235 Радах — з робітниками і селянами. І лише 33 солдатські Ради в 1917 р. існували окремо (стор. 113). Ця обставина відіграла важливу роль у демократизації армії, в її переході на бік пролетаріату.

Велику роль у боротьбі більшовиків за армію відіграли військові партійні організації. Вже у період мирного розвитку ре-

³ Див.: П. А. Голуб. Партия, армия и революция. Март 1917 — февраль 1918. М., 1967.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 322.

волюції партія створила широку сітку своїх організацій у військових частинах і з'єднаннях. У 1917 р. з ЦК РСДРП(б) та його Військовою організацією підтримували зв'язки більшовицькі організації і групи більш як 80 полків, дивізій, корпусів (стор. 145). Загалом на фронтах (без Кавказького) першої світової війни напередодні збройного повстання перебувало майже 50 тис. членів партії і 40 тис. співчуваючих їй (стор. 214).

Широке партійне будівництво здійснювалося також і в тиллових військах. Число міських (гарнізонних) військових організацій напередодні Жовтневої революції зросло до 95, а кількість членів партії лише у 32 з них становила майже 28 тис. чол. (стор. 211—212). Спираючись на свої військові організації, партія більшовиків рішуче й цілеспрямовано готувала революційних солдатів і матросів до повстання.

В умовах назрівання загальнонаціональної кризи і формування політичної армії революції на перший план висувалась організаторська діяльність партії з військово-технічної підготовки збройного повстання. Ленінський план збройного повстання враховував авангардну роль пролетаріату в революції, його союз з напівпролетарськими верствами міста і села, з революційними солдатами і матросами. Наведені в книзі дані про результати виборів до Установчих зборів свідчать про те, що за більшовиками йшла переважна більшість солдатських мас. Більшовики переважали також і на Балтійському флоті, на Північному і Західному фронтах. Цим пояснюється швидка і відносно безкровна перемога збройного повстання, а також поразка контрреволюції у післяжовтневий період. У праці показано, як під впливом перемоги революції у центрі країни змінювалося співвідношення сил на фронтах на користь більшовиків.

Значну увагу в книзі автор приділив висвітленню питання про злам старої воєнної машини. Партія більшовиків, ставши правлячою партією першої у світі держави робітників і селян, відразу ж розпочала реорганізацію старої армії. Збройні Сили соціалістичної держави як зняряддя

диктатури пролетаріату повинні були мати чітко виражений класовий характер, формуватися виключно з пролетарських і напівпролетарських верств міста і села. Лише такий соціальний склад армії міг забезпечити надійний захист революції.

Книга П. Я. Голуба розкриває багатий досвід партії більшовиків, нагромаджений у трьох революціях, за відвоювання армії у панівних класів. Цей досвід свідчить, що боротьба за революціонізування армії може бути успішною лише за умови нерозривного зв'язку з пролетарським рухом, під керівництвом партії робітничого класу. Гігантський досвід більшовиків по залученню армії на бік революції збагачує міжнародний комуністичний рух і революційні сили сучасності у боротьбі проти імперіалізму, за соціальний прогрес і мир.

Відзначаючи наукову і практичну цінність рецензованого видання, хочеться висловити й деякі побажання. Так, автор правильно підкреслює, що радянська історична наука за 60 років досягла значних успіхів у вивченні питання боротьби більшовиків за армію. Однак відсутність у книзі історіографії проблеми, наукового аналізу наявних досліджень з даної теми є її істотним недоліком.

Критикуючи погляди опортуністів на роль армії в революції, варто було б показати неспроможність намагань сучасних буржуазних фальсифікаторів історії трьох російських революцій спотворити питання про рушійні сили Жовтневої революції, висвітлити пролетарську революцію як «бути солдатів», нібито обдурених більшовиками. Аргументована критика антинаукових концепцій є нині одним з найактуальніших завдань радянських істориків.

Монографія значно виграла б, коли б у ній було вміщено іменний та географічний показники, карту-схему про найбільші виступи солдатських мас на різних етапах революції, про місцезнаходження військових організацій партії та ін.

В цілому книга П. Я. Голуба є цінним дослідженням, вона стане в нагоді історикам, пропагандистам, широкому колу читачів.

Н. М. Якупов (Одеса)

А. И. Прийменко
**ЛЕГАЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ
 РАБОЧИХ ЮГА РОССИИ
 В ПЕРИОД ИМПЕРИАЛИЗМА
 (1895 г. — февраль 1917 г.),**
 изд-во «Вища школа»,
 Киев—Донецк, 1977, 164 с.

У сучасній радянській історіографії вже покладено початок висвітленню ролі і місця легальних форм боротьби робітників Росії в період імперіалізму. О. Й. Прийм-

менко, обравши для свого дослідження промисловий Південь Росії, висвітлює цю проблему у рецензованій монографії.

Промисловий Південь Росії був основною паливно-металургійною базою країни, де в 1913 р. зосереджувалося понад 10% загальноросійського складу промислових робітників. У центрі уваги дослідника — створення і діяльність в умовах поліцейсько-бюрократичного царського режиму легальних організацій робітників: профспілок, кооперативів, страхових і культурно-освітніх закладів. Книга складається з чотирьох

розділів, у яких послідовно висвітлюється історія найбільш масових робітничих організацій Півдня Росії. Там у 1895—1917 рр. робітники не лише проводили повсякденну боротьбу за свої економічні права, а й висували вимоги загальнодемократичного характеру, згуртовувалися, організовувалися навколо революційної соціал-демократії.

У першому розділі («Професійні спілки») автор переконливо доводить, що боротьба робітників за створення профспілок мала місце ще задовго до початку першої російської революції, з якою звичайно пов'язують виникнення профспілкового руху в Росії. Насправді до 1905 р. місцеві робітники об'єднувалися (в більшості це було з ініціативи революційних соціал-демократів) в організації, які В. І. Ленін називав «професійними тимчасовими з'єднаннями»¹. Цими «тимчасовими з'єднаннями», що виконували ряд функцій профспілок, були різні нелегальні каси: робітничі, страйкові тощо. Одним з організаторів робітничих кас у Катеринославі був учень В. І. Леніна І. В. Бабушкін.

Набравши широкого розмаху в умовах революції 1905—1907 рр., професійний рух робітників Півдня Росії став на шлях тісного зв'язку з більшовицькою партією, невизнання меншовицького лозунгу «нейтральності» профспілок і цехового принципу профбудівництва. Автор докладно спинився на діяльності місцевих профспілок на всіх етапах досліджуваного періоду, показав спад і піднесення професійного руху.

Цікавим за своєю новизною є другий розділ книги — «Робітничі кооперативи», в якому досліджується ще мало вивчена проблема ролі робітничої кооперації у розв'язанні питань суто економічного характеру, а також в посиленні пролетарської згуртованості й організованості. Для більшої переконливості автор наводить таблиці, в яких показано динаміку місцевого кооперативного руху, наведено приклади активної діяльності робітничих кооперативів у Миколаєві, Алчевську, Катеринославі та ін. Спираючись на конкретні факти, О. Й. Приймєнко твердить, що незалежна робітнича кооперація під впливом революційних соціал-демократів з'явилася на Півдні Росії ще до 1905 р.—дещо раніше, ніж в інших промислових районах країни.

Вияткового значення набуває кооперація як масова робітнича організація після поразки революції 1905—1907 рр. У цей час більшовики широко використовували легальні можливості кооперації для згуртування робітників на класових позиціях, рішуче викривали опортуністичні ідеї «кооперативного соціалізму», що їх намагалися поширити в робітничій кооперації представники дрібнобуржуазних партій.

Тут автору слід було використати вже відомі документи про роботу більшовиків серед членів кооперативів та інших легальних робітничих організацій Катеринослава, Одеси і Миколаєва².

У розділі «Страхові установи» простежується наполеглива боротьба робітників за створення своїх організацій соціального страхування. Особливо зросла ця боротьба після опублікування царських законів про страхування 1912 р. і в ході страхової кампанії 1912—1914 рр., що проходила під керівництвом більшовиків. Під час цієї кампанії більшовики здобули велику перемогу, обравши своїх представників у Катеринославі до губернського страхового присутствія, а також до правління багатьох великих лікарняних кас. Автор показує роль депутатів IV Державної думи Г. І. Петровського і М. К. Муранова в організації страхової кампанії на Півдні Росії, простежує багатогранну політичну роботу більшовиків у лікарняних касах — найбільш масових робітничих організаціях того часу.

В останньому розділі рецензованої книги висвітлюється боротьба робітників за освіту і культуру. Культурно-освітні організації, створені на Півдні Росії комітетами народної творчості, товариствами ліберальної буржуазії і ліберальної інтелігенції, де неприховано насаджувалися релігійно-монархічна і буржуазна ідеологія, аж ніяк не влаштували передових робітників.

Вони прагнули створити свої власні бібліотеки, вечірні і недільні школи, різні гуртки тощо. Великий вплив на зростання робітничих культурно-освітніх організацій мала перша російська революція, під час якої освітою трудящих активно займалися профспілки. В роки реакції, у зв'язку з масовим закриттям профспілок, у справу створення культурно-освітніх організацій активно вклинулася робітнича кооперація. Вона проводила цю роботу і в період нового революційного піднесення, і в роки першої світової війни. Автор підкреслює, що більшовики в культурно-освітніх організаціях вели активну роботу, добиваючись їх перетворення в революційні осередки.

Розглядаючи легальні організації як одну з форм класової боротьби пролетаріату, а саме — економічну, О. Й. Приймєнко досліджує її разом з двома іншими формами — політичною та ідеологічною. З цією метою автор висвітлює керівну роль революційних соціал-демократів у масових робітничих організаціях, боротьбу більшовиків за перетворення цих організацій у

² Див.: Документи В. І. Леніна про Празьку конференцію. — «Пролетарська революція», 1941, № 1, стор. 148; «Пролетарий», 1 грудня 1908 р.; «Одесский профессиональный вестник», 22 серпня 1909 р. та ін.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 57.

вогнище політичної освіти і пролетарської згуртованості робітників.

У книзі показано також боротьбу більшовицької партії за легальні організації робітників у роки революційного піднесення і реакції. Всупереч існуючій у сучасній буржуазній історіографії думці про те, ніби у більшовиків не було чіткої програми діяльності в легальних організаціях робітників, О. Й. Приймєнко переконливо доводить, що під керівництвом В. І. Леніна більшовики не лише виробили чітку програму взаємодії партії з масовими організаціями, а й успішно проводили її в життя на місцях.

Безперечним достоїнством рецензованої книги є показ плідної діяльності в легальних робітничих організаціях не лише таких відомих більшовиків, як К. Є. Ворошилов, Г. І. Петровський, С. В. Косіор та ін., а й багатьох мало відомих читачеві рядових членів партії. Однак автори слід було б уважніше поставитися до визначення партійної приналежності окремих осіб, чітко і обгрунтовано вказати, належали вони до революційних соціал-демократів—більшовиків, чи до меншовиків, ліквідаторів, есерів.

Дослідник наводить конкретні переконливі приклади, як під керівництвом більшовиків робітники явочним порядком, по-пролетарському, розширяли дію кучих царських законів про легальні організації, посягаючи тим самим на всю політичну систему самодержавства. Особливо яскраво це виявилось при проведенні в життя страхових законів 1912 р.

Рецензована монографія написана на ґрунтовній джерельній базі. Автор використав численні і різноманітні архівні документи, матеріали періодичної преси різних напрямів, а також звіти окремих робітничих організацій, мемуари тощо. У книзі наведено матеріали з деяких ще мало вивче-

них фондів Іспрофу Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і державного управління СРСР.

Позитивно оцінюючи монографію О. Й. Приймєнка в цілому, слід відзначити, що в ній, на жаль, не дано соціально-економічної характеристики промислового Півдня Росії, занадто коротко викладено історіографію проблеми. На нашу думку, слід було б чіткіше показати динаміку зростання культурно-освітніх закладів у 1907—1917 рр. Не зайвим було б також докладніше висвітлити боротьбу профспілок за восьмигодинний робочий день, ширше розкрити повсякденну роботу лікарняних кас, що проходила в гострій боротьбі з підприємцями і чиновниками страхових органів.

У рецензованій монографії зустрічаються окремі неточності. Так, робітничий гурток, що виник у 1898 р. на заводі ДЮМО, автор чомусь назвав соціал-демократичним (стор. 62). Твердження, що «кооперація Півдня Росії перетворилася у велику громадську організацію» (стор. 83), потребує більш вагомих доказів. На стор. 67 говориться, що в умовах капіталізму споживчі товариства «мали дуже обмежені можливості для докорінного поліпшення життя трудящих», хоча відомо, що для цього при капіталізмі трудящі не мали ніяких можливостей.

Однак рецензована монографія значно розширює наші уявлення про ступінь організованості робітників Південного промислового району у 1895—1917 рр., є ґрунтовним внеском в історіографію легального робітничого руху в Росії в період імперіалізму.

*К. І. Позняков (Дніпропетровськ),
Д. С. Шелест (Дніпропетровськ)*

Е. С. Шабліовский.

ЧЕРНЫШЕВСКИЙ И УКРАИНА.

*Изд-во «Наукова думка»,
К., 1978, 341 с.*

Нове монографічне дослідження Е. С. Шабліовського присвячене вкладові великого російського революціонера-демократа, видатного вченого М. Г. Чернишевського у справу зв'язків і дружби російського та українського народів.

Відомо, що корені дружби між цими братніми народами сягають у далеку давнину. Вони охоплювали різноманітні сфери життя і діяльності людей, завжди відігравали благодійну роль в історії суспільства.

Слід зазначити, що в усі часи справж-

німи носіями взаємозв'язків і дружніх відносин були трудящі маси—творці матеріальних і духовних цінностей. Велика роль у цій справі завжди належала прогресивним діячам, які самовіддано відстоювали інтереси народу. В їх числі почесне місце належить великому синові російського народу М. Г. Чернишевському. І, готуючи свою працю, Е. С. Шабліовський провів значну роботу, щоб глибоко розкрити роль М. Г. Чернишевського у подіях, що рухали історію людства вперед.

Історичний досвід свідчить про те, що з розвитком суспільства взаємозв'язки, співпраця і дружба між народами піднімались на вищий ступінь, набували нових форм та змісту. І це яскраво проявлялося у спільній революційній боротьбі народів, їх передових діячів проти всього відчуженого і реакційного.

В. І. Ленін узагальнив різноманітні за своїм характером і силою події, факти і форми революційної боротьби в нашій країні. В статті «Пам'яті Герцена» Володимир Ілліч визначив три покоління, три класи, що діяли в російській революції. В другому етапі революційного руху після декабристів Герцен розгорнув революційну агітацію. «Її підхопили, розширили, зміцнили, загартували революціонер-різпочинці, починаючи з Чернишевського і кінчаючи героями «Народної волі»¹.

У пиншістої році минуло 150 років з дня народження Миколи Гавриловича Чернишевського. Класики марксизму-ленінізму дали високу оцінку діяльності патхненника російського революційного руху в XIX ст. В. І. Ленін назвав М. Г. Чернишевського «російським великим соціалістом домарксового періоду»². До ювілею вийшла значна кількість праць про життя і діяльність М. Г. Чернишевського. Безумовно, серед них заслуговує на увагу і рецензована монографія, в якій Є. С. Шаблювський показав початок другого революційного етапу, пов'язаного з іменем М. Г. Чернишевського. Як відомо, Микола Гаврилович у своїх творах та діяльності приділяв значну увагу Україні. Він був знайомий і спілкувався з багатьма її передовими діячами, мав тут численних послідовників.

Навіть з «Короткої бібліографії» (стор. 323—334), доданої до книги, читач може переконатися в тому, що питанням, пов'язаним з М. Г. Чернишевським та Україною, в різних аспектах вже приділялася значна увага в літературі. Помітний вклад у цю справу ще до виходу в світ нової монографії вніс Є. С. Шаблювський. Слід зазначити, що рецензоване дослідження — це не повторення раніше досягнутого автором, а є новим науковим вкладом узагальнюючого та комплексного характеру. В ньому автор спирається на положення класиків марксизму-ленінізму як стосовно самого М. Г. Чернишевського, так і того часу, — в якій він жив. Широко використано спадщину революційного демократа, а також творчості тих діячів, з якими він перебував у контактах, висвітлюються питання історичного, літературознавчого, філософського та інших аспектів. Заслугою автора є те, що він подає життя та діяльність М. Г. Чернишевського в логічному зв'язку із загальним ходом історичних подій, у зв'язку з народними масами.

Перший розділ монографії присвячено висвітленню братерського єднання російського й українського народів і їх спільної національно-визвольної боротьби. На прикладі України М. Г. Чернишевський розв'язував реакційну політику правля-

чих кіл Російської імперії, які не тільки пригнічували різні нації, а й робили все для того, щоб розпалити між ними ворожечу. М. Г. Чернишевський був послідовним борцем за рівноправність усіх народів, що населяли Росію. В національно-визвольному русі Чернишевський відстоював демократичні напрями, течії, що відповідали інтересам народних мас. Саме тому національно-визвольний рух у його концепції зливався в єдине русло з боротьбою трудящих проти соціального гніту та безправ'я. В монографії показано, що на Україні було широке, як на той час, коло читачів журналу «Современник», одним з керівників та ідейним патхненником якого був М. Г. Чернишевський. На нашу думку, в цьому вступному розділі слід було підкреслити, що в своїй діяльності М. Г. Чернишевський використав спадщину передових діячів і розвинув її в нових умовах.

У другому розділі показано формування демократичної культури українського народу, визначний вклад Т. Г. Шевченка спільно з М. Г. Чернишевським у розвиток зміцнення єдності революційних сил російського та українського народів. Ця єдність шпирилась та зміцніла і в наступні часи.

У цьому розділі, як зазначає автор (стор. 42), він використав фрагменти з своєї книги, що вийшла з друку в світ в 1975 р. — «Т. Г. Шевченко і русские революционные демократы». Вона одержала схвальну оцінку і досить відома читачам. А тому, зважаючи на це, можна обмежитися лише коротким міркуванням.

Досить переконливо доведено ідейну єдність, спільність прагнень і дій М. Г. Чернишевського та його однодумців, зокрема, М. О. Добролюбова з Т. Г. Шевченком. Між ними, як видно з книги, склалися особисті контакти. Це відіграло велику роль у тому, що Т. Г. Шевченко був активним діячем всеросійського революційного руху.

Вірно говориться в книзі про те, що в 1859—1861 рр. точилася боротьба різних суспільних поглядів, течій, відбувався процес розмежування демократизму від лібералізму. Але зовсім не правомірним є причислення вже в 1861 р. П. Куліша до «реакційної кліки» (стор. 125), хоч він до цього почав схилитися. Не слід також селянське повстання 1768 р. іменувати «повстанням гайдамаків» (стор. 127), бо гайдамацький рух — це інша форма боротьби проти феодального гніту.

М. Г. Чернишевський та його революційні соратники приділяли велику увагу консолідації демократичних сил тодішньої Росії. Цьому питанню присвячено третій розділ — «На шляхах консолідації демократичних сил». У книзі досить переконливо показано як М. Г. Чернишевський і М. О. Добролюбов, а також журнал «Современник» своїм прогресивним напрямом благотворно вплинули на форму-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 244.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 55.

вапня і розвиток літературного таланту видатної української і російської письменниці-демократки Марії Олександрівни Маркович, що виступала під псевдонімом Марко Вовчок. Як відомо, Марко Вовчок після закриття «Современника» (1866 р.) розгорнула свою творчу і громадську діяльність у журналі «Отечественные записки», продовжуючи традиції та заповіти М. Г. Чернишевського.

Має рацію автор, що на спеціальний розгляд заслуговують відносини М. Г. Чернишевського з відомим українським і російським істориком і письменником М. І. Костомаровим. Правда, їх контакти неодноразово висвітлювалися в літературі, але, на жаль, в ряді випадків — однобоко. «А проблема ця складна і вимагає вдумливого, всебічного висвітлення», — пише Є. С. Шабліовський (стор. 169).

У книзі розповідається багато цікавого про особисті контакти, наукові і громадсько-політичні зв'язки М. Г. Чернишевського з М. І. Костомаровим. Хоча в деяких принципових питаннях вони не були однодумцями та соратниками, все ж в історичних працях М. І. Костомарова відчувався вплив М. Г. Чернишевського. Одночасно революційні демократи використовували твори М. І. Костомарова. Хочеться нагадати про те, що при оцінці діяльності М. І. Костомарова (та й інших істориків теж) слід зважати на ті відзиви, що давали їм сучасники з середовища революційних демократів і прогресивних діячів взагалі.

Коротко, але дано в книзі правильну оцінку того, як ставилися до поглядів і творчості М. Г. Чернишевського М. Драгоманов, письменник Д. Мордовцев. Обидва вони відчували певний вплив великого російського революційного демократа.

У четвертому розділі мова йде про першу революційну ситуацію в Росії. Провідну роль у ній відігравали ідейні погляди й організуюча діяльність М. Г. Чернишевського та його соратників. Під впливом М. Г. Чернишевського в середині 1861 р. була створена таємна революційно-демократична організація «Земля і воля», яка об'єднала значну частину революційних гуртків Росії. Революційний рух, що розгортався тоді, а також у наступні роки на

Україні, був складовою частиною загально-російського руху, розвивався у нерозривній єдності з ним. Вплив революційних ідей М. Г. Чернишевського поширювався і на західно-українських землях, що перебували під гнітом Габсбурзької монархії. Автор цікаво розповідає про вільну боротьбу на Україні, натхненником якої був М. Г. Чернишевський. Зокрема, пише про революційну діяльність А. Кравовського, О. Терлецького, Ф. Волковського, М. Муравського, С. Синегуба, С. Подлинського, С. Римаренка та інших.

В цьому ж розділі показано вплив М. Г. Чернишевського на погляди творчої молоді 50—60-х років, у тому числі на Україні — А. Свидницького, С. Руданського.

Революційні традиції М. Г. Чернишевського жили в Росії, зокрема на українських землях, і в другій половині XIX, і на початку XX ст. З особливою силою вони проявилися в громадсько-політичній і науковій діяльності, а також літературній творчості Івана Франка, в ідейно-естетичних поглядах таких українських письменників, як Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, Леся Українка, М. Коцюбинський, П. Грабовський та ін. Спадщина М. Г. Чернишевського протягом десятиріч була своєрідним прискорювачем справді народної літератури, культури, поглиблення соціальних основ критичного реалізму, вона стала дійовим фактором взаємозбагачення братніх культур — таким висновком завершується п'ятий розділ книги.

Автор детально розглянув основні аспекти проблеми «М. Г. Чернишевський та Україна», переконливо показав те, як у спільній боротьбі російського та українського народів виковувалося те велике братерство, яке нині розрослося й розквітло в багатонаціональній сім'ї радянських народів. У книзі подано основні дати життя і діяльності М. Г. Чернишевського (стор. 302—322), «Коротка бібліографія» (стор. 323—334, складена Л. І. Гольденбергом), а також «Показчик імен». Це певною мірою допоможе дослідникам в їх роботі над розглянутою автором книги проблемою.

Ф. П. Шевченко (Київ)

Хроніка та інформація

Наукова конференція та збори, присвячені книгам Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС
ТА ВИЩА ПАРТІЙНА ШКОЛА ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

9 червня ц. р. у Києві відбулася наукова конференція, присвячена книгам Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження». Її організували Вища партійна школа при ЦК Компартії України та Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. У роботі конференції взяли участь професорсько-викладацький склад, наукові працівники, слухачі Вищої партійної школи, наукові співробітники Інституту історії партії, відповідальні працівники ЦК Компартії України, керівники ряду міністерств і відомств республіки, органів масової інформації та пропаганди, наукових закладів столиці, слухачі міжреспубліканських курсів підвищення кваліфікації партійних і радянських кадрів, партійний актив м. Києва.

Конференцію відкрив директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук. Всю свою організаторську та ідейно-політичну роботу Комуністична партія, відзначив він, спрямовує на те, щоб зберегти, закріпити і далі розвивати трудовий порив і ритм ювілейного року, добиватися нових успіхів у здійсненні історичних завдань, висунутих XXV з'їздом КПРС. У зв'язку з цим неухильно зростає значення нових теоретичних і політичних документів партії, положень і висновків, що містяться у доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва з нагоди святкування 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, прийняття нової Конституції СРСР, під час поїздки в райони Сибіру і Далекого Сходу, на XVIII з'їзді ВЛКСМ. Вони є вагомим внеском у скарбницю марксизму-ленінізму, сприяють успішному виконанню завдань десятої п'ятирічки.

Неминуще значення для розробки і здійснення стратегії й тактики соціально-

економічного будівництва, розв'язання завдань розвитку країни, вдосконалення суспільства зрілого соціалізму і його поступового переростання в комунізм мають книги Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження». Ці книги знаходяться в центрі уваги комуністів, усіх трудящих країни, в тому числі й трудящих республіки. Вони є чудовим зразком глибокого наукового використання й ефективного застосування в будівництві комуністичного суспільства багатого досвіду нашої партії і народу, нагромадженого ним в процесі будівництва соціалізму, в захисті його завоювань. Ці книги мають велике міжнародне значення. Вони надихають трудящих усіх країн на боротьбу проти імперіалізму, за світле майбутнє, за мир і соціальний прогрес. Книги Л. І. Брежнєва відіграють важливу роль в ідеологічній роботі партійних організацій. Одне з важливих завдань ідеологічної роботи полягає в тому, щоб з урахуванням міжнародної ситуації давати рішучу відсіч буржуазній, буржуазно-націоналістичній, сіоністській пропаганді, викривати наклепницькі антирадянські вигадки наших класових противників, маоїстів, ревізіоністів усіх мастей, всемірно підвищувати політичну пильність трудящих нашої країни.

З доповіддю «Значення положень книги Л. І. Брежнєва «Відродження» для удосконалення підготовки партійних і радянських кадрів і оволодіння наукою керівництва» виступив ректор ВПШ при ЦК Компартії України, д-р екон. наук, проф. В. І. Загородній. Сьогодні Л. І. Брежнєва, зазначив він, містять у собі великий заряд теоретичної і практичної сили, мають величезне мобілізуюче значення, вчать творчому, новаторському підходу до розв'язання складних завдань, що їх висуває життя на сучасному етапі. В книгах Л. І. Брежнєва відтворені героїчні сторінки історії нашої Батьківщини.

Далі В. І. Загородній підкреслив, що «Відродження» — зразок творчого розвитку ленінської науки і мистецтва керівництва. Положення і висновки книги вчать мистецтва політичної й організаторської роботи в масах, мають велике значення для послідовного здійснення ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва, розкривають шляхи оволодіння ленінським стилем роботи, комплексного застосування всіх різноманітних форм і методів ідейно-виховної роботи, підвищення дієвості, ефективності і якості цієї роботи, вчать наукового підходу на основі марксистсько-ленінської методології до всебічного врахування історичного досвіду, робити правильні висновки з цього досвіду. Досконале оволодіння всім багатством науки і мистецтва керівництва — це найважливіша і обов'язкова умова успішної діяльності усіх кадрів по здійсненню політики Комуністичної партії, планів комуністичного будівництва.

В. І. Загородній зупинився також на питанні розв'язання кадрової політики нашої партією на сучасному етапі. Положення і висновки книги Л. І. Брежнева, зазначив він, мають виключно важливе значення для дальшого вдосконалення підготовки партійних і радянських кадрів, підвищення ефективності роботи партійних закладів, науково-дослідних установ, зокрема Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, Інституту історії партії при ЦК Компартії України, їх партійних організацій.

Зміст книги «Відродження», підкреслив В. І. Загородній, розкриває суть партійного керівництва, як керівництва політичного. Центральний Комітет КПРС, Політбюро ЦК, особисто товариш Л. І. Брежнев приділяють повсякденну увагу питанням виховання кадрів нашої партії, щоб це були люди цілком компетентні, які б гарантували успіх справи, політично зрілі, творчо мислячі, енергійні, ініціативні. Виходячи з цих настанов, Центральний Комітет Компартії України, особисто член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський приділяють велику увагу підготовці і підвищенню кваліфікації керівних партійних і радянських кадрів, подають значну допомогу у розв'язанні багатьох питань дальшого удосконалення всієї роботи Вищої партійної школи при ЦК Компартії України.

Виходячи з рішень XXV з'їзду КПРС, положень книги «Відродження», постанови зборів партійного активу республіки від 12 травня 1978 р., доповіді на цьому активі товариша В. В. Щербинського та інших партійних документів, колектив Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, кожний комуніст, наголосив В. І. Загородній, повинні значно більше приділяти уваги питанням наукового, політичного підходу до партійної роботи, озброїти

слухачів знаннями проблем партійного керівництва розвитком економіки і культури, організаторської і партійної роботи в масах. Цьому, зокрема, вчить і книга товариша В. В. Щербинського «Оволодівати ленінським стилем роботи».

Далі доповідач відзначив, що забезпечити дійсно науковий підхід до партійного керівництва можуть лише кадри, які глибоко і творчо володіють марксистсько-ленінською теорією, методологією пізнання і свідомого використання об'єктивних законів суспільного розвитку, закономірностей переростання соціалізму в комунізм. При здійсненні заходів по дальшому поліпшенню підготовки і підвищенню кваліфікації керівних партійних і радянських кадрів, підкреслив він, необхідно особливу увагу звернути на подолання елементів абстрактного підходу до вивчення марксистсько-ленінської теорії, механізму пізнання і свідомого використання об'єктивних законів суспільного розвитку. Слід органічно поєднувати вивчення теорії з життям, по-справжньому виробляти у слухачів уміння керуватися марксистсько-ленінською методологією, не обмежуватися розкриттям і обгрунтуванням положень і висновків, які мають загальне значення, а йти глибше — розкривати роль, характер і специфіку дій партійних комітетів, організацій, їх працівників, тих ланок структури партійного керівництва, для яких наші партійні установи готують кадри.

В. І. Загородній зробив особливий наголос на значенні організуючого фактора, на вмінні кожного, а тим більше партійного працівника, в центрі уваги ставити і вирішувати питання дальшого поліпшення організаторської і політичної роботи і насамперед роботи з кадрами.

Важливе науково-теоретичне і практичне значення мають положення книги «Відродження» про роль керівника, вміння згуртувати колектив, створити у людей діловий настрій, злагоженість у роботі, обстановку оптимізму, товариськості, доброзичливості і вимогливості. Обов'язок наших колективів — посилити увагу до узагальнення, теоретичного і практичного усвідомлення цього безцінного досвіду, його поширення. При розв'язанні цих питань необхідно керуватися вказівкою Л. І. Брежнева про те, що «справа — ось дробний камінь, на якому пізнається справжня ціна людини»¹. Партійні учбові заклади повинні у світлі положень книги «Відродження» та інших партійних документів ширше і настійніше впроваджувати форми і методи партійної, навчально-методичної роботи по розкриттю багатющого досвіду партійного керівництва, що допомагатиме всім кадрам краще оволодівати сучасними методами керівництва

¹ Л. І. Брежнев. Відродження, К., 1978, стор. 53.

і управління, розв'язувати завдання підвищення ефективності виробництва.

Далі товариш В. І. Загородній відзначив, що книга товариша Л. І. Брежнєва «Відродження» вчить кожного керівника високого мистецтва роботи з людьми, вчасно помічати цінні починання, підтримувати ініціативу і творчість мас. Обов'язок кожного працівника партійного закладу — всебічно вивчати цінний досвід кращих людей п'ятирічки, широко висвітлювати його в навчальному процесі і наукових дослідженнях. Завдання дальшого поліпшення підготовки і підвищення кваліфікації партійних і радянських кадрів у партійних закладах республіки, Вищій партійній школі при ЦК Компартії України, міжреспубліканських курсах вимагають активізації роботи по підвищенню кваліфікації професорсько-викладацького складу і наукових працівників, посилення відповідальності кожного викладача, наукового працівника за свій науково-теоретичний рівень, за оволодіння усім арсеналом педагогічної майстерності, а слухачів — за повне використання можливостей для всебічної підготовки себе під час навчання до практичної роботи, за творче оволодіння програмним матеріалом, лєнінською наукою і мистецтвом керівництва.

На закінчення В. І. Загородній сказав, що партійні заклади повинні широко вивчати і втілювати в життя положення і рекомендації, викладені у книзі Л. І. Брежнєва «Відродження», забезпечити дальше удосконалення підготовки і підвищення кваліфікації партійних і радянських кадрів.

Книга Л. І. Брежнєва «Відродження» проліята історичним оптимізмом, вірою в невичерпні можливості соціалістичного ладу, в творчі сили народу, відзначив у співдоповіді «Розкриття Л. І. Брежнєвим в книзі «Відродження» корінних переваг соціалістичного суспільного ладу» д-р істор. наук І. І. Колодійченко. Документи і матеріали, наведені в книзі, зазначив промовець, з особливою силою показують політичну, економічну і соці-

альну перевагу нашого ладу. Внутріполітичне життя нашої Батьківщини є свідченням того, як Комуністична партія послідовно, цілеспрямовано, на науковій основі проводить в життя лєнінські настанови про неухильне розширення і поглиблення соціалістичної демократії, залучення мільйонів трудящих Радянського Союзу до управління державою, лєнінську національну політику, втілює в життя соціальну програму, вироблену XXV з'їздом КПРС.

У співдоповідях д-ра істор. наук, проф., зав. кафедрою партійного будівництва ВПШ при ЦК Компартії України В. М. Орлова — «Творчий розвиток Л. І. Брежнєвим у книзі «Відродження» лєнінських принципів роботи з кадрами»; канд. істор. наук, доц., зав. сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії України В. Ф. Шевченка — «Книга Л. І. Брежнєва «Відродження» і питання дальшого вдосконалення стилю роботи»; канд. істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України В. К. Василенко — «Шляхи підвищення дієвості ідейно-виховної роботи у світлі положень книги Л. І. Брежнєва «Відродження»»; канд. істор. наук, доц., заст. зав. кафедрою партійного будівництва ВПШ при ЦК Компартії України В. Є. Омельчук — «Л. І. Брежнєв про значення критики і самокритики, необхідності виховання у кадрів самокритичного ставлення до оцінки досягнутих результатів»; головного редактора газети «Радянська Україна» В. Я. Сіробаби — «Л. І. Брежнєв про роль преси як могутнього засобу мобілізації мас на розв'язання найважливіших народногосподарських завдань» висвітлено актуальні питання дальшого підвищення ефективності партійного керівництва в умовах розвинутого соціалізму, вдосконалення стилю, форм і методів роботи.

Учасники конференції з великим піднесенням прийняли вітальний лист Центральному Комітету КПРС, Генеральному секретарю ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришу Л. І. Брежнєву.

В. П. Булкіна (Київ)

СЕКЦІЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР

16 червня ц. р. у Великому конференц-залі Президії АН УРСР відбулися збори науковців установ Секції суспільних наук АН УРСР, присвячені обговоренню завдань суспільствознавців у світлі положень книг Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження».

Збори відкрив президент Академії наук УРСР акад. Б. Є. Патон. У вступному слові він підкреслив, що книги Л. І. Брежнєва, в яких сконцентровано досвід величезних подій історії нашої держави і всього людства, стали новим творчим імпульсом у науковому пошуку, в справі організації радянської науки і, зокрема, суспільствознавства.

З доповіддю «Про завдання наукових установ Секції суспільних наук АН УРСР, що випливають з положень книг товариша Л. І. Брежнева «Мала земля» і «Відродження», виступив віце-президент АН УРСР, Голова Секції суспільних наук АН УРСР, акад. АН УРСР П. Т. Тронько. У документах XXV з'їзду партії, постановках ЦК КПРС, рішеннях пленумів ЦК, промовах і статтях товариша Л. І. Брежнева, відзначив доповідач, ґрунтовно і всебічно конкретизовано програму побудови комунізму в нашій країні, визначено генеральний курс зовнішньої політики КПРС.

Великою подією в громадсько-політичному і духовному житті нашого народу став вихід у світ книг Л. І. Брежнева «Мала земля» і «Відродження». Ці праці є насамперед цінним вкладом у вивчення історії Великої Вітчизняної війни і післявоєнного відбудовного періоду. Спогади Леоніда Ілліча звернені в сьогодення і мають велике мобілізуюче значення для випіршення актуальних завдань комуністичного будівництва.

Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, сказав далі П. Т. Тронько, на зборах партактиву республіки висвітлив основні положення і висновки, що їх містять книги товариша Л. І. Брежнева:

— забезпечувати політичний підхід, поліпшувати організаторську та ідейно-політичну роботу для успішного проведення в життя лінії партії;

— неухильно додержувати ленінських принципів роботи з кадрами і всемірно зміцнювати зв'язки з масами;

— повсюдно створювати обстановку чіткості, партійної вимогливості, принциповості і в той же час — шанобливого, доброзичливого ставлення до людей;

І, нарешті, — об'єктивно, самокритично аналізувати досягнення і недоліки.

Немає сумніву, зазначив П. Т. Тронько, що всі ці висновки, зроблені товаришем В. В. Щербицьким, повною мірою стосуються роботи наших учених-суспільствознавців — керівників наукових установ, відділень, відділів та інших підрозділів, усіх науковців.

Однією з важливих сторінок товариша Л. І. Брежнева «Відродження» є розробка принципів організаторської роботи. Хоча від тих років, описаних у книзі, разуче змінилися масштаби наших справ, вирости кадри, примножилися наші сили і можливості, значення організуючого фактора, як підкреслює Леонід Ілліч, не тільки не зменшилося, а, навпаки, незмірно зросло.

Доповідач спинився далі на досягненнях суспільних наук у республіці, і, зокрема, на успіхах історичної науки. Вчені-історики багато сил і уваги приділили завершенню багатотомної «Історії Української РСР», розробці питань історичних

зв'язків і непорушної дружби українського народу з російським, білоруським і молдавським народами, підготовці багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» російською мовою. Премії ім. Д. З. Мануїльського удостоєні колективна праця «На магістралях дружби і братерства» і монографія А. В. Лихолата «Содружество народів ССРСР в боротьбі за построєння соціалізму (1917—1957 гг.)»; тритомна «Археологія Української РСР» відзначена Державною премією УРСР.

Аналізуючи наші справи у світлі положень книг Л. І. Брежнева, сказав акад. АН УРСР П. Т. Тронько, ми приходимо до незаперечного висновку про необхідність дальшого удосконалення стратегії наукового пошуку. В тематичному і конкретно-практичному плані вчені всіх галузей науки повинні націлювати свої дослідження на дальший розвиток соціалістичного способу життя; всебічно висвітлювати проблему зміцнення непорушної єдності радянського народу як нової історичної спільності людей; використовувати наукові розробки у практиці комуністичного будівництва, виховній та ідеологічній роботі, у розвінчанні буржуазної і ревізіоністської ідеології, українського буржуазного націоналізму, маоїзму та міжнародного сіонізму. Орієнтиром у цьому є праці Леоніда Ілліча Брежнева.

У світлі положень книг товариша Л. І. Брежнева чіткішими постають завдання по вивченню історії Великої Вітчизняної війни і відбудови народного господарства. Для більш ефективного всебічного дослідження вікопомного подвигу радянського народу, зазначив доповідач, передбачається створити Наукову раду з проблеми «Історія Великої Вітчизняної війни».

У дослідженні трудового післявоєнного подвигу радянського народу серйозною прогалиною є відсутність фундаментальних праць з історії робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції республіки. Немає також узагальнюючих праць про діяльність Рад, профспілок та інших громадських організацій України. Недостатньо відображено перебудову народного господарства на воєнний лад і вклад трудящих республіки у забезпечення потреб фронту. Поки що відсутні узагальнюючі дослідження про науку і культуру українського народу в роки війни.

Розробка цих та ряду інших аспектів сучасного суспільствознавства вимагає забезпечення найголовніших наукових напрямів висококваліфікованими кадрами.

Дальша розробка Л. І. Брежневим проблеми ленінського стилю в роботі, підкреслив П. Т. Тронько, є великою допомогою у визначенні правильних методів наукових досліджень. Доповідач зробив особливий наголос на необхідності посилити комплексний підхід у сучасному науковому пошуку. Успішному здійсненню комплекс-

них досліджень має сприяти активізація діяльності відділень Секції, а також наукових рад, які повинні не лише фіксувати, а й формувати тематику.

Сьогодні вся наша робота, сказав на закінчення акад. АН УРСР П. Т. Тронько, має бути спрямована на успішне виконання завдань десятої п'ятирічки, підвищення ефективності та якості досліджень і впровадження їх результатів у життя, а також підготовку планів наукових досліджень на наступну п'ятирічку. Ми повинні гідно відзначити 75-річчя РСДРП, 60-річчя Компартії України, підготувати праці, присвячені 325-річчю возз'єднання України з Росією, 60-річчю Академії наук України, ювілеї яких відзначатимуться наступного року.

В обговоренні доповіді взяли участь керівники відділень, установ та провідні вчені Секції суспільних наук АН УРСР.

У книгах товариша Л. І. Брежнева, зазначив у своєму виступі акад. АН УРСР І. І. Лукінов, ми знаходимо органічний зв'язок аналізу пройденого шляху з постановкою нових завдань, проблем майбутнього соціально-економічного прогресу. В основі довготривалої перспективи економічних досліджень, що здійснюватимуться в установах Відділення економіки АН УРСР, як і раніше, стоять питання ефективності використання капіталовкладень і основних фондів, трудових, матеріальних, фінансових і природних ресурсів, удосконалення механізму господарювання і стимулювання зростання продуктивності праці, демографічного розвитку республіки.

Минуле має значення і цінність лише для того, хто думками весь у майбутньому. Саме таким є автор «Малої землі» і «Відродження» Л. І. Брежнев — справжній

історик ленінської школи, підкреслив директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондурфор. Він доповів про актуальні завдання істориків інституту, пов'язані з продовженням роботи над багатотомною «Історією Української РСР», «Історією Києва» в трьох томах та рядом інших праць. Ю. Ю. Кондурфор висловив і обгрунтував пропозиції щодо структури інституту в зв'язку із створенням в АН УРСР нової установи — Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн.

Про дальший розвиток окремих аспектів суспільствознавства у світлі праць товариша Л. І. Брежнева говорили у своїх виступах акад. АН УРСР В. І. Шинкарук, акад. І. К. Білодід, чл.-кор. АН УРСР Є. С. Шабліовський, чл.-кор. АН УРСР В. І. Клоков.

Із спогадами на зборах виступили міністр будівництва підприємств важкої індустрії УРСР Г. К. Лубенець — учасник відбудови «Запоріжсталі», один з героїв книги Л. І. Брежнева «Відродження», та І. П. Кравчук — ветеран 18-ої армії, учасник боїв на Малій землі.

У роботі зборів узяв участь завідуючий відділом науки і учбових закладів ЦК Компартії України Ф. М. Рудич.

Збори прийняли постанову та надіслали листа Центральному Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, Генеральному секретареві ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Леоніду Іллічу Брежневу.

Ю. А. Пінчук (Київ),
М. П. Кодак (Київ)

* * *

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ОДЕСІ

2—3 червня ц. р. в Одесі відбулася наукова конференція на тему «Міжнародний робітничий рух і боротьба за демократію (Історія і сучасність)». Її організували Наукова рада АН СРСР з комплексної проблеми «Історія міжнародного робітничого і національно-визвольного руху», Інститут міжнародного робітничого руху АН СРСР, Секція суспільних наук АН УРСР, Одеський державний університет. Поряд з ученими наукових установ Москви в роботі конференції активну участь взяли науковці Києва, Одеси, Харкова, Львова.

З привітанням до учасників звернувся секретар Одеського обкому Компартії України А. П. Чередниченко і ректор Одеського університету, проф. В. В. Сердюк. Вступним словом конференцію від-

крив голова Оргкомітету, чл.-кор. АН СРСР Г. Ф. Кім.

На пленарному засіданні були заслухані доповіді д-ра філос. наук О. І. Соболева (Інститут марксизму-ленізму при ЦК КПРС) «Діалектика світового розвитку і стратегія класової боротьби на сучасному етапі», д-ра істор. наук М. О. Ковальського (Москва) «Робітничий клас і боротьба за розрядку», д-ра юрид. наук М. А. Шафіра (Інститут держави і права АН СРСР) «Нова радянська Конституція і дальший розвиток соціалістичної демократії», чл.-кор. АН УРСР А. М. Шлепакова «Міжнародний робітничий рух і боротьба за права національних меншостей». У доповідях було підкреслено, що в країнах капіталу зростає політична зрі-

лість пролетаріату, підвищується його організованість. Робітничий клас і його союзники посилюють свою боротьбу проти панування монополій, за демократію і соціалізм.

У доповідях Л. С. Гілілова (Москва), С. І. Семенов (Москва), І. С. Яжборовської (Інститут міжнародного робітничого руху АН СРСР) висвітлювалися боротьба робітничого класу за демократичні права в розвинутих капіталістичних країнах, історичний досвід участі пролетаріату країн Центральної та Південно-Східної Європи в демократичних перетвореннях.

Аналіз так званої «реідеологізації» зовнішньої політики США зробив у своїй доповіді С. Й. Аппатов (Одеський університет). М. М. Фролкін, В. О. Лівень, О. В. Потехін (Інститут історії АН УРСР) говорили про досвід боротьби проти дискримінації прав трудящих жінок, іммігрантів і трудящої молоді в капіталістичних країнах. Досягнення і проблеми радянської історіографії сучасного міжнародного робітничого руху знайшли докладне висвітлення в змістовній доповіді Б. І. Распутніса (Львівський університет).

У роботі конференції було приділено значну увагу актуальним проблемам робітничого руху країн Азії та Африки. Кілька доповідей було присвячено проблемі сучасного революційного процесу на африканському континенті та ролі в ньому робітничого класу. Проф. А. Б. Давідсон (Інститут загальної історії АН СРСР) спинився на проблемі інтернаціоналізму в програмних документах південноафриканських революціонерів. Про боротьбу робітничого класу держав соціалістичної орієнтації за демократизацію політичного життя розповів О. В. Ківа (журнал

«Азия и Африка сегодня»). У доповіді Д. П. Урсу (Одеський університет) висвітлювався новий етап національно-визвольних революцій у країнах Африки. О. М. Круглов (Інститут Далекого Сходу АН СРСР) розглянув соціально-економічні проблеми китайського суспільства на сучасному етапі і піддав критичному аналізу маоїстську концепцію «великої демократії». О. С. Плотніков (Інститут сходознавства АН СРСР) докладно висвітлив об'єктивні умови союзу робітничого класу і середніх міських верств у боротьбі за демократичні права у країнах Сходу.

У заключному слові чл.-кор. АН СРСР Г. Ф. Кім (Інститут сходознавства АН СРСР) відзначив, що істотні зрушення в робітничому русі країн Азії та Африки ставлять перед радянськими ученими нові наукові проблеми, які мають велике теоретичне і практичне значення. Доповідач, зокрема, наголосив на необхідності розробки наукових критеріїв поняття «пролетаріат» щодо країн афро-азійського регіону, де межі між соціальними верствами і класами дуже нечіткі. Г. Ф. Кім підкреслив, що сучасна науково-технічна революція вносить чималі корективи в наші уявлення про соціально-економічний розвиток країн Азії та Африки.

У всіх доповідях і повідомленнях, заслуханих на конференції, центральною була думка про велику, всезростаючу роль найбільш революційного класу сучасності—світового пролетаріату в боротьбі за демократію, мир і соціальний прогрес.

Було прийнято ряд рекомендацій, спрямованих на поглиблення і активізацію розробки наукової проблематики, що розглядалася на конференції.

*С. Й. Аппатов (Одеса),
Д. П. Урсу (Одеса)*

КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 60-РІЧЧЮ РАДЯНСЬКОЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ

1 червня 1978 р. у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 60-річчю архівної справи в СРСР.

Вступним словом конференцію відкрив директор архіву-музею М. І. Крячок, який виступив з доповіддю «Визначна роль В. І. Леніна і його соратників у збереженні документів з історії РСДРП у дожовтневий період та радянському архівному будівництві». Він, зокрема, підкреслив, що ще в умовах підпілля та еміграції Володимир Ілліч Ленін піклувався про

збереження партійних документів, а також про створення партійних архівів і бібліотек. Найближчими помічниками В. І. Леніна, які самовіддано працювали над збиранням, концентрацією і збереженням документів з історії РСДРП і революційного руху в Росії, були Н. К. Крупська, В. Д. Бонч-Бруєвич, М. С. Ольмінський, В. В. Воровський, М. М. Лядов, М. М. Батурін, П. М. Лепешинський, В. О. Карпінський, Максим Горький.

Доповідач також охарактеризував декрети і постанови РНК з архівної справи, підписані В. І. Леніном у 1918—1920 рр.,

розкрив їх значення, розглянув брошуру В. Д. Бонч-Бруєвича «Сохраняйте архивы».

Д-р істор. наук С. О. Яковлев у своїй доповіді зупинився на досягненнях української радянської археографії в світлі Ленінського декрету з архівної справи від 1 червня 1918 р. Зокрема, значну увагу він приділив характеристиці документальних видань республіки. Доповідач також розкрив значення перспективного планування у підготовці документальних збірок центральними і обласними держархівами, розповів про роль «Правил издания исторических документов в СССР», що вже кілька разів перевидавалися і стали методичним посібником у науково-видавничій роботі.

На конференції також виступив заступ-

ник директора архіву-музею З. О. Сендик — «Діяльність органів Радянської України по охороні та концентрації літературних і мистецьких архівів (1917—1920 рр.)». Д-р філол. наук В. Л. Микитась розповів про автографи письменників-класиків у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, начальник відділу архіву-музею С. А. Гальченко — про рідкісні документи діячів літератури і мистецтва в особових фондах ЦДАМЛМ УРСР.

Учасники конференції ознайомилися з виставкою автографів визначних письменників, композиторів, діячів образотворчого мистецтва і майстрів сцени.

М. І. Іваненко (Київ)

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ СЕМІНАР З ДОПОМІЖНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

26 червня ц. р. у конференц-залі Центрального державного історичного архіву УРСР відбувся організований ЦДІА УРСР за участю працівників Інституту історії АН УРСР науково-теоретичний семінар, присвячений 60-річчю Ленінського декрету «Про реорганізацію і централізацію архівної справи». Темою семінару були допоміжні історичні дисципліни.

З доповіддю про місце і значення допоміжних історичних дисциплін у вивченні історичного процесу виступив чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко, який підкреслив, що при вивченні конкретних фактів допоміжних історичних дисциплін не слід відриватися від широких загальноісторичних проблем, а розглядати їх відповідне відбиття соціально-політичної і класової боротьби суспільства минулого. Про історію організації та комплектування ЦДІА УРСР розповіла у своїй доповіді в. о. директора ЦДІА УРСР Л. З. Гісцова. Створення ЦДІА УРСР, відзначила доповідач, було практичною реалізацією ідей Ленінського декрету «Про реорганізацію і централізацію архівної справи». Про проблеми хронології історії України доповів мол. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, канд. істор. наук С. З. Заремба. Він навів конкретні приклади історичних помилок, що сталися внаслідок термінологічної неусталеності хронології.

З повідомленням про актові книги ЦДІА УРСР як джерело вивчення латинського палеографічного письма на Правобережній Україні у другій половині XVI — першій половині XVII ст. виступила ст. наук. співроб. ЦДІА УРСР Н. М. Яковенко. Вона розповіла про ряд цікавих фактів, встановлених нею при палеографічному ви-

вченні актових книг. Зокрема, проаналізувавши процес колонізації суспільного життя Волинського воєводства, вона заперечила загальноприйнятту думку про культурну однорідність повітів воєводства. Порівнюючи виникнення і розвиток палеографічних шкіл Західної Європи і сприйняття їх писарями і підписарями Правобережної України, доповідач висловила ряд гіпотез про культурні зв'язки Правобережжя з країнами Західної Європи.

Ст. наук. співроб. ЦДІА УРСР В. В. Страшко дав огляд джерел для довідника з адміністративно-територіального поділу Лівобережної України XVIII ст. Він також зробив спробу з допомогою фінансових документів підготувати базу для реконструкції загублених переписів населення цього регіону України. Ст. методист ЦДІА УРСР Н. С. Грабова у повідомленні про печатки установ Лівобережної України XVIII ст., виявлені нею у фондах полкових канцелярій, навила велику кількість досі невідомого сфрагістичного матеріалу, піддавши його попередньому, але чіткому і цілеспрямованому аналізу.

Всі виступаючі відзначали недосконалість терміну «допоміжні історичні дисципліни» і аргументували заміну його іншим — «спеціальні історичні дисципліни».

В обговоренні доповідей і повідомлень взяли участь ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук А. В. Сапцевич, ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, канд. істор. наук В. В. Панашенко, аспірантка Інституту історії АН УРСР В. В. Румянцева. Вони зробили ряд цінних зауважень і конкретних доповнень. Високо оцінивши матеріали

семінару, виступаючі внесли пропозицію щодо їх опублікування та висловили побажання, щоб робота семінару продовжувалася й надалі. Одночасно вони рекомендували розширити його тематику, а також коло учасників.

Виступаючи із заключним словом, чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко висловив ряд зауважень з тем семінарських ви-

ступів. Зокрема, він порадив керівництву ЦДІА УРСР при комплектуванні архіву звернути увагу на Стамбульський архів, нещодавно відкритий для наукової роботи.

Учасники семінару ознайомилися з виставками «Документи ЦДІА УРСР на службі народу» і «Документи ЦДІА УРСР про бійців ленинської гвардії».

В. В. Страшко (Київ)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ І. І. АРТЕМЕНКОМ

25 листопада 1977 р. у Москві на засіданні спеціалізованої Вченої ради при Інституті археології АН СРСР відбувся захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук директором Інституту археології АН УРСР І. І. Артеменком на тему: «Середнє і Верхнє Подніпров'я в кінці енеоліту і в епоху бронзи (середина III—початок I тисячоліття до н. е.)».

Офіційними опонентами виступили: ст. наук. співроб. Інституту археології АН СРСР, д-р істор. наук, проф. О. М. Бадер, ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, д-р істор. наук, проф. І. К. Свешников, зав. кафедрою стародавньої історії Казанського державного університету, д-р істор. наук, проф. А. Х. Халіков.

О. М. Бадер у своєму виступі відзначив, що велика узагальнююча праця І. І. Артеменка є помітною подією в археологічному дослідженні Північно-Східної Європи. Сучасний стан джерел та їх використання дали змогу автору вперше намалювати картину історичного процесу в Північному Подніпров'ї на протязі майже двох тисячоліть. Особливою заслугою дисертанта є розробка детальної періодизації дніпровських культур енеоліту і бронзи та встановлення їх хронологічних співвідношень, а в ряді розділів — оригінальна, нова історична інтерпретація археологічних даних.

І. К. Свешников у своєму виступі підкреслив, що дисертаційна праця І. І. Артеменка присвячена проблемі стародавньої історії одного з найважливіших районів Східної Європи на її переломному етапі, який характеризувався формуванням вели-

ких племінних утворень, що відіграли вирішальну роль у процесі етногенезу ряду сучасних народів Східної Європи. В ній зроблено першу спробу узагальнити археологічні дані для всієї території Середнього і Верхнього Подніпров'я кінця енеоліту і епохи бронзи.

Монографічне дослідження І. І. Артеменка, сказав у своєму виступі А. Х. Халіков, є підсумком двадцятирічних наукових пошуків автора в одному з найважливіших напрямів радянської археології, пов'язаному з проблемою з'ясування основ етногенезу народів Східної Європи і, насамперед, стародавніх слов'яно-балтських племен. А. Х. Халіков вважає, що дослідження І. І. Артеменка, який вперше в радянській археології дав послідовний виклад стародавньої історії широкого дніпровського регіону і поглибив до III тисячоліття до н. е. етнічну історію балтських племен, є великим вкладом у сучасну науку.

На засіданні Вченої ради були зачитані відгуки: від провідної установи — кафедри археології історичного факультету Московського державного університету, підписаний зав. кафедрою, чл.-кор. АН СРСР, проф. А. В. Арциховським; сектора археології Інституту історії АН Білоруської РСР; кафедри археології і музеєзнавства Київського державного університету; кафедри загальної історії Ужгородського університету та ст. наук. співроб. Інституту археології АН УРСР, д-ра істор. наук В. М. Даниленка, в яких давалася висока оцінка дисертації І. І. Артеменка.

30 квітня 1978 р. Президія ВАК при Раді Міністрів СРСР затвердила дану докторську дисертацію.

В. О. Круц (Київ)

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Рукописи приймаються редакцією в двох примірниках обсягом не більше 25 сторінок машинопису, надрукованих через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

ПОПРАВКА

У № 7 «Українського історичного журналу» за 1978 р. на стор. 61 у 20—21 рядках знизу слід читати: «...протистоїла різним націоналістичним тенденціям».

Художній редактор *Б. В. Сушко*

Технічні редактори *С. С. Грабовська, Т. М. Шендерович*

Коректор *Т. А. Коваль*

Здано до набору 5.07.78. Підп. до друку 11.8.78. БФ 33057. Формат 70×108/16.
Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 14,97. Тираж 5875 пр. Зам. К-92.

Видавництво «Наукова думка», 252501, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 8 (209), 1978, август. (На украинском языке).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Київ-30, ул. Леніна, 19.